

POPELJ

U
TEŠKO
VРЕМЕ

ДОМА ЈНА -- БЕСТРАН

III-16-263 Р 1

15582

4. 1. 77
29. 11. 1981

VOJNA BIBLIOTEKA

INOSTRANI PISCI

KNJIGA PEDESET DRUGA

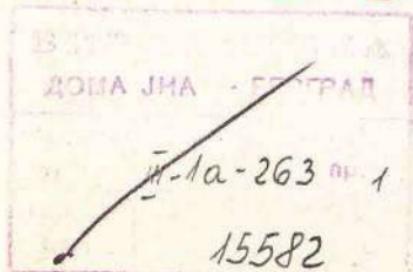
UREĐIVAČKI ODBOR

Rade BULAT, Savo DRLJEVIĆ, Milinko ĐUROVIĆ, Mladen IKICA, Vekoslav KOLB, Pero LALOVIĆ, Božo LAZAREVIĆ, Srećko MANOLA, Zdravko ĐUKOVIĆ (odgovorni urednik)

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD JNA
»VOJNO DELO«
B E O G R A D
1 9 6 3 .

POPELJ

U TEŠKO VРЕМЕ

СИР. III-1a - 263
ИЗД. № 17497

NASLOV DELA U ORIGINALU:

ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТ

Н. К. ПОПЕЛЬ

В ТЯЖКУЮ ПОРУ

Preveli sa ruskog
BOŽIDAR MILOSAVLJEVIĆ, BRANKO KITANOVIC

Военное издательство
Министерства Обороны Союза ССР
Москва — 1959

N. K. POPELJ

S A D R Ž A J

	Strana
NAPOMENE UZ NAŠE IZDANJE - - - - -	7
NAPOMENA SOVJETSKIH IZDAVAČA - - - - -	9
NAPOMENA AUTORA - - - - -	11
KUCNUO JE ČAS - - - - -	13
VATROM I GUSENICAMA - - - - -	91
BORBE KOD DUBNA - - - - -	164
IPAK SMO SE PROBILI - - - - -	245
PRED NAMA JE OFANZIVA - - - - -	325

NAPOMENE UZ NAŠE IZDANJE

Pisana memoarski, vrlo zanimljivo, knjiga obuhvata događaje od početka rata na istočnom frontu pa do jula 1942. godine. O kakovom je periodu reč kazuje i sam naslov dela »U teško vreme«.

Autora je rat zatekao na dužnosti pomoćnika komandanta 8. mehanizovanog korpusa za moralno-političko vaspitanje. Korpus je bio raspoređen na samoj granici u regionu jugozapadno od Lavova i već prvog dana rata stupio je u borbu sa Nemcima.

Prva poglavља su posvećena dejstvima tog korpusa, delima i ponašanju njegovih starešina i vojnika prilikom odstupanja na istok. Zatim se na interesantan način opisuje napad na Dubno, koji je izvela operativna grupa, obrazovana od korpusnih jedinica, jačine jedne ojačane mehanizovane divizije, pod komandom Popelja. Sticajem okolnosti veći deo grupe se zatiče u pozadini neprijatelja. Od njega se formira odred za čije ljudstvo nastaju izuzetno teški dani. Odred preduzima dug i naporan marš kroz pošumljene i močvarne predele, vršeći niz napada i diverzantskih poduhvata u neprijateljskoj pozadini da bi se probio iz okruženja i spojio sa sovjetskim snagama na frontu, što mu posle dugih izvanredno teških napora i uspeva.

Svoja izlaganja pisac završava opisom doživljaja iz borbi na Dnjepru, oko Poltave i Harkova i pri odstupanju u pravcu Staljingrada. Knjiga obiluje mnoštvom poučnih crtica iz borbi, primerima požrtvovanja, hrabrosti i istrajnosti boraca i starešina.

Ovo delo je zanimljivo i stoga što čitaocima pruža priliku da se upoznaju sa iskustvima jednog političkog rukovodioca i što pokazuje primere političkog rada u jedinicama u teškim borbenim uslovima.

Autor je izneo neke osnovne greške sovjetskog komandovanja u pripremama za rat i u njegovom početnom periodu, dovodeći ih u vezu s dejstvima svog korpusa, i dao je interesantnu ocenu izvesnih ličnosti u korpusu, ne ustručavajući se da otvoreno iznese i loše karakterne osobine i nedostatke pojedinaca.

U delu se retko navode datumi pojedinih događaja. Osim toga, postoji samo jedna skica koja daje nepotpunu sliku dejstava korpusa u periodu dužem od jednog meseca. Da nije ovih nedostataka, opisani događaji bi se svakako mogli bolje povezati s opštom situacijom na frontu i bolje bi se koristila taktička i operativna iskustva korpusa.

Knjiga se čita kao uzbudljiv roman, a ima i književnu vrednost, te će pobuditi veliko interesovanje ne samo vojnih lica već i ostalih čitalaca.

Ovo delo je prva knjiga trilogije, kojoj sleduje: druga knjiga »Tenkovi su krenuli na zapad«, sa opisom čuvene harkovske bitke i dejstava 1. gardijske armije, u kojoj je pisac bio član Vojnog saveta; i treća knjiga »Pred nama je Berlin«, koja obuhvata operacije na istočnom frontu od leta 1944. godine do kapitulacije fašističke Nemačke.

NAPOMENA SOVJETSKIH IZDAVAČA

U knjizi se govori o događajima koji su se odigrali na sovjetsko-nemačkoj granici u prvim danima otadžbinskog rata. Njeni junaci su borci i oficiri mehanizovanog korpusa, čiji je komesar bio sam autor. Korpus trpi velike gubitke, ali preživeli nastavljuju borbu u okruženju, s vlađaju stotine kilometara kroz neprijateljsku pozadinu i na kraju se spajaju sa jedinicama Crvene armije.

Završna glava je posvećena borbama armije u kojoj autor postaje član Vojnog saveta. To su borbe u zimu 1941/42. godine i prolećne operacije u rejonu Harkova, zatim gorki put odstupanja prema Staljingradu.

Knjiga je dokumentarno verodostojna, a njeni junaci su učesnici velikog otadžbinskog rata.

NAPOMENA AUTORA

Težio sam da u ovim uspomenama ispričam istinske ratne događaje u onom periodu otadžbinskog rata koji je bio najteži za nas. U ono vreme nije mi bilo do dnevnika. U sačuvanim beleškama ostala su samo nepovezana zapožanja.

Radeći na knjizi, morao sam da preturam po sećanju, da tražim arhivska dokumenta, da pitam drugove. Tako su se polako rekonstruisale slike 1941. i 1942. godine, likovi i podvizi ljudi koji su primili prve udare jakog i tehnički dobro opremljenog neprijatelja. Mnogi moji tadašnji ratni drugovi nisu više živi. Oni su poginuli kao heroji, braneći slobodu i nezavisnost socijalističke otadžbine, počitući temelj našoj velikoj pobedi u ratu. Oni koji su prošli četvorogodišnji ratni put dužni su, pored ostalog, da sveto čuvaju uspomenu na pale heroje, da pričaju o njihovom slavnom životu i besmrtnim delima novim generacijama sovjetskih ljudi.

Prilikom pisanja memoara naročito veliku pomoć su mi ukazali general-potpukovnik u rezervi D. I. Rjabišev, pukovnici u rezervi A. P. Sitnik i P. I. Volkov, potpukovnik u rezervi G. D. Krupa. Izražavam im najdublju zahvalnost. Od svega srca zahvaljujem službenicima Odeljenja za kadrove, Odseka za finansije i penzije i Arhiva Ministar-

stva odbrane, koji su se dosta potrudili, tražeći porodice poginulih boraca, oficira i generala.

Razume se, nisam uspeo da se setim svega i svih. Biću iskreno zahvalan čitaocima, naročito bivšim saborcima, za savete i primedbe i postaraću se da se njima maksimalno koristim.

Imena učesnika događaja opisanih u knjizi su prava, izuzev u nekoliko slučajeva.

N. POPELJ

KUCNUO JE ČAS

1.

Prošle su godine i godine, pa ipak u sećanju žive događaji i susreti tih davno minulih dana...

Nad tenkodromom se od jutra do sutra ne sleže prasina. Bela kragna stavljena izjutra postaje oko podne crna. Na polju se postrojavaju i prestrojavaju u borbene poretke novi T-34, nedavno pristigli u sastav našeg oružanja.

Zanimaњa, gađanja, analize, savetovanja, instruktaže, politički časovi... Iz toga se sastoji mirnodopska vojna služba. Dužnost mi je da učestvujem u svemu tome, jer se nalazim na položaju zamenika komandanta mehanizovanog korpusa za moralno-političko vaspitanje*) i načelnika odeljenja za političku propagandu. U naredbama se naziv moje funkcije na jedvite jade smešta u jedan i po red i, kako tvrdi komandant korpusa, u celoj Crvenoj armiji ne postoji duži...

U to vreme bili smo dislocirani u nedavno oslobođenoj zapadnoj Ukrajini. Reka San, po čijoj su se levoj obali kretali nemački graničari, bila je nadohvat ruke. U tome se sastojala izvesna osobenost situacije.

Sećam se da sam jednom prilikom, još u avgustu 1940, putovao sa brigadnim komesarom Sergejevom u grad Stanislav. Uz put, u sreskom gradiću Kaluši, spazismo lubenice na tezgi. Izađosmo iz kola i stadosmo u red.

Iznenada se pojavi lepuškasta devojka sa dugačkim loknama, koje su tada bile moderne u tim krajevima.

*) U daljem tekstu — zamenik za MPV. — Prim. red.

Ona šapnu nešto prodavcu, izabra tri lubenice, prinoseći ih uvu da vidi da li pucaju, i pruži ih nama. Uzeviši bostan, Sergejev ode u kola, a ja ostadoh da platim.

— Zar je moguće da me drug komesar ne poznaje? — koketno se osmehnu devojka.

Slegoh ramenima. Ona reče da je daktilografska u Rejonskom komitetu Partije i da me je više puta videla kod sekretara...

Kada se ukaza Stanislav, Sergejev me neočekivano upita:

— Lepa je, šta veliš?

Iako je od kupovine bostana prošlo više od jednog sata, shvatih o kome je reč i odgovorih potvrđno:

— Lepa je.

Otprilike posle tri meseca saznao sam da je lepotica postala žena oficira haubičkog puka, dislociranog u Kaluši. Sada je nisam više viđao samo u Rejonskom komitetu, već i u Domu Crvene armije. Umela je da se oblači, i među oficirskim ženama, koje su usvojile modu zapadnih oblasti, važila je za elegantnu. Na drugarskim večerima poнаšala se skromno, ali neusiljeno. Mnogo je igrala i šalila se. Oko nje se uvek okupljalo mnogo oficira. Mladi muž je sav blistao, izazivajući zavist neženja.

Vedar bračni život mlađenaca iznenada se prekinuo. U junu 1941. godine stigao nam je izveštaj da na severnoj ivici Kaluše, u šupama gde se nalazilo staro seno, treba da se održi sastanak mesnih vođa banderovaca.*). U praskozorje banda je pala u klopku. Od njih su dvojica poginula prilikom puškaranja, dok je troje zarobljeno. Među njima se nalazila i kaluška lepotica. Na ovom ilegalnom skupu ona je bila predstavnik banderovskog rukovodstva. Slična priča izgledala bi vrlo efektno na filmskom platnu ili u nekom detektivskom romanu. Ali u običnom životu mi smo je osetili kao udarac u leđa. U to vreme veza banderovaca sa nemačkom obaveštajnom službom nije bila nikakva tajna. To je značilo da se dosije sa natpisom »8. mehani-

*) Ukrajinski nacionalisti povezani sa fašistima. — Prim. prev.

zovani korpus», koji je čuvan u sefovima štabova s one strane Sana, popunio novim podacima.

Dobro sam zapamlio i druge karakteristične detalje toga vremena. Nije bilo dana da nemački vojni avioni nisu »greškom« preletali iznad nas. Još u rano proleće kod nas u Drogobiču su se pojavili Nemci u civilnim odelima, sa punomoćjima organizacije za traženje grobova i posmrtnih ostataka nemačkih vojnih lica. Nije bila potrebna naročita pronicljivost da bi se uočilo vojničko držanje tih »civilnih grobara« i otkrili pravi ciljevi njihovog poduhvata...

U subotu 21. juna 1941. u garnizonском Domu Crvene armije, kao i obično, održavana je priredba. Iz okruga je prispeo crvenoarmejski ansambl pesama i igara. Ja sam na jedvite jade uspeo da otrčim do kuće i da se presvučem. Kada sam ulazio u salu, koncert je već bio počeо. Sa scene je dopirala pesma tenkista:

Čvrst je oklop i tenkovi su brzi,
A ljudi naši odvažnosti puni...

Slušajući pesmu, preletao sam pogledom salu u kojoj su sedeli »ljudi naši« i sećao se susreta za ovih nekoliko poslednjih dana.

Te dane sam proveo u jednoj od divizija našeg korpusa. Tek pre nedelju dana je njen tenkovski park, saставljen od zastarelih mašina T-26, BT, T-28, T-35, popunjeno novim tipovima: šest tenkova KV*) i deset T-34. Svakog dana smo očekivali potpunu obnovu tenkovskog naoružanja.

Divizija se preformirala. Sa zamenikom komandanta divizije, crnokosim i crnookim pukovskim komesarom Nemcevim, čutljivim čovekom koji nije bio sklon da donosi brzoplete odluke, sedeо sam u maloj sobi, dok je na stolu pored mastionice, napravljene u obliku tenkovske kupole, ležala hrpa »ličnih dosjeva«. U kancelariju su ulazili po redu politički radnici, premešteni s jedne dužnosti

*) »Klim Vorošilov« — Prim. prev.

na drugu. Među njima je bilo i novajlja, koji tek što su završili vojno-političko učilište.

Ispred nas su defilovali razni ljudi.

Stari iskusni ratnici — učesnici borbi za Perekop i Kahovku i politički radnici srednje generacije, koji su se do nedavno nalazili u Finskoj i Mongoliji, odgovarali su na pitanja izvežbano i jasno. Pridržavajući se pravila o odnosu prema starešinama, oni su nas istovremeno ispitivački odmeravali. Kao da su celim svojim izgledom govorili: »Pa šta ako me pitaš? Mene takođe interesuje pod čijom će komandom biti i ponešto će saznati iz tvojih pitanja i replika. Nije mi prvi put«.

Omladini još nisu bile poznate te fineze. Mlađi politički radnici su sa uzbuđenjem prilazili odsečnim korakom i isto tako odlazili, okrenuvši se nalevokrug, glasno i šablonski su odgovarali i zbunjivali se kada im je postavljano pitanje o bračnom stanju. Gledajući takvog jednog rumeđnog, tek svršenog pitomca, nije bilo teško zamisliti sa kakvim su strahopoštovanjem stavljali starešinske oznake i prišivali na rukave crvene zvezdice političkog radnika.

Izašavši iz kancelarije, novajlje su molile pisara za list hartije i tu odmah, u pred soblu, pisali pisma: saopštavali su svoju novu adresu i, »čuvajući vojnu tajnu«, stavljali do znanja da su dospeli u izvanrednu jedinicu.

Divizija je zaista bila elitna, najbolja u oklopnim jedinicama i zato je učestvovala u moskovskim paradama. Njen komandant je bio pukovnik Vasiljev, koji je za hrabrost ispoljenu u borbama bio odlikovan ordenima Lenjina i Crvene zvezde.

Vasiljev je bio komandant novog tipa. On je završio vojnu akademiju i već je bio prošao dobru školu mirnodopske službe i ratovanja. Kada su počeli da nam pristižu prvi tenkovi KV i T-34, pukovnik Vasiljev ih je zajedno sa pukovskim komesarom*) Nemcevim demonstrirao na divizijskom tenkodromu.

*) Pukovski (bataljonski i dr.) komesar je čin političkih radnika u Sovjetskoj armiji u periodu od 1935. do 1942. godine. — Prim. prev.

Vasiljevu i Nemcevu je nekako sve polazilo za rukom. Za sve su imali vremena. Ponekad su čak uspevali da su botom uveče skoknu i do Lavova na pozorišnu premijeru.

Pred odlazak iz divizije proveo sam izvesno vreme i na stadionu, gde je vršena proba sportske priredbe planirane za sutradan, za 22. juni. Omanja grupa crvenoarmejaca poslovala je oko specijalnih tabli, lepeći na njih plakate. Na teren su izlazili gimnastičari, akrobate, dizači tegova.

Pod utiskom koji su na mene ostavili ljudi iz te divizije i njihov rad, došao sam na koncert okružnog ansambla. Gledajući ono što se odigravalo na sceni, često mi je padalo na pamet da bi se u Vasiljeva, eventualno, mogli naći ništa slabiji izvođači. Međutim, ovaj koncert je bio sasvim dobar. Na »bis« su ponavljane igre, dok su pesme prihvatali i gledaoci u sali.

Posle koncerta smo ja i komandant korpusa general-potpukovnik Dmitrij Ivanovič Rjabišev, u skladu sa tradicijom gostoljubivosti u armiji, pozvali na večeru članove ansambla. Kući sam se vratio tek u tri sata izjutra. Mada je bila nedelja, imao sam da obavim još jednu dužnost od subote. Naime, nisam bio stigao da se okupam.

Nisam imao volje da čekam dok se napuni kada. Stao sam pod tuš. Topli mlazevi spirali su zamor. Glava mi je bila sveža, i misli su mi se stalno vraćale na jedno isto: šta li se događa tamo, na suprotnoj obali Sana?

Ne, to nije bilo predosećanje. Koliko sam puta kasnije imao priliku da čujem o toj sudbonosnoj noći: »Srce mi je predskazivalo«, »U duši sam predosećao« itd. Kod mene ni srce ni duša nisu ništa predskazivali. Prosto naprsto, ja sam, kao i mnogi viši komandanti jedinica stacioniranih u blizini granice, znao mnogo više činjenica nego što sam bio u stanju da ih objasnim. Zato sam u toku prethodnog dana, vraćajući se iz divizije Vasiljeva, napravio malu rokadu i svratio u Lavov. Tamo je bio smešten štab armije kojom je komandovao moj priatelj još iz vremena finskog rata, general-potpukovnik Ivan Nikolajevič Muzičenko.

Postojalo je opravdanje za ovu posetu: trebalo je proveriti neke detalje u vezi sa nedavnim vežbama. Ali i ja i Ivan Nikolajević smo odlično shvatili da to nije pravi razlog moga dolaska.

— Dakle, da pređemo na stvar — prekide me Mužičenko. Iskren i otvoren, nekadašnji komesar u građanskom ratu, nije trpeo okolišenje, prezirao je diplomatske zavrzelame u službenim, a još više u ličnim odnosima.

Ja mu saopštih o prepirci koja je buknula između Rjabiševa i pukovnika Varenikova, načelnika štaba armije pod čijom smo se komandom nalazili. Pokazujući na karti označena mesta rasporeda nemačkih divizija, koje su stalno pristizale, Rjabišev je izjavio da Hitler priprema rat. Varenikov se kategorički usprotivio:

— Jamčim da rata neće biti još godinu dana, dajem da mi se ruka odseče.

U prilog Rjabiševu govorile su mnoge činjenice: ne samo koncentracija hitlerovskih trupa, već i sumnjivo наруšavanje našeg vazdušnog prostora od strane nemačke avijacije, sve veća drskost fašističke obaveštajne službe, oživljavanje delatnosti banderovaca. Varenikov se pak pozivao na saopštenje agencije TASS.¹⁾ Koncentraciju hitle-

¹⁾ Reč je o saopštenju TASS-a objavljenom 14. juna 1941. u kome su demantovane vesti iz inostrane štampe i izneseno sledeće: »1) Nemačka nije postavila SSSR nikakve zahteve i ne predlaže nikakav nov, tešnji sporazum... 2) Po podacima SSSR, Nemačka isto tako postojano ispunjava uslove Sovjetsko-nemačkog pakta o nenapadaњu kao što to čini Sovjetski Savez. Glasovi o nameri Nemačke da raskine pakt i napadne Sovjetski Savez lišeni su svake osnove, dok je prebacivanje nemačkih trupa posle operacija na Balkanu u istočne i severoistočne oblasti Nemačke, koje se vrši u poslednje vreme, povezano, po svemu sudeći, sa drugim razlozima, koji nemaju ništa sa sovjetsko-nemačkim odnosima; 3) SSSR je kao što to proizlazi iz njegove miroljubive politike, vodio i vodiće i ubuduće računa o uslovima Sovjetsko-nemačkog pakta o nenapadaњu. Prema tome, glasovi da se SSSR priprema za rat protiv Nemačke predstavljaju laž i provokaciju; 4) Letnje pozivanje rezervista u Crvenu armiju i predstojeći manevri imaju za cilj jedino obuku pozvanih rezervista i proveru rada železnica, što se, kao što je poznato, izvodi svake godine. Prema tome, predstaviti te mere Crvene armije kao neprijateljske prema Nemačkoj, znači u najmanju ruku besmislicu.«

rovskih divizija on je objašnjavao u to vreme vrlo rasprostranjenom verzijom — da Nemci dovode ovamo svoje divizije na odmor iz Francuske.

Na to je Rjabišev stavljao vrlo umesnu primedbu:

— A posle čega da se odmaraju?

Varenikov je padao u vatru; mi, veli, procenjujemo svetske događaje samo na osnovu situacije u zoni svoga korpusa, nemajući nikakvih podataka o tome šta se radi duž cele sovjetsko-nemačke granice...

Kada sam ispričao, Ivan Nikolajević je ustao od stola, prišao zidu i povukao zavesu.

— Mislim da je u pravu Rjabišev, a ne Varenikov. U zoni naše armije takođe se koncentrišu nemačke trupe. I to još kako!

Muzičenko više nije sedao. On je koračao po kabinetu i odsečnim pokretom ruke svaki čas povlačio i navlačio zavesu koja je pokrivala kartu.

— Po mome mišljenju, Rjabišev ima siguran njuh. Ja takođe na svoju odgovornost i svoju ruku ponešto petljam. Bile su predviđene zajedničke vežbe artiljerije čitavog okruga. Ubedio sam pretpostavljene da treba ove vežbe izvesti po armijama i izdao naređenje svojim oficirima da ne nagomilavaju artiljeriju na jednom mestu, već da na poligone izvode pukove jedan po jedan. A i pešadiju sam, među nama rečeno, prebacio iz kasarni u utvrđene rejone. Za sada se ne žurim da o tome referišem svojim pretpostavljenim. Nazvaće me još i paničarem...

Jako, uporno kucanje na vratima kupatila prekide moja razmišljanja.

— Traže te preko telefona.

Žena je čuteći gledala kako idem kroz sobu i podižem slušalicu.

— Druže brigadni komesar, izveštava operativni dežurni. Komandant korpusa moli da dođete u štab. Šaljem vam kola.

— Šta je? — ne izdrža žena.

— Ništa naročito, Dmitrij Ivanovič me zove u »starački dom«.

Naš štab je bio smešten u zgradi bivšeg staračkog doma i ova šala je, kako mi se činilo, bila dovoljna da umiri ženu.

Otvoreno govoreći, ja sam zaista mislio da se nije dogodilo »ništa naročito«. Pozivi noću ne znaće baš veliko iznenadenje za ljude našeg zanimaњa.

Rjabišev me je tako dočekao kao da se posle večere nismo ni rastajali. Poslovno mi je saopštio da ga je pre petnaestak minuta pozvao telefonom komandant armije general-potpukovnik Kostenko i naredio »da budemo spremni i čekamo dalja naređenja«.

— Ne znam šta to sve znači — dodade Rjabišev. — Ali sam ipak dao komandu: »K oružju«, i naredio jedinicama da posednu svoje rejone.

U svakom postupku i odluci Rjabiševa osećao se iskusi sni voјnik, koji zna šta i kako treba da radi. Dmitriju Ivanoviću nije baš mnogo ležala na srcu reprezentativna, paradna strana vojničke službe. On je stalno mislio na rat. Pa ipak, ponekad je, kao i neki drugi njegovi vršnjaci, merio stvari starim aršinom.

Stari konjanik, on u početku nije krio svoj prezir prema tenkovima. »Nije to kozački posao. Mnogo smrada i treska, a malo koristi. Između ostalog, 1939. godine vaši tenkovi su zaostali iza mojih konja.«

Ja sam vatreно i prilično uspešno pridobijao Rjabiševa za tenkove. Naravno, na njega nije uticala samo moja rečivost. Kao pametan i savestan komandant, Dmitrij Ivanović nije mogao a da na kraju ne zavoli moćnu tehniku, poslušnu ljudskom razumu i veštanj ruci. Jednom prilikom, kada su se oficiri u prisustvu porodica i gostiju takmičili na tenkodromu u veštini voženja tenka, on me prestigao, a zatim začikivao:

— Treba vladati tehnikom, dragi moj...

»Dragi moj« je moja uzrečica. I kada je strogi, suzdržljivi Dmitrij Ivanović počeo da se koristi njome, znao sam da on tim želi da ispolji prema meni naklonost ili da pređe sa službenog tona na prijateljski. Tako je bilo i ovoga puta.

— Čekaćemo naređenje, dragi moj, — reče Rjabišev.

Štabni oficiri, pozvani uzbunom, zauzimali su mesta za stolovima. Pored sebe su stavljali kofere sa najneophodnijim stvarima, »NR«*) ili, kako su ih ponekad kod kuće zvali, »kofere za uzbunu«. Oni su sadržavali: dva para rublja, pribor za brijanje i nešto hrane — minimum koji je omogućavao da čovek krene u rat, a da ne svraća kući.

Oficiri su gundali. I zaista, šta može biti neprijatnije od uzbune uoči nedeljnog odmora. Dan je izgubljen, planovi pravljeni u porodici tokom cele nedelje otišli su do đavola. I kako onda čovek da ne gunda!

Neko se kiselo našali:

— Koncert se nastavlja.

— Ne — primeti drugi — to je počela sportska priredba: kros sa koferima po ispresecanom zemljištu.

Sve je izgledalo obično. Ni Rjabišev, ni ja, a još manje neko od štabnih oficira, nije prepostavljao da je to rat.

Možda izgleda čudno: pre jedan dan bio sam kod Mužičenka da bih se uverio u ispravnost mojih i komandantovih prepostavki, dok je Rjabišev, u okviru svojih ovlašćenja, prebacio pre tri dana izvestan broj pukova iz kasarni u rejon prikupljanja. Pa ipak, mi nismo prepostavljali da rat već počinje.

Nama je bilo dobro poznato da se u celom okrugu grozničavo formiraju i preformiraju jedinice, da je štab okruga još pre četrdeset osam sati prešao iz Kijeva u Tarnopolj. Ali između svih tih činjenica, staviše, između naše ubedjenosti u toku poslednjih godina da je rat sa Hitlerom neizbežan, i samog rata kao realnosti koja nailazi, ležala je čitava provalija.

To se moglo u izvesnoj meri objasniti i tim što naš korpus još nije bio spreman za borbu. Mi nismo bili završili preformiranje i još nismo stigli da u potpunosti dobijemo novu tehniku. Nedostajali su nam rezervni delovi i remontna sredstva. Da li smo se onda mogli pomiriti s mišlju da je rat otpočeo u uslovima tako nezgodnim za nas!

*) Neprikosnovena rezerva. — Prim. prev.

Ali bilo kako bilo, tek u 4.30 telefonirao je načelnik štaba armije Varenikov (onaj što je davao »da mu se odseče ruka«) i javio da nemačke trupe duž cele granice otvaraju artiljerijsku vatru, da tuku Pšemisl neposrednim gađanjem i da mestimično prelaze granicu. Ali je odmah zatim upozorio:

— Ne nasedati provokacijama, ne otvarati vatru na nemačke avione. Čekati naređenje.

Baš u tom trenutku do naših ušiju dopre teško, prodorno bruhanje motora.

Sve živo izlete na ulicu. Već je svitalo. »Dvadeset drugi juni, najduži dan« — sinu mi u svesti.

Sunce je izlazilo dok su mu u susret leteli teško natovareni Hitlerovi bombarderi. Razvivši se iznad grada u borbeni poredak, počeše da se obrušavaju. Krstovi na krilima, poznati nam iz albuma znakova za raspoznavanje i shema, mogli su se videti golim okom. Videle su se i crne tačke, kako se otkidaju od aviona.

Bombardovali su precizno železničku stanicu sa prilaznim kolosecima, fabriku za preradu nafte i naše kasarne. (Fašistička obaveštajna služba nije znala da su one ispraznjene još pre nekoliko dana). Bacivši svoj tovar bombi, avioni bez žurbe napraviše jedan krug nad gradom. A zašto bi i žurili — nigde ni jednog jedinog našeg lovca, nigde ni jednog jedinog protivavionskog zrna!

Za prvim talasom neprijateljskih aviona pojavi se drugi. Ovoga puta bombardovali su centar grada, blokove zgrada u kojima su stanovale oficirske porodice.

Rjabišev me uhvati za ruku:

— Hajdemo!

U prolazu dobaci operativnom dežurnom:

— Tražite vezu sa brigadom protivavionske artiljerije.

Zatvorи za sobom vrata od kancelarije i, ne govoreći ni reči, pogleda me pravo u oči. Mi smo se poznavali više od godinu dana. Naši odnosi su bili takvi, da se moglo reći: dva tela, jedna duša. Nije bilo potrebno da se dugو objašnjavamo.

Ćuteći klimnuh glavom. Rjabišev stavi ruku na slušalicu, zastade za trenutak, pa naredi:

— Otvoriti vatru na neprijateljske avione.

Pritajismo se pored prozora, napregnuto osluškujući. Tutnjav i bombi pridružiše se eksplozije protivavionskih zrna. I tek sada nam postade potpuno jasno: počeo je rat!

Bombardovanje je potrajalo relativno kratko. Očigledno, naša protivavionska artiljerija nije se svidela nemачkim pilotima (kasnije se ispostavilo da su naši protivavionci, iako nisu gadali baš naročito uspešno, ipak oboobili četiri aviona).

Rjabišev i ja izađosmo u hodnik. Tu su stajali oficiri i politički radnici komande korpusa, koji su se još pre nekoliko minuta kiselo šalili povodom još jedne noćne uzbune i pokvarenog nedeljnog odmora. Sada su čutali, zamišljeni, uzbuđeni, strogi. Gledali su na mene i Rjabiševa i čekali šta ćemo im reći. Ali, mi smo znali otprilike onoliko koliko i oni. Nismo čak dobili nikakvo naređenje.

Pa ipak sam osetio da moram, da sam obavezan da im kažem makar nekoliko reči u ime Partije, kojoj su oni odano verovali, kojoj su se obraćali s nadom i pouzdanjem. Nisam imao vremena da se pribere, ali sam za taj govor bio pripremljen celim svojim životom vojnika-komuniste, koji je još u mladosti shvatio da se imperijalizam nikada neće pomiriti sa gubitkom jedne šestine zemaljske kugle, da je fašizam bio i ostaje najluči neprijatelj moje socijalističke otadžbine.

Za njega sam se počeo pripremati onog davnog trenutka 1919. godine kada sam saznao da su petljurovci*) streljali moju braću Alekseja i Sergeja i do smrti pretukli majku. Zatim u vreme dok sam išao na juriš kod Kahovke i forsirao prokleti močvarni Sivaš. Mene su za njega pripremali drugovi iz letonske divizije: nosilac dva ordena Crvene zastave komunista Zander, uporni politički borac Savostikov, radnik Putilovskog zavoda komesar Šilikin,

*) Pristalice S. V. Petljure, vođe buržoasko-nacionalističkog pokreta u Ukrajini u doba inostrane vojne intervencije i građanskog rata u SSSR (1918—1920). — Prim. red.

koji mi je dao preporuku za Partiju. Za ovaj govor pri-premali su me na kursevima za obuku »crvenih koman-dira«, u političkom učilištu »Engels«, u Vojno-političkoj akademiji, gde smo studirali »Kapital« i gađali u mete na kojima je bio naslikan Čemberlen...

Ceo moj vojnički put pešaka, konjanika, artiljerca, tenkiste, redova, komandira, političkog radnika bio je pri-prema za ovaj govor od pet minuta.

Verovatno ja nisam rekao ništa više od onoga što su moji slušaoci i sami mislili i osećali. Ali ja sam to izgo-vorio glasno, u ime Partije, u ime naroda i zato je to bilo neophodno svima pa i meni samom.

Tek što sam završio, prema meni se naže operativni dežurni i javi šapatom:

— Telefonirala je vaša kćer. Kaže da je nedaleko od njih pala bomba. Ja sam joj objasnio da su to manevri.

Nije mi preostalo ništa drugo nego da zahvalim ka-petanu za tu naivnu i besmislenu laž.

Tog trenutka svi smo bili obuzeti brigom za porodice. Uskoro one počeše da se pojavljuju.

Po ulicama, obavijenim prašinom i dimom od nedav-nog bombardovanja, ali ponovo tihim, trčali su žene, deca, starci. Odeveni na brzinu, mnogi u spavaćicama, okrva-vljeni, izbezumljeni od iznenadnog treska bombi, jurnuli su prema štabu.

S mukom sam prepoznao u gomili Nadeždu Saveljevnu Krestovsku, ženu vojnog inženjera III ranga. Na amater-skim priredbama ova lepa žena, svesna svoje vrednosti u dugačkoj večernjoj haljini istrčavala je lako i sigurno na scenu, klimnula bi glavom zastavniku-pratiocu i pevala »Slavu« od Aljabjeva... Sada je Nadežda Saveljevna bila raščupana, ispod kućne haljine štrčali su krajevi spa-vaćice, a na rukama joj je ležala polunaga trogodišnja de-vojčica sa zabačenom crnokosom glavicom.

Ja tiho upitah:

- Ranjena?
- Mrtva je.

Krv žena i dece je prva krv koju sam video u ovom ratu...

Trebalo je odmah organizovati pomoć. Sekretaru partijske komisije, starijem bataljonskom komesaru Pogodinu i instruktoru odeljenja za političku propagandu Sorkinu poverih brigu oko oficirskih porodica. Oni koji su izgubili krov nad glavom, odlučeno je da budu zajednički smešteni u Domu Crvene armije. Ranjenici su upućeni u bolnicu.

Ali svaki poduhvat — na to za sada nismo bili naviknuti — nailazio je na more nepredviđenih teškoća. Ispostavilo se da je bolnica i sama nastradala od bombardovanja. Među bolesnicima i personalom bilo je ranjenih i poginulih.

U štab su, međutim, stalno pristizale žene. Svaki čas je poneko od oficira istrčavao na ulicu...

Veza između štaba, divizija i pojedinih jedinica bila je prekinuta, jer su fašističke bombe pokidale telefonske i telegrafske vodove. Poslali smo kurire. Tada se tek ispostavilo da u okolini Drogobiča, a i u samom gradu, operišu hitlerovski padobranci preobučeni u crvenoarmejsku uniformu.

Nešto kasnije major Oksen, načelnik obaveštajne službe korpusa, javi da je nekoliko takvih diverzanata uhvaćeno.

— Interesovao sam se — reče Oksen — šta oni znaju o našem korpusu. Znaju dosta. Mogu se očekivati svakojake provokacije. Potrebno je da ljudi o tome vode računa.

Za to vreme vezisti su uspostavili veze. Informacije dobijene putem radija, koje su zatim potvrdili i oficiri za vezu, pomagale su da se dobije opšta slika. Jedinice korpusa nisu od bombardovanja pretrpele gotovo nikakve gubitke. Ali, bilo je žrtava među oficirskim porodicama.

Neka od žena je izgovorila reč »evakuacija«. Nju su prihvatili i ostali. Mnogi oficiri nisu bili protivni da se njihove porodice otpreme iz pogranične zone.

Mi smo shvatali te ljude. Ali da se složimo s njima nismo imali ni prava, ni osnove. Osim toga, Rjabišev i ja nismo bili čvrsto ubedeni u neophodnost evakuacije. Transporti sa porodicama mogli su biti podvrgnuti bombardovanju na stanici ili u putu. Ovde, u mestu, mi ćemo ne-sumnjivo organizovati protivavionsku odbranu. Svakog trenutka se mogu — ko bi u to sumnjao — pojaviti naši lovci. Za jedno pet ili nedelju dana, u krajnjem slučaju za dve nedelje, mi ćemo i sami, odbivši napad neprijatelja, preći u ofanzivu...

Biće nepravičan onaj ko nas prekori da smo ružičasto gledali na stvari. Mi smo verovali u svoju snagu i svoje oružje.

Znali smo da je brojno stanje trupa s one strane Sana veće nego s ove. Ali, prvo, smatrali smo, i to sasvim ispravno, da uspeh bitke ne rešava samo brojna nadmoćnost. Drugo, uzimali smo u obzir samo one podatke o neprijatelju kojima smo raspolagali. Oni su, međutim, kako se kasnije pokazalo, bili nepotpuni. Mi nismo znali, što je naročito važno, za jedinice koje je nemački štab privukao granici u toku poslednjih nekoliko dana, pa čak i sati. Imali smo slabu predstavu o sastavu i snazi nemačkih tenkovskih grupacija, kao i o borbenim svojstvima i mogućnostima njihovih tenkova.

... Dojuri načelnik Doma Crvene armije:

— Šta da radimo?

Koliko li sam samo puta u toku dana čuo ovo pitanje! U njemu je zvučala uverenost u sopstvene snage i spremnost da se izvrši vojnička dužnost. Ali kod pojedinaca zapala se i nijansa zbumjenosti.

Za Dom Crvene armije se nisam brinuo. Ma koliko da je to bilo teško, njegov energični načelnik je sa Podolinom i Sorokinom organizovao sklonište za one koji su ostali bez krova. Međutim, načelnik garnizona rovine kuce se toliko bio zbumio da se od njega ništa nije moglo saznati. Stalno je ponavljaо jednu te istu rečenicu: »Naredite da evakuišem magacine«. Ja mu, naravno, nisam izdao

takvo naređenje. Stavio sam mu u dužnost da nastavi trgovinu i otvori poljsku menzu za potrebe štaba.

Javio se starešina ansambla pesama i igara, zatim načelnik finansijskog odeljenja, zatim...

Osećao sam da me još na početku mogu ugušiti neodložni svakidašnji poslovi a da i ne napipam ono glavno.

Odlučih da se odvezem u Oblasni komitet Partije. Uz put skoknuh do kuće. Pred samom kućom — levak. Otrčah na drugi sprat. Vrata behu širom otvorena. U susret mi dojuri starija kćer Liza.

— Jeste li živi?

— Živi smo. Samo mami nešto nije dobro.

Žena, bleda, leži na divanu. Slabo čuje i teško govori. Kontuzija.

— Možeš li da se krećeš?

Ona se osmehuje kao krivac:

— Sigurno da mogu.

— Idite u podrum. Tamo se smestite. Ti, Liza, preuzmi komandu.

Prekidajući redosled izlaganja, hoću da se pohvalim: desetogodišnja Liza je u pravom smislu reči »komandovala«. Ne bojeći se bombardovanja, trčala je u prodavnici po hleb, donosila vodu.

Obišao sam sobe, sad tako neobične. Pod nogama je škripalo staklo. Vazdušni pritisak je iščupao prozorske ramove i njihovi odlomci su se valjali po podu.

Silazeći, svratih u stanove političkih radnika Vahruševa i Čepige. Njihovim porodicama takođe posavetovah da se premeste u podrum.

— A kako stoji stvar sa evakuacijom?

Ja odrečno odmahnuh glavom...

U Oblasnom komitetu atmosfera je podsećala na onu u našem štabu. Lupala su vrata, ljudi su ulazili i izlazili. Niko se nije kretao lagano, bezbrižno.

Sa sekretarom Komiteta razgovarao sam svega nekoliko minuta. On nije bio obavešten mnogo bolje od nas. Preko direktne veze mu je javljeno da su bombardovani Kijev, Lavov i drugi ukrajinski gradovi.

Odmah smo doneli odluku da se milicija i pripadnici službe bezbednosti, zajedno sa našim jedinicama, pozabave likvidacijom diverzantskih bandi. Upoznao sam članove Komiteta sa onim što sam saznao od Oksena. Predviđeli smo mere protiv požara i saglasili se o pitanju organizacije mesne protivvazdušne odbrane.

U vreme mira mi ljudi iz armije stalno smo održavali vezu sa Oblasnim komitetom. I ovoga puta svoj dalji rad nisam mogao da zamisljam bez nje.

- Evakuišete li porodice? — upita sekretar.
- Ne.
- Ni mi...

Kada sam se vratio iz Oblasnog komiteta, moje raspoloženje je bilo bolje, jer sam osetio jedinstvo naših streljenja. I nehotice sam zamišljao kako se u ovim trenucima po svim partijskim komitetima, od osnovnih organizacija do Centralnog komiteta, ljudi naginju nad karte i donose odluke.

Partija je dizala narod. I on je išao za njom, ispunjen dostojanstvom i verom, spreman da grudima i krvlju brani tekovine izvojevane, stečene, odnegovane.

Ukratko referisah Rjabiševu o razgovoru u Oblasnom komitetu. On sasluša, ne postavljaći nikakvo pitanje. Zatim reče:

— Naređenja još nema. Pozvao sam komandante i njihove zamenike za MPV. Čućemo i njihovo mišljenje.

Najzad, tačno u 10 časova, predstavnik operativnog odeljenja štaba armije doneše naređenje: korpus je dužan da se uveče 22. juna prikupi u šumi zapadno od Sambora. Jedinicama je predstoјao marš od 70 do 80 kilometara. Sada smo mogli da komandantima i političkim radnicima, koje smo pozvali na savetovanje, postavimo određene zadatke.

Za vreme savetovanja pažljivo sam posmatrao zamenike za MPV, trudeći se da proniknem šta se odigrava u duši svakog od njih. Kako mi se činilo, ja nisam loše poznavao te ljude, njihove mogućnosti i sklonosti. Ali sam ih znao iz dana mirnodopske službe, kada bomba ili metak nisu mogli da ometu izvršenje najsloženijeg zadatka, kada su »poginuli« na manevrima, ležeći ispod drveta, dimili cigaretama, izazivajući zavist kod živih.

Sada je u akciju stupao novi faktor. Granata ne priznaje hijerarhiju, ne vodi računa o činovima i zvanjima. Oklop na tenkovima komandnog sastava nije ni za milimetar deblji od oklopa na onim ostalim.

Kraće rečeno, mene je u ovom trenutku više od svega interesovala lična hrabrost političkih radnika. Izgledalo mi je da je ona najviša manifestacija njihove političke zrelosti.

Pogledah pukovskog komesara Lisičkina. Po njegovom izgledu nije se moglo ni pretpostaviti da je pre nekoliko časova počeo rat. Glatko izbrijan (kad je samo stigao da to uradi?), bluza ispeglana, simetrični nabori naslanjaju se na dugmeta gornjih džepova, iznad levog džepa, zakančen pantljkicom, visi orden Crvene zastave. Lisičkin je kao i uvek poslovan i pribran. Podjednako pažljivo sluša ono što govore starešine i ono o čemu govore zamenici za MPV.

Samo jedan čovek mi izgleda neobično rasejan i prekomerno uzbuđen. Jedva prepoznam obično utegnutog ili, kako se to kod nas u armiji kaže, »izmuštranog« Vilkova. »Kako te je samo izbacilo iz koloseka sve ovo, buražeru«, — razmišljam ja, gledajući na pukovskog komesara koji sedi u čošku. »I olovku si, ko zna zbog čega, stalno oštrio, sve dok nisi stigao do polovine, i na prozore zbog nečega stalno pogledaš.«

Posle savetovanja priđoh Vilkovu.

— Čini mi se da ste hteli nešto da pitate?

— Ne, nisam imao nameru... Šta ima, sve je jasno. I najedared dodade nekako bespomoćno:

— Strašna je to stvar bombardovanje.

Ni najmanje nisam želeo da držim pridiku Vilkovu i da ga zbunujem bučnim frazama. Ja sam shvatao da je potrebno na podesan način ohrabriti čoveka, navesti »odgovarajući slučaj iz života«. Ali takav prikladan slučaj nije mi padao na pamet. Jedino čega sam se setio bila je epi-zoda iz borbi 11. tenkovske brigade u Mongoliji. Brigada je za vreme marša neočekivano napadnuta iz vazduha. Nismo stigli da pozovemo naše lovce. Pa ipak, ljudi se nisu zbunili. Odbili su napad svojim sredstvima i gotovo nisu ni pretrpeli gubitke.

— To vredi ispričati borcima — posavetovah ja. — Vrlo je važno ne dozvoliti neprijatelju da zaplaši naše ljudе.

Vilkov saglasno klimnu glavom.

2.

Da je bombardovanje »strašna stvar« imao sam priliku da se uskoro i sam ubedim.

Našem savetovanju nisu prisustvovali pukovnik Vasiljev i pukovski komesar Nemcev. Naređenje njihovoj diviziji je preneto preko radija i poslato u zapečaćenom kovertu po kuriru oklopnim automobilom. Osim toga, ja sam morao da ga ponovim usmeno. Da bi izbegli iznenadne neprilike, duplirali smo vezu. Sem toga sam nameravao da u toj diviziji proboravim za vreme marša.

Moj MK*) i štapski oklopni automobil jurili su, ne zaostajući jedan iza drugog, po izrivenom seoskom putu. Ali neprijateljski avioni su neprestano osmatrali sve komunikacije i puteve duž linije fronta. Uskoro su nas primetili i počeli goniti. Putovanje se pretvorilo u ludačku trku. Šofer je naglo kočio, neočekivano skretao u stranu, vozio u cik-cak liniji po polju.

Prvi put toga jutra spazih jednog našeg lovca I-16. Bolno je bilo gledati kako se to samo-samcijato naše »ma-

*) Terenska kola — Prim. prev.

garence« požrtvovano baca na deset-dvanaest nemačkih lovaca i, bukvalno, za tren oka stropoštava na zemlju, ostavljajući za sobom rep od plamena i dima.

Gde je ostala naša avijacija? Zašto je neaktivna?

Još koliko juče Mužičenko je pričao da se u vazduhoplovnom puku čija je baza bila u Lavovu vrši zamena ratne tehnike. Stare mašine su predate, a od novih je dobijeno svega petnaestak, koliko za obuku.

Zar je moguće da su u takvom stanju i drugi vazduhoplovni pukovi?

Jedno sat i po kasnije, kada sam kod Nemceva pročitao, zabeleženo po sećanju, vladino saopštenje preko radija, meni je sve to postalo donekle jasnije. Sigurno da su mnogi avioni bili uništeni na aerodromima. Tim pre, što su ti aerodromi često građeni u neposrednoj blizini granice. U izgradnji su učestvovali i ljudi iz našeg korpusa. Sećam se da je Rjabišev još onda gundao:

— Koga đavola se aerodromi prave pod nosom Hitleru?

Stigavši na određeno mesto, ja sa radošću saznadoh da divizija Vasiljeva, raspoređena po šumi, uopšte nije pretrpela gubitke od bombardovanja. Ali oficiri su se brinuli za porodice, koje su ostale u vojnem naselju. Oni su videli kako su se na njega obrušavali bombarderi a zatim uzletali uvis, kao odbačeni gustim, crnim oblacima dima.

Svaki čas mi se poneko obraćao pitanjem: šta se dešava u naselju? Ja sam dobro shvatio zabrinutost oficira, kojima je predstojalo da svakog trenutka krenu u borbu. Ali im nisam mogao pomoći. Uz put nisam svraćao u naselje i sada mi je bilo krivo zbog toga.

— Vi ćete, sigurno, kod majora Sitnika? — osmehnu se Vasiljev.

Ja potvrđih njegovu prepostavku. Zcelo, svaki prepostavljeni ima svoje omiljene jedinice. S borcima tih jedinica on uspostavlja naročito prijateljske odnose i za njih je on takođe »svoj«. Moram priznati, da sam i ja imao

takve jedinice u svakoj diviziji. Među njima je bio i bataljon majora Sitnika.

Nalazio se u blizini, i za nekoliko minuta ja sam već bio tamo. Pomešani miris benzina, maziva i izduvnih gasova nadjačavao je dah šume. Ja sam požudno udisao taj miris, blizak svakom tenkisti.

Prvo što mi je palo u oči bili su natpisi na tenkovima. Naređenje za tako nešto nije niko davao, tim pre što je bilo zabranjeno pisati po oklopu. Pa ipak, bokovi tenkova, maskirani granama, bili su ispisani kredom.

»U boj za otadžbinu!«, »Smrt fašizmu!«, »Raspali po Berlinu!«, »Živeo komunizam!«, »Istaknimo nad zemaljskom kuglom crvenu zastavu rada!«, »Proleteri svih zemalja, ujedinite se!« — čitao sam idući od tenka do tenka.

— Sastavljeni smo ja i zamenik za MPV Bojarski — poslovno raportira Sitnik. Sa tim parolama dokusurićemo Hitlera i proći ćemo po glavnoj berlinskoj magistrali, koja se zove, kako smo čuli, Unter den Linden.

Ova poslednja reč nije se dala tako lako komandantu bataljona, ali je on, uz pomoć starijeg političkog rukovodjoca Bojarskog, ipak savlada.

Ljudi su bili uzbuđeni i nestrpljivi. Osećali su potrebu da govore i da podele s nekim ono što im je ležalo na srcu.

— Zašto čekamo i gubimo vreme?

— Kad bi to samo moglo što pre...

U svakoj reči osećao se iskreni entuzijazam i spremnost za podvig.

Kada su saznali da predстоji marš prema Samboru, povikali su »ura«. Shvatili su da to znači — boj.

Postavljali su pitanja o situaciji na granici, o bombardovanjima, o našoj avijaciji.

Jedan od tenkista se interesovao za nemački proletarijat — da li se digao protiv fašizma? Vatreno su raspravljali koliko će trajati rat. Smejali su se jednom koji je rekao pola godine, i nazvali ga nevernim Tomom.

Ja sam slušao te rasprave, iznosio svoje mišljenje, trudeći se da pomirim diskutante.

Sećajući se sada razgovora u prvim trenucima rata, koje smo vodili u šumi jugozapadno od Lavova, ja shvatam da mi tada nismo imali jasnu predstavu o veličini i karakteru predstojećih iskušenja. Kad kažem mi, mislim i na crvenoarmeće i na starešine. Ne isključujem ni sebe, mada mogu reći, ne grešeći dušu, da se nisam smejavao tenkisti, koji je izneo pretpostavku da će rat potrajati šest meseci.

Sada je već teško odvojiti misli i osećanja iz tih dana od onih koji su došli kasnije, rođeni iskustvom sledećih godina i događaja. Ja sam mogao pretpostaviti, i čini mi se da sam i prepostavljaо, da će rat verovatno potrajati i pola godine i godinu dana. Ali nisam uopšte sumnjao u to da će se borbe uskoro preneti iz pograničnog pojasa na teritoriju susednih zemalja, a zatim u Nemačku.

Naš razgovor je prekinula toliko poznata, ali u ovom trenutku naročito oštra i napregnuta komanda:

— Svi u tenkove!

Moj MK i tenkovi Vasiljeva i Nemceva stajali su na raskrsnici šumskog puta sa drumom Lavov — Pšemisl. Šuma je na ovom mestu prelazila u ravnicu obraslu žbunjem. Sa nje su tenkovi u punoj brzini, uperivši topove u nebo, iskakali na drum.

Mašina za mašinom, bataljon za bataljom. Pregrenjani asfalt nije mogao izdržati takvo opterećenje. Na mestu gde su maštine zaokretale, masno se svetlucao polukrug utisnut desetinama gusenica.

Tenkovi su jurili pravo na zapad, prema Pšemislju, ostavljajući iza sebe simetrične tragove gusenica.

Sve se to i nehotice utislo u pamćenje. Presudni momenti u životu često ostaju čvrsto urezani u svest zajedno sa slučajnim, beznačajnim detaljima.

U tom momentu pred našim očima je iskrsla slika narodne nesreće. U susret tenkovima, iz Pšemisla su u neprekidnoj povorci išli teretni kamioni. Na njima su sedeli žene i deca sa koferima i na brzu ruku sakupljenim stvarima vezanim u zavežljaje. Preplašeni, zbunjeni, izgubivši

iznenada krov nad glavom, mnogi od njih su već postali siročad ili udovice.

Retko u kojem kamionu nije bilo ranjenih. Kroz zavoje, nevešto i u žurbi stavljene, probijale su tamne mrlje krvi. Jedni su ležali bez svesti, drugi okupani u suzama, treći su mûkom čutali, skamenjeni u svojoj nesreći.

Buka tenkova nije mogla da zagluši sve jači tutanj artiljerijske kanonade. Mi smo se kretali u susret ratu, i njegovi zloslutni znaci postajali su sve primetniji. Počinjala je zona uspešnog vatreñog dejstva neprijateljskih dalekometnih baterija. Zrno iz oruđa velikog kalibra pogodilo je na naše oči jednu kućicu u blizini puta.

Mi smo već bili navikli na te mile male koteže, koji su uvek blistali svojim velikim, čistim prozorima, čije su ljubazne domaćice, ako ih zamoliš za čašu vode, iznosile veliku porcelansku šolju mleka, strpljivo čekale dok se »sovjeti« ne napiju i, slušajući reći zahvalnosti, koketno porumenele i rekle: »O molim, gospodine, nema na čemu«.

Ja pritrčah kući, tačnije, onome što je preostalo od nje. Dim i prašina su se bili malo slegli. Zrno je raznelo sobu okrenutu prema jugozapadu, po svemu sudeći, dečiju. Na zidu koji je ostao čitav svetlim bojama su bile naslikane šarene lopte. Pored njega je ležala devojčica od svojih dvanaest godina; na nogama sandale, bele sokne do kolena, zelena suknjica. Trup zgnječen gredama koje su se stropoštale sa tavanice. Leš drugog deteta, jedne sa svim male devojčice, vazdušni pritisak je odbacio čak do baštenske ograde.

Sanitetski auto, koji je poslao Nemcev, okrete nalevo-krug: on ovde nije bio više potreban. Pričekao sam još nekoliko minuta. Roditelji devojčica se ne pojaviše. Možda su još ranije poginuli od bombardovanja, o čijem dejstvu su svedočili ogromni levci unaokolo.

Za mene, kao i za druge starešine iz aktivnog sastava armije, ratne žrtve nisu predstavljale ništa novo. Tek nedavno smo pobedosno završili finsku kampanju i nismo zaboravili kojom cenom je ona plaćena. Ali, tamo je vojska

prolivala krv. Za sve vreme borbi ja nisam video nijedno ubijeno dete, ni jednu ranjenu ženu. Ovde, međutim, nije prošao čestito ni dan rata, a već, kuda god pogledaš, svuda nevina krv. Počeo je rat protiv celog naroda, rat za fizičko i moralno uništenje sovjetskih ljudi, rat koji je Hitler, kako smo kasnije saznali, cinično nazvao »totalnim«. Ne-prijatelj se bojao naše ideologije i maštao je da svrši s njom istrebitivši njene nosioce. Isto onako kao što je računao da će ugušiti socijalističke ideje u Nemačkoj razračunavši se sa nemačkim komunistima.

Po mome mišljenju, osnovna dužnost nas, političkih radnika, bila je sada da razjašnjavamo osobenosti ovoga rata i besprimerne po odgovornosti a neviđene po težini zadatke koji stoje pred borcima.

Dok su na zastanku o tome davane instrukcije političkim radnicima, bataljon Sitnika, koji se za vreme marša nalazio u prednjem odredu, približio se istočnom predgrađu Pšemisla. Odatle je trebalo da skrene na jug, prema Samboru.

Međutim, na raskrsnici ispred čelnog tenka iskoči pešadijski kapetan.

— Stanite, stanite! ..

Mada se te reči, a i one paprenije posle njih, razume se, nisu mogle čuti u tenku, Sitnik je zaustavio mašinu.

— Šta se desilo?

Kapetan je govorio smeteno i nepovezano. Komandant pešadijske divizije, koja je nedaleko vodila odbrambene borbe, molio je tenkiste za pomoć, inače — nesreća je tu.

Zadatak, koji je dobio Sitnik, nije predviđao takav obrt. Šta više, on nije imao prava da skreće sa određenog pravca i usporava brzinu kretanja.

Sada je tu, u neposrednoj blizini, bila potrebna njegova pomoć. Za nju je molio komandant divizije koja još od svitanja vodi borbe. Kako da postupi u takvom slučaju? Dok se Sitnik savetovao sa Bojarskim, kapetan je navodio razloge koji su mu izgledali nepobitni:

— Tamo gotovo nećete ni imati posla. A naš komandant divizije će se sporazumeti sa vašim.

Uveče mi je Sitnik sa svojstvenim mu ukrajinskim humorom pričao o svojem dvoumljenju.

— Da idem ili da ne idem? Znao sam: pukovnik Vasiljev će mi jednostavno skinuti glavu. Ali, ako ja poskidaš tuce hitlerovskih glava, možda će on onda moju ostaviti.

Kada smo Vasiljev i ja došli do raskrsnice, komandant izviđačkog bataljona kapetan Krivošejev je izvestio da je Sitnik okrenuo ne na jug, već na sever. Svojim suviše podrobnim izlaganjem Krivošejev je po svaku cenu pokušavao da opravda Sitnika.

— Nikada nisam ni slutio da se u mojoj diviziji na dužnosti komandanta izviđačkog bataljona nalazi advokat — primeti Vasiljev. I dodade: — Prenesite drugu Nemčevu da smo brigadni komesar i ja otišli na osmatračnicu komandanta pešadijske divizije. Potrudite se da sve to učinite bez suvišne leporečivosti. Pukovski komesar to ne voli.

Osmatračnica se nalazila bliže nego što smo pretpostavljali. Tek što smo se prebacili na zapadnu padinu uzvišice, ugledasmo ne samo osmatračnicu već i celo bojište, prvo bojište toga rata...

U dubokom rovu pored baterijskog durbina stajao je general Serstjuk, koga smo Vasiljev i ja znali i cenili.

— Hvala ti, Ivane Vasiljeviču! — steže komandant divizije ruku Vasiljevu.

— Zašto meni? To je Sitnik uradio na svoju ruku.

— Hvala ti što si vaspitao ljude koji mogu tako da rade na svoju ruku i tako da ratuju.

Serstjuk ima naborano lice starog, pametnog seljaka. Čim ga pogledaš, odmah si u stanju da bez pogreške odrediš: ti si, druže generale, počeo od vojnika i podoficira. Ti bar znaš šta je to muka.

Sitnik je zaista dobro ratovao. Vešto manevrišući, tenkovi su otvarali vatru pošto bi za trenutak zastali.

Šerstjukova divizija se već ceo dan branila na frontu od 40 kilometara. U jutarnjim časovima Nemci nisu vršili neki naročiti pritisak. Ali kasnije pojačali su svoje napade, prebacivši preko Sana lake tenkove i transporterere, koji su sada počeli da potiskuju proređen streljački stroj Šerstjukovih crvenoarmejaca. Da se nije pojavio Sitnik sa svojim KV, T-34 i BT, njena sudska bi bila sasvim tragična. Međutim, strelci su sada, živahniji, trčali za tenkovima, gađajući iz pušaka.

Sitnik je primetio da teg preteže na njegovu stranu. Nekoliko transporterera i lakih tenkova dogorevalo je na obali. Hitlerovcima nije pošlo za rukom da dovuku nove pontone i prebace pojačanje — srednje tenkove. Naši artiljeri i tenkovi KV gađali su prelaz preko reke. Sitnikov bataljon je u punoj brzini prodrio u raspored neprijateljske pešadije. Nemci nisu imali rovove: nisu nameravali da se brane. Sivozelene figurice, koje su bežale, nestajale su ispod gusenica T-34 i KV. One koje su ostale čitave, bacale su se u reku, pokušavajući da se spasu plivanjem. Ali mitraljezi sa tenkova dovršili su započeti posao...

— Znam da sam kriv, druže pukovniče, — reče Sitnik Vasiljevu, zauzimajući stav »mirno«.

— Ništa ti ne znaš. Hvala ti na službi...

Vasiljev i ja zagrlismo prve »samovoljne« heroje našeg korpusa: majora Sitnika i starijeg političkog rukovođioca Bojarskog.

Negde oko 20 časova, kada je vrućine već nestalo a sunčani disk se stopio sa odbleskom požara zapaljenog Pšemisla, divizija je stigla u rejon prikupljanja.

Šuma kod Sambora nije ličila na onu iz koje smo krenuli na marš. Po ovoj je već bio prošetao čelični uragan. Ne znam koga je ovde neprijatelj htio da uhvati, ali mnoga stabla su nosila tragove nedavnog bombardovanja. Grančice su pucketale pod točkovima i gusenicama, dok su se na stablima, isečenim parčićima bombi, belele sveže rane.

Pored velike jele gurali su se tenkisti. Zalepljen smolom, na drvetu je visio letak. Ličio je na letke koji se štam-

paju za vreme manevara. Ali ovo je bio prvi ratični letak. U njemu se govorilo o uspesima bataljona pod komandom Sitnika.

Kada se sasvim smrklo, Vasiljev i ja smo se odvezli na komandno mesto pešadijske divizije koja je vodila borbu južno od Pšemisla. Po svemu sudeći, Nemci su pred veće bili iscrpeni. Kanonada je prestala, naleti su prekinuti.

Postariji pukovnik, smrtno zamoren u toku dana, koji je svojim izgledom i manirima podsećao na nastavnika vojne akademije, monotono, kao da drži predavanje, informisao nas je o borbama na odseku njegove divizije.

— Protivnik stalno napada. Borbe nisu prestajale od samog svitanja. Pritisak je vrlo intenzivan. Međutim, bez ikakvog rezultata. Svi protivnički pokušaji da stvori mostobran na desnoj obali Sana pretrpeli su neuspeh. Divizija je izvršila i dalje će izvršavati naređenje. Privedeni su zarobljenici. Nema ih mnogo: petorica. Ali zapanjujuće je da su sva petorica pijani.

Na pukovnikovom licu pojavi se grimasa gađenja:

— Kako hoćete, ali to je odvratno.

Sada mi je bila prilično dobro poznata situacija na prednjem kraju. Znao sam i u kakvom je stanju divizija Vasiljeva. Bilo je već vreme da o svemu tome referišem Rjabiševu.

Stab korpusa smestio se u istoj šumi, ali na njenoj istočnoj ivici. Nije bilo teško naći ga. Sve naše divizije prikupile su se u blizini. Negde u ovoj šumi nalazio se, po rečima Rjabiševa, i stab armije.

— Treba da se ode do pretpostavljenih i da se utvrde dalji zadaci.

Još nismo stigli ni da čestito sednemo u kola, kad po red Rjabišev naglo zakoči jedan motocikl. Iz prikolice iskoči pukovnik.

— Druže generale, naređenje iz staba fronta.

Rjabišev pocepa koverat, pročita ceduljicu, promrmlja nešto i úteći mi je pruži.

U naredenju je stajalo da se 23. juna u 12 časova moramo prikupiti u rejonu 25 kilometara istočno od Lavova i staviti pod komandu komandanta armije Mužičenka.

Današnji 80-kilometarski marš gubio je svaki smisao. Preostajalo nam je da se bez odmora vraćamo nazad.

Kako to sada da objasnimo crvenoarmejcima i oficirima, koji su jedva čekali da krenu u borbu? Šta treba da uradimo da bismo sačuvali njihov uzvišeni entuzijazam?

— Da razmislimo, dragi moj Nikolaju Kiriliču, — predloži Rjabišev — možda ćemo i dokučiti u čemu je stvar.

I nas dvojica »razmislimo«. Jutarnje naređenje je stiglo iz štaba armije u čiji je sastav trebalo da uđemo. U to vreme štab nije mogao predvideti do kakve će situacije doći, ali, polazeći od potpuno verovatnih pretpostavki, isturio je naš korpus južno od Pšemisla da bi obezbedio pravac Sambor — Tarnopolj — Proskurov. Iz toga rejona moguće je bilo preći u ofanzivu i udariti u bok protivničke grupacije kod Pšemisla. Međutim, u toku dana se ocrtao opasniji pravac neprijateljskog nastupanja. Koristeći sokaljsku izbočinu, hitlerovci su, po svemu sudeći, nadirali prema Rovnu. Celi bogovetni dan visoko na nebu letele su u pravcu severoistoka eskadrile nemačkih bombardera. Nama je, kako izgleda, predstojalo da izvršimo protivnapad na neprijatelja, koji je napadao od sokaljske izbočine. Tako je ispadalo da se mi ne vraćamo u pozadinu, već da idemo u borbu.

Neprijatelj, koji je iznenadnim udarom otpočeo rat, diktirao nam je svoju volju i kvario naše planove. Svakog momenta mogla su se očekivati nova naređenja, koja će izmeniti pravac borbenih dejstava korpusa. I ukoliko budemo pokretljiviji i gipkiji, utoliko ćemo pre preoteti inicijativu iz protivnikovih ruku.

Tako smo otprilike rezonovali ja i Dmitrij Ivanovič dok smo zaklonjeni šatorskim krilom pomicali fenjerčićem po karti.

Održavati entuzijazam boraca, sprečavati utučenost, odgovarati po mogućству na sva pitanja, objašnjavati kom-

plikovanost situacije, ne skrivati teškoće — savetovao sam političkim radnicima, koji su se posle jedno pola sata sakupili na ivici šume. — Nikada ne zaboravljati da je entuzijazam naših ljudi izgrađen na svesti...

Još nisam bio u stanju da predvidim, a nisam ni mogao predvideti, svu raznolikost oblika partijsko-političkog rada u predstojećim borbama. Ali sećajući se Finske, analizirajući ceo protekli dan i udubljujući se u Sitnikov postupak, došao sam do uverenja da je potrebno odreći se mnogih mirnodopskih običaja i navika, saglasnosti većeg broja instanci, objašnjenja i uputstava za rešavanje ovog ili onog pitanja.

— Sada mi nećemo uvek moći da u slučaju potrebe dobijemo direktive i objašnjenja. Međutim, baš sada će se od nas, kao nikada ranije, tražiti vatrema, pametna i u pravi čas izgovorena partijska reč. Treba da na našu raniju aktivnost gledamo kao na školu, a ne kao na riznicu gotovih, zvanično odobrenih metoda. Ona će nam u mnogo čemu biti od koristi, ali nikako u svemu. Od naše političke zrelosti, od sposobnosti da brzo i samostalno, prema načelima partije, odlučujemo u nasušnim pitanjima života trupe, zavisi uspeh ko zna koliko još predstojećih bitaka...

— Ne znam — nastavih započetu misao — do čega će doći u narednim danima. Mi se nadamo najboljem, ali pripremaćemo se da dočekamo bilo kakve teškoće i nezgode. Postoji kod nas dobra partijska tradicija: kada je teško, komunisti su u prvim redovima. Od sada lični primer političkog radnika dobija naročiti značaj.

Gоворио сам као да на глас размишљам, инстинктивно осећајући да се слушаoci slažu sa mnom.

O mnogo čemu smo tada porazgovarali у tami šume, razaznajući jedan drugog po glasu. Nebo crveno od požara i treperava svetlost raketa koje су se ukrštale у svim pravcima nisu mogli da rasteraju gustu pomrčinu. Spuštalа se prva noć rata, испunjena štektanjem mitraljeza које је dopiralo neznano otkud, povremenim eksplozijama granata i bruhanjem aviona у visini.

3.

Neprijatelj je otkrio diviziju na maršu. Njegovi borci, pošto su osvetlili drum svetlećim bombama, uz jezivo zavijanje i dobovanje mitraljeskih zrna, proleću iznad glava. Posle svakog naleta razležu se jauci i krizi. Borci beže u žito s obe strane druma. Zatim se polako i dugo sakupljaju. Stoje oko ranjenih i mrtvih, razgledaju oštećena vozila. Nežure natrag u kamione: na zemlji je nekako sigurnije. Kada najzad svi zauzmu svoja mesta, ispostavlja se da nema Petrova ili Sidorova. Počinje traženje, starešine promuklim glasovima izvikuju prezimena. Na drumu se stvaraju uska grla i za to vreme ponovo se pojavljuju avioni...

Ja i zamenik komandanta divizije za MPV, pukovski komesar Vilkov, pokušavamo da raščistimo gužvu. Pažljivo ga posmatram: Vilkov je povremeno aktivan i vredan, povremeno pasivan. Izviče se, potrči malo, a onda čuteći stane po strani, nemajući snage da savlada duševnu klonulost.

— Što ste se zamislili, Vasilije Vasiljeviču?

— Kako da vam kažem? Postoji izreka: »Nije u svom elementu«. Ona mi u ovom trenutku najbolje odgovara. Jutarnje bombardovanje me je konačno izbacilo iz koloseka. Nisam mislio da će rat tako početi...

Iznenada počinje da govori vatreno i odsečno:

— Ja nisam kukavica. Spreman sam da za otadžbinu svakog momenta dam život. Da sam nešto običan crvenoarmejac... Ovde su, međutim, stotine ljudi. Kako da ih čovek sačuva kada fašisti rade što im je volja? Samo što nam kape ne zakačinju avionima.

— Mislim preterujete. Uostalom, potporučnik Homenko je vešto napravio postolje za gađanje aviona iz puškomitraljeza i »maksima«. Juče je dva aviona oborio. Šteta je što svi o tome ne znaju.

— Da, da — prihvati Vilkov — Homenko je pametna glava. Odmah ču o tome ispričati borcima.

On nestade u tami.

Verovao sam u iskrenost smušene ispovesti zamenika komandanta divizije za MPV. Vilkov se prvi put našao pod vatrom. Nikada pre nije video kako tu, na naše oči, gine mladić, koga si već zavoleo i o kome ponosno govorиш: »Ivanov neće izneveriti«.

Kada sam napomenuo Vilkovu da je potrebno odrediti odeljenje za sahranjivanje, jer je nezgodno da mrtvi leže na drumu, on kao da se uplaši:

— Odeljenje za sahranjivanje? . .

Bez obzira na moje strpljenje prema mladom i neprekaljenom zameniku komandanta divizije za MPV došao sam do zaključka da se njegova zbuđenost u ovom trenutku ne može tolerisati. Za drugu dvojicu, Lisičkina i Nemceva, koji su već bili prošli kroz školu rata, mogao sam mirne duše da ne brinem. U hladnokrvnost i samoinicijativu Nemceva još jedanput sam se uverio za vreme jučerašnjeg marša. Sigurno, kao da je na zanimanju, dejstvovao je i složeni Lisičkin.

... Brzina našeg kretanja stalno se smanjivala. Šoferi, koji nisu spavali već drugu noć, dremali su za volanom. Vozila su skretala u jarak pored puta, naletala jedna na drugo. I to se sve dešavalo u paklenoj tami, kada se nisu smeli uključiti farovi, zapaliti fenjeri, pa čak ni kresnuti šibica.

Na zadnjem delu vozila i guseničnih i onih na točkovima, bili su još juče izvučeni veliki krugovi kredom. Ali ni oni nisu mogli da spasu situaciju. Beli krug je sprečavao da ne dođe do sudara sve dotle dok šofer ne bi zaspao. . .

Na sledećem zastanku Vilkov i ja smo pozvali političke radnike koji su se zatekli u blizini. Šta da se radi? Odlučili smo da u kabine sednu komunisti, pa neka paze da vozači ne zadremaju. . .

Kolonu sustiže Rjabišev.

— Pređi kod mene. Provući ćemo se u Drogobič. Treba da prokontrolišemo pozadinu.

Dmitrij Ivanovič je smrknut:

— Nije štvar u tome što Nemci imaju mnogo aviona, a mi malo protivavionskih topova. Nismo uspeli da uvežbamo marš kako treba. Nismo uspeli da ovladamo novom tehnikom kako treba. Još mnogo šta nismo uspeli da uradimo. I sve se to sada sveti.

Mnogobrojni nedostaci, propusti i greške iz prošlosti zaista su se u vrlo oštem vidu ispoljili već u prvim danima rata.

Nama očigledno nedostaju iskusni i zreli komandanti i politički radnici. Na visoke dužnosti dolazili su ljudi kojima je bilo potrebno da još izvesno vreme provedu kao niže starešine, da još ponešto nauče. Možda bi i Vilkov bio drugačiji da je još koju godinu proveo u puku. Ali, sveto mesto nije nikad bez posetilaca. Tako smo bili primorani da užurbano popunjavamo mesta i dajemo činove. I pre svega, nedostajali su nam kadrovi. Uostalom, drugačije i nije moglo biti.

Pre nekoliko sati svratio sam u Sambor kod načelnika odeljenja za političku propagandu armije, pukovskog komesara Zakavarotnija. Saopštio sam mu da korpusu nedostaje 50% političkih radnika. Zamolio sam ga za pomoć u ljudstvu, ali sam odbijen.

— Probajte sreću kod novoga gazde — posavetovao je Zakavarotni. Možda oni imaju u rezervi političke radnike. Mi nemamo ni jedne žive duše...

Sumorne misli nisu podstakle razgovor. Gotovo ceo put do Drogobiča proputovali smo čuteći. Pri ulasku u grad čutanje je narušio Rjabišev:

— Ti svrati kod svojih, a ja će da obiđem pozadince, pa će doći po tebe. Ako mi daš da nešto prezalogajim, biću ti zahvalan...

Evo i moje kuće. Ali ja se ne penjem, kao obično, uz stepenice, već se spuštam dole u podrum. Vrata su zaključana. Kucam. Pospan ženski glas dugo proverava ko sam. Tek posle toga puštaju mě unutra.

— Druže brigadni komesare, vaši su u onom tamo uglu...

U podrumu se nalazi desetak oficirskih porodica. Odgovaram na pitanja i trudim se da ih umirim.

Žena se malo oporavila od kontuzije. Penjemo se gore. Hoću da se umijem. Voda ne teče. Liza poliva iz bokala i ostatak mi pljuska u lice. Nju mnogo ne zbumuju ni razbijeni prozori, ni plamen požara, pri čijoj svetlosti majka postavlja sto.

Žena se okreće od mene i prisloni čelo na staklena vratašca kredenca. Pridoh joj.

— Šta ti je?

Ona podiže glavu.

— Ništa.

— Nije ti dobro?

— Ne, ništa.

Dolazi Rjabišev. Jedemo ono što se zateklo u kući. Razgovor nam nikako ne polazi za rukom. Rjabišev ustaje od stola.

— Hvala, domaćice.

On silazi niz stepenice. Ja se zadržavam za trenutak.

— Šta da radimo, Kolja? Ne molim, samo pitam. Kako bi bilo da se evakuišemo? Jer devojčice su...

— Ne može, nikako ne može. Situacija u našem rejonu nije loša. To su se na severu Nemci pomakli napred. Ali mi ih nećemo pustiti daleko. Vratićemo ih natrag.

Trudim se da govorim ohrabrujuće i da izgledam samouvereno.

Žena gleda u mene. Ne prepire se, ne stavlja primedbe. Stoji držeći ruke čvrsto stisnute uz grudi.

— Shvataš?

— Shvatam.

— Sve?

— Sve.

... Ponovo smo na ulicama obasjanim požarom. Dom Crvene armije pretvoren je u privremeno prihvatište za oficirske porodice. U gledalištu i u foajeu nalaze se polj-

ski kreveti. Oprezno, da ne probudimo ljude koji spavaju, provlačimo se kroz uzan prolaz između kreveta. U gimnastičkoj sali na vratilu, razbojima, švedskim merdevinama suši se rublje.

Ne uspeva nam da ostanemo neprimećeni. Opseda nas gomila žena u kućnim haljinama. Svima im je samo jedno pitanje na usnama:

— Kada ste poslednji put videli moga muža?

Na ulici, pored vozila, stariji bataljonski komesar Podgin, kome je poverena briga oko porodica, postavlja mi pitanje:

— Pozadinske jedinice korpusa premeštaju se u Lavov. Šta ćemo mi da radimo?

— Ostaćete u Drogobiču. Održavajte vezu sa Oblasnim komitetom.

Dmitrij Ivanovič i ja odlazimo u Oblasni komitet. Ovde se u poređenju sa jučerašnjim jutrom ništa nije promenilo.

Članovi Komiteta su se, po svemu sudeći, snašli u novoj situaciji. Sekretari se interesuju za sve što je u vezi sa korpusom. Mi ih, sa svoje strane, molimo da ne gube iz vida oficirske porodice koje ostaju u Drogobiču.

— Evakuišete?

— Ne.

— Ni mi.

Opraštamo se toplo i prijateljski, uvereni da ćemo se uskoro ponovo sresti.

— Posle pobede verovatno nećete hteti da ostanete u garnizonu Drogobiču, zatražićete da budete u Berlinu — šali se sekretar.

Kada smo izlazili iz Oblasnog komiteta, već je osvajalo vedro junsко jutro. Rjabišev se uputi severnim putem u pravcu Medenice, po marš-ruti kojom se kretala divizija pukovnika Gerasimova, dok ja kretoh u pravcu Strija, kroz koji je trebalo da prođe divizija generala Mišanjina. Mišanjinov zamenik za MPV bio je Vilkov.

Što smo se više približavali Striju, postojalo je sve mračnije. Crn dim je prekrivao nebo i zaklanjao sunce. Od dima su suzile oči i golicalo u grlu. Hitlerovi avijatičari su bez prestanka bombardovali taj napačeni grad.

Za diviziju pukovnika Mišanjina Strij je imao poseban značaj. U njemu je ona bila ranije dislocirana. U tamošnjem vojnom naselju, obuhvaćenom požarom, i sada su se nalazile desetine porodica vojnih lica. Imao sam priliku da vidim šta su preživljavali ti ljudi dok su, nemajući pojma o sudbini svojih bliskih, prolazili kroz kvartove u plamenu. Pored mene, zavaljen u sedištu, pritisnuvši dlanom oči, sedeo je Vilkov, sav bled.

U močvarnim šumarcima istočno od grada zaustavismo se za odmor. Mnogim oficirima je bilo dozvoljeno da otreće do kuće. Šta li je samo čekalo tamo svakog od njih?

Crvenoarmeјci su se za to vreme počeli pripremati za doručak. Ali doručka nije bilo. Prošlo je deset, petnaest minuta, ali poljske kuhinje se nisu pojavljivale. Ja sam s mukom suzdržavao negodovanje.

— Zašto se ljudi ne hrane? Ko odgovara za pozadinsku službu?

— Komandant divizije je to poverio pukovniku Nesterovu.

Ja u ljutini pljunuh:

— Baš ste našli kome čete poveriti...

Vilkov me začuđeno pogleda.

— Pukovnik Nesterov je zamenik komandanta divizije.

— To znam kao i vi.

Međutim, nisam se upustio u dalja objašnjenja. Nije imalo smisla. Ja sam imao loše mišljenje o Nesterovu. Ali ono nije bilo zasnovano na dokazima, već samo na utiscima.

Meni je bila odvratna taština Nesterova. Trebalо je samo da Mišanjin negde otpuđuje, pa da on odmah pređe u kancelariju svog komandanta divizije i obavezno zauzme njegovo mesto u menzi ili klubu.

Sumnjaо sam da takav čovek može biti ozbiljan i pouzdan radnik. I evo, došao je trenutak da to proverim. Od Nesterova i kuhinja nije bilo ni traga ni glasa. U najgorem slučaju mogla se doturiti suva hrana. Ali ni nje nije bilo.

— Uzmite pozadinsku službu pod svoju kontrolu — naredih Vilkovu. — Referisaćete mi i o uzrocima ovog današnjeg bezobrazluka.

Uputih se u obilazak izviđačkog bataljona. Izviđači su se smestili odvojeno od svih ostalih, u gustom šipražju. Začuh pesmu pre nego što sam ih spazio. Kao da nije ni bilo dveju noći bez sna, desetine vazdušnih napada, kao da nisu ostali jutros bez doručka, borci su pevali:

Dalek je put, ratnički put...
 Izadi, mila moja!
 Oprostićemo se pored kućnog praga,
 I to, možda, za uvek.

Sedoh po strani zajedno sa komandantom bataljona i njegovim zamenikom za MPV. Primetivši, očigledno, da naš razgovor nema službeni karakter, crvenoarmejci su počeli da nam prilaze, po jedan — po dvojica. Odmah počeše da pljušte pitanja isto kao i juče u Sitnikovom bataljonu. Niko ne postavi pitanje o neizdatom doručku. Ljudi su jedva čekali da krenu u borbu protiv neprijatelja i sve ostalo im je sada izgledalo nevažno.

Posle pola sata oprostih se od njih i pođoh prema svojim kolima. Tamo me očekivao inspektor Odeljenja za političku propagandu Vahrušev. On nije bio svedok moga razgovora sa Vilkovom povodom kuhinja. Ali, po svemu sudeći, ceo taj događaj i njemu nije davao mira. O Nesterovu on poče da govori sa još većim negodovanjem od mene.

— Nesterov je naredio da se kuhinje i namirnice ne šalju. Veli, uz put mogu biti uništene bombardovanjem, te, vajde nikakve, a posle za sve to on treba da odgovara. Oduvek sam smatrao da je prepreden čovek i glupak. U

životu se sreću takve kombinacije. Ali ovoga puta glupost je zbog straha odnela prevagu nad lukavstvom...

Međutim, nama u tom trenutku nije bilo do Nesterova. Trebalo je požuriti u Lavov, gde nas je očekivao komandant armije general-potpukovnik Mužičenko.

Izgledalo je da za Nemce tih dana nije bilo primamljivije mete od limuzine. Samo su čudo i veština u voženju šofera Miše Kučina spasli život meni i mome adutantu kapetanu I klase Miši Balikovu (za razliku od Kučina njega su sa poštovanjem oslovljavali Mihailo Mihajlovič).

Čim bi se iznad naših glava pojavio fašistički avion, Miša Kučin bi povećavao brzinu, a odmah zatim naglo kočio. Balikov i ja smo iskakali iz automobila u pokretu u jarak pored puta. Kučin bi vozio još kojih stotinak metara, zaustavljao kola i sam iskakao u jendek. Kada bi napad prestao, okupljali smo se kod kola, razgledali sveže ogrebotine i jurili dalje.

Blagovremeno pripremljeno komandno mesto generala Mužičenka bilo je sakriveno u šumarku severozapadno od Lavova. Maskirana busenom i pokrivena sa nekoliko zaštitnih slojeva, skloništa su se izdizala na ivici šumarka kao mali, jedva primetni brežuljci.

Mužičenko je koračao po bunkeru isto onako kao pre dva dana u svojoj kancelariji. Na stolu je ležala karta. General je povlačio po njoj debelom olovkom, izdajući naređenja, i ponovo koračao iz ugla u ugao.

— Eto, Nikolaju Kiriliču, sada su rešene sve nesuglasice i sumnje — reče general. — Zajedno ćemo ratovati. Odmah će doći i Dmitrij Ivanovič. On je kod načelnika štaba. Treba da se dogovorimo.

Dogovoriti se, naravno, nije bilo naročito teško. Bilo je teže izvršiti naređenja komandanta armije. On je menjao pravac kretanja sve tri divizije. A trebalo je samo videti kako je izgledalo to menjanje! U 19 časova naš korpus je morao da se prikupi zapadno od Lavova, u šumi južno od Javorova, i zajedno sa jedinicama pešadijskog korpusa koji se branio na tome odseku da odbije napad fašističkih trupa. Pešadija se nalazila u teškoj situaciji.

Ispostavilo se da je Muzičenko još pre dva sata poslao naređenje Rjabiševu po jednom štabnom oficiru. Ali ili je taj oficir stradao prilikom bombardovanja, ili se mimošao u putu sa komandantom korpusa, tek mi nismo znali za novo naređenje i divizije su se kretale u ranijem pravcu, tj. na istok od Lavova.

Nije šala okrenuti za 180° takvu glomaznu jedinicu kao što je mehanizovani korpus! I to još po danu, na uznom putu, pod neprekidnim napadima neprijateljskih bombardera!

Izviđačke jedinice divizija već su bile stigle u ranije određen rejon prikupljanja 25 kilometara istočno od Lavova. Glavne snage su se nalazile približno na liniji Nikolajev — Medenica.

Odlučili smo da Rjabišev sustigne jednu diviziju, Oksen drugu, a ja treću. Prednji odred divizije koju je trebalo da ja okrenem nazad približavao se Lavovu.

— U 18 časova srećemo se u Javorovu na komandnom mestu pešadijskog korpusa — naredi Dmitrij Ivanovič. — Ko stigne ranije neka sačeka ostale i nikuda ne odlazi. U ovoj gužvi se čovek za tren oka može izgubiti.

Posle jedan sat na periferiji Lavova sretoh pukovnika Gerasimova i pukovskog komesara Lisičkina. Kada izložih naređenje komandanta korpusa, Gerasimov potpuno nevojničkim gestom namače šapku na oči i počeša se po zatiljku:

— Što ti je rat...

Kao i uvek, Lisičkin poslovno zapisa nešto u notes.

Pred sam rat bila je ukinuta institucija komesara. Jučerašnji komesari su postali zamenici za MPV.

Novi uzajamni odnosi nisu uvek i svuda uspostavljeni glatko. Neki politički radnici nikako se nisu mogli pomiriti sa gubitkom komesarskih prava. Nekim komandantima, pak, zavrtelo se u glavi od »neograničene« vlasti. Rjabišev i ja smo više puta morali da usklađujemo odnose političkih radnika koji su nastavljali da »komesarišu« i

komandanata koji bi preterivali u svojoj vlasti. Ali je najčešće sama služba usklađivala te odnose.

Nosilac ordena (u ono vreme!), Lisičkin je bio autoritet bez pogovora za sposobnog ali neprekaljenog Gerasimova. On je odlično poznavao tehniku i upravljao tenkom ništa gore od bilo koga oficira. Pa i ovoga puta, primivši novo naređenje, Gerasimov pokaza glavom na zamenika:

— Ja i Jemeljan Aleksejevič čemo promisliti o tome i izdati potrebno naređenje.

Zavirujući u notes, Lisičkin referisa o mitinzima koji su održani jutros, o govorima crvenoarmejaca i oficira.

— Kako ide sa hranom?

— Pukovi su doručkovali još u svanuće. Malo pre su ručali.

Ali, u urednom notesu Lisičkina nalazile su se cifre od kojih sam se sav stresao: govorile su o gubicima od bombardovanja. Divizija koja još nije učestvovala u borbama, već je imala na desetine ubijenih i ranjenih. Mnogi tenkovi i automobili bili su izbačeni iz stroja...

Iz Lavova kretoh pravo za Javorov. Računao sam da će tamo stići pre Rjabiševa, da će saznati nešto više o situaciji i da će možda, napokon, dobiti novine za divizije. U Lavovu sam se takođe interesovao za novine, ali bez rezultata. Građanska pošta nije davala novine, jer smo se udaljili i izgubili vezu sa svojim poštama, a vojna još nije otpočela rad.

Danas je put izgledao drukčije nego juče. Razlika nije bila na bolje. To je već bio put odstupanja. Istina, ne opšteg, ne određenog, ali ipak odstupanja. Među vozilima sa ranjenicima mogli su se sresti teretnjaci natovareni raznim stvarima. Nije samo bilo jasno da li je to lična ili državna imovina. U pravcu Lavova prodoše vozila sa polukružnim plehovima poljske pekare i dva »zisa« sa gvozdenim ormanima. Ceo kamion od tone i po zaprema visok kredenac od abonosa. Nezgrapno se ljudi čas na jednu čas na drugu stranu trbušasti autobus mrke boje, razbijenog vetrobrana i motora koji se često gasi. U autobusu se vide

preplašena dečija lica. Jedan mališan je obema rukama zagrljio mačku zavijenu u kockasti peškir.

Ranjenici nisu samo u automobilima. Oni se lagano vuku duž druma, oslanjajući se na štapove, pridržavajući zdravom rukom ranjenu. Poneki imaju mesto vojničkih kapa bele kapice od zavoja. Jedni uporno traže da se povezu, pokušavajući da zaustave svaka kola. Drugi, naprotiv, žele da idu peške.

Sreću se borci kod kojih se ne mogu primetiti tragovi ranjavanja. Moguće da su im zavoji ispod odeće, a možda... Hvatom sebe u teškim sumnjama.

Na prelazu preko železničke pruge — krkljanac. Iz šume, koja leži severno, izleću artiljerijske zaprege bez topova. Strange su odsečene. Na konjima jašu crvenoarmeјci.

Nekada, vrlo davno, verovatno još 1920. godine, video sam tako nešto. Artiljeri su bežali, odsekavši strange i ostavivši topove...

Balikov i ja iskačemo iz kola.

— Iz koje ste jedinice, odakle idete?

Onaj koji jaše napred, bez opasača i kape, zateže uzde:

— A vi idete тамо, i sami srknite malo tu čorbu, pa ćete videti ko smo i odakle smo!

Balikov otkopčava kuburu. To primorava onog da ublaži ton.

— Druže komesare, svi su izgaženi tenkovima. Samo smo mi preostali. Verovali ili ne, Nemci imaju na hiljade tenkova. Šta se tu može uraditi sa topom od četrdeset i pet milimetara... Treba 'vatati maglu do stare granice...

Naređujem mu da sjaši.

— Zašto nemaš opasač? Gde ti je kapa?

Crvenoarmeјac ne odgovara i mahinalno gladi rukom bokove konja koji se burno nadimaju.

Potporučniku koji prolazi pored nas sa dvojicom boraca naređujem da artiljerce sproveđe starešini odgovornom za saobraćaj.

Tek što sam seo u kola, kad iz kuće preko puta železničkog prelaza, ne gledajući kuda ide i za dlaku izmakavši točkovima kamiona, trči pukovnik Fotčenko.

— Kiriliču, dragi moj!

Obojica smo tako uzbudjeni susretom da ne možemo da otpočnemo razgovor. Peća pokušava da me upozna sa situacijom i odmah prekida izlaganje:

— Kroz prozor sam spazio tvoga Mihaila Mihajlovića... Kako bi bilo da svratiš kod mene u štab? Ne možeš? U redu, daj barem da se ovde u hladovinu spustimo.

Svratismo u baštu, legosmo na travu, raskopčašmo okovratnike i skidosmo kape. Radosno posmatram Fotčenka. Na njegovom licu ima nečeg pomalo neobičnog. Nisam ni slutio da plavi Peća ima crnu bradu. On se brijaо svaki dan. Danas, po svemu sudeći, nije stigao.

— Teško je, da znaš samo kako je teško! Nema pancirnih granata, malo je protivtenkovske artiljerije, a Hitler je i jednog i drugog dosta dovukao. Dobro ga, pasjeg sina, poznajem. Pripremio se žestoko, zbiljski. Uzeo je u obzir borbe kod Kasa del Kampd. Tamo je išao sa dva tenka protiv jednog republikanskog i nije mu upalio kec. Zato je ovde, kurva brkata, krenuo sa četiri. Pa ipak mu neće upaliti kec! Da si samo video kako se moji sokoli tuku. Kad ponestane granata — ide tenk na tenk...

To je bio onaj isti Peća Fotčenko, sav uzavreo, strastan, pun entuzijazma. Posmatram ga zadivljeno; priroda nije zažalila za onim čime ga je darivala: lepotom, pameću, hrabrošću, šarmom. Zar postoji neko ko ne voli komandanta divizije Fotčenka! Crvenoarmeјci pričaju legende o njegovim podvizima u Španiji i Finskoj. Fotčenko ima već četiri ordena. Oficiri hvataju svaku njegovu reč još dok mu nije sletela sa usana. Pretpostavljeni ga na savetovanjima ističu kao primer. Čak i najveća džangrizala, oficirske žene, imaju uvek lepu reč za pukovnika. Ali to nije jevtina popularnost, to nije plod površne koketerije.

Fotčenko je odan službi u armiji. A da bude odan samo polovično, on to ne može. Ja sam se jednom prilikom

zapanjio kada sam saznao da njegova jedinica ima gotovo najbolju ekonomiju u vojnem okrugu. Prilikom susreta s njim postavio sam mu pitanje:

— Otkuda ti sposobnosti za tu vrstu poslova?

On je slegao ramenima:

— Prvo, one nisu moje, već mojih intendantata. A drugo, to je potrebno ljudstvu.

Zadivljujuće kako je Fotčenko razumevao i osećao sve ono što je bilo potrebno ljudima. I to ne po službenoj dužnosti, već iz ličnih pobuda.

On je voleo da upućuje svoje oficire na kurseve i u akademije. Dopisivao se sa svakim od njih, a za praznike im je slao poklone: ekonomija je i ovde bila od koristi.

Voleo je još, ali se o tome nije znalo u diviziji, jer je on to dozvoljavao sebi samo kada je bio na putu ili od-sustvu, dobro društvene uveče, punu trpezu i pesmu do zore...

Ovoga puta naš susret je bio vrlo kratak. Oprostili smo se posle nekoliko minuta i više se nikada nismo sreli. Pukovnik Fotčenko je poginuo u avgustu 1941...

Kada je do Javorova bilo preostalo još 15—20 km u uzanom prolazu između razbijenih teretnjaka i prevrnutih kola moj MK se gotovo sudari sa štabnim automobilom. Nismo se mogli mimoći. Izađoh iz kola. Iza automobila koji smo susreli traktori su vukli haubice.

Ja se zainteresovah kakva je to jedinica i kuda ide. Iz automobila iskočiše major sa brižljivo ufitiljenim husarskim brkovima i omalen punačak kapetan. Predstaviše se: komandant puka i načelnik štaba.

— Kakav vam je zadatak?

Major se spetlja:

— Spasavamo tehniku...

— Dozvolite, kako to spasavate? Jeste li dobili takvo naređenje?

— Nemamo od koga da dobijemo naređenje. Štab korpusa je ostao u Javorovu, a tamo su već stigli fašisti.

Zato smo i odlučili da spasemo tehniku. Na staroj granici će nam dobro doći...

Već po drugi put za sat i po ja čujem tu priču o staroj granici. Pomisao na nju kao na liniju do koje se može odstupati i tek tamo pružiti otpor, čvrsto se uvrežila u glavama mnogih crvenoarmejaca i oficira. Takva pomisao se mirila sa povlačenjem od nove državne granice. Pribeležih u notes da prvom zgodnom prilikom na to upozorim političke radnike.

Što se tiče haubičkog puka meni je odmah postalo jasno da su artiljeri samovoljno napustili vatrene položaje. Naredio sam da se zaustave, da uspostave vezu sa najblizom pešadijskom jedinicom i okrenu oruđa na sever.

Brkati major se nije žurio da izvrši naređenje. Morao sam da zapretim:

— Ako opet pokušate da »spasavate tehniku«, otići ćete pod sud. Načelnik štaba neka izvoli kod mene u automobil, poći ćemo u Javorov.

U Javorovu nije bilo Nemaca. Grad je bio podvrgnut artiljerijskim i vazdušnim napadima, koji su naizmenično sledili jedan za drugim. Štab pešadijskog korpusa smestio se u dubokom podrumu katoličke crkve. Mi smo dugo silazili niz strme kamenite stepenice. Posle ulice ovde je izgledalo neobično mračno. Jedna jedina lampa klatila se na žici, na brzu ruku sprovedenoj do sredine velike prostorije sa tavanicom u obliku svoda.

Predadoh na dalju nadležnost punačkog artiljerijskog kapetana operativnom dežurnom, koji se nekuda žurio. Nadod komandanta korpusa i predstavih se. On se za trenutak odvoji od karte i skide naočare:

— A, čekamo, čekamo. Samo da tenkovi što pre dođu...

Zatim ponovo zavuče iza ušiju rožnate drške naočara i nadnese se nad kartu sitne razmere:

— Izvinite, zamenik za MPV će vas upoznati sa situacijom...

Iz smušenog pričanja zamenika za MPV i iz razgovora čiji su odlomci dopirali do mene, shvatih da je za situaciju u kojoj se nalazi korpus malo reći da je teška,

Raspitah se za novine.

— Imali smo ovde jučerašnje, a današnje nismo videli.

Neko mi pruži »Pravdu« od 22. juna. Pregledah naslove: »Narodna briga o školi«, »Sloboda i nužnost«, »Svi sreski kolhozi imaće šupe za smeštaj đubriva«, »Gostovanje Ukrajinskog pozorišta „Franko“ u Moskvi«, »Škole za majke«, »Kuće za železničare«, »Lenjingradска градска изложба посвећена Ljermontovu« ... Kako je sve to blisko i dragو i kako je sve to već tako daleko. Novine koje su štampane pre nepuna dva dana, kada su se fašistički bombarderi već obrušavali na Drogobič, izgledale su kao relikvija minulog vremena mira.

Po dogovoru trebalo je da ovde sačekam Rjabiševa. Pogledah na sat, sedamnaest i trideset. Sedoh sa Balikovom u jedan ugao da nikome ne smetam. Balikov se nassloni na zid i odmah zaspa. On je spavao zabačene glave, ne osećajući kako mu se usekao u vrat okovratnik vojničke bluze. Ja mu otkopčah gornje dugme i pozavideh njegovoj veštini da spava u bilo kom položaju i u bilo kakvim okolnostima. Za poslednjih četrdeset osam sati ja nisam uspeo da odremam ni pet minuta...

Prošlo je više od jednog sata, a Rjabišev se nije pojavljivao. U podrum se spusti potpukovnik iz operativnog odeljenja, ranjen u glavu i u ruku. Bluza na njemu je pretvorena u krvave dronjke. Uprtač je bio presečen i ladarao je zakačen za opasač. On se vratio iz prvih borbenih linija. Referisao je komandantu sedeći i posle svake rečenice prinosio ustima pljosnatu porciju sa vodom. Iz njegovog izlaganja sam saznao da je neprijatelj presekao drum po kome smo se mi nedavno kretali. Njegovi motociklisti su se ustremili na Lavov.

Situacija se menjala, tačnije rečeno, pogoršavala zapanjujućom brzinom. Šta li se sada događa u Drogobiču? Gde su divizije? Gde se deo uvek tačni Rjabišev?

Nejasan nemir obuzimao me je sve jače. Odakle će Dmitrij Ivanovič znati da je drum presečen. Ništa lakše nego naleteti pravo na Nemce.

Najedared se ugasi svetlo. U podrumu zavlada pomrčina.

Tada se još nije bila rodila »kaćuša«, skromna frontovska lampa napravljena od granate bilo koga kalibra: fine čaure protivavionskog topa 37 mm do solidne haubičke »čaše«. Mnogo docnije rat nas je naučio da običnu čauru napunimo benzinom pomešanim sa solju, stavimo unutra komadić šinjela ili pamučnog obojka, suzimo joj vrh i bez ikakvih smetnji koristimo taj jednostavni pribor za osvetljavanje.

... Članovi štaba su dugo tražili sveće, proklinjali nekog Bondarenka koji nikada ništa ne ostavlja na svoje mesto.

U mraku se probudio Balikov i nikako nije mogao da shvati gde smo i šta se dešava.

Najzad je dotrčao pisar, koji se setio da potraži sveće od katoličkog popa iz komšiluka.

Osećao sam se kao u klopci: nisam mogao da odem, jer je Rjabišev naredio da ga ovde čekam, a da ostanem bilo je nemoguće.

Negde oko ponoći niz stepenice se kao đule skotrlja crvenoarmejac.

— Tenkovi!

U štabu nastade pravi rusvaj. Balikov i ja istrčasmo gore. I zaista, nekih tridesetak metara od katoličke crkve kretali su se nemački tenkovi i motocikli sa upaljenim farovima.

Između izviđačkih delova i glavnine snaga, pomislih, mora da postoji izvesno odstojanje. Probaćemo da se provučemo.

U bašti sam pronašao moj MK. Kučin, ne sluteći ništa, nečujući pucnjavu i bombardovanje, spavao je snom pravednika. Mihail Mihajlović ga je s mukom razbudio.

Kada je prošla izvidnica i ulicu ponovo obavila pomrčina, izdeosmo na trg, naglo skrenusmo u nekakvu ulicu, zatim u drugu, treću. Posle dvadeset minuta smo se

našli na južnoj ivici Javorova. Dugo smo se vrteli unaokolo dok nismo pronašli put koji je spajao Javorov sa drumom za Pšemisl. Ali putovanje tim drumom je bilo opasno. Orijentišući se pomoću kompasa, krivudali smo poljima, šumarcima, držeći se pravca prema jugu. Negde tamo trebalo je da se prikupi korpus.

Već je bilo svanulo kada između drveća primetisemo nekoliko tenkova BT, osiguranje divizije Gerasimova. Posle pola sata spazih na poljani i Rjabiševa. Raskopčanog kožnog kaputa i bez šapke stajao je pored radio-stanice smeštene ispod jednog drveta. Njegovo lice sa ispupčenim jagodicama, vетром zamršena seda kosa, somotski okovratnik kaputa, sve je bilo pokriveno sivim slojem prašine.

— Nisam se nadao da ćemo se više videti, Dmitrije Ivanoviču!

— Pa i ja sam, dragi moj, počeo da sumnjam. Evo novog naređenja — Rjabišev se gorko osmehnu. — Ne bi se, doduše, moglo reći da je baš sasvim novo. Naprotiv, ono staro! Treba da se prikupimo u rejonu grada Brodi, istočno od Lavova.

4.

Nema tu šta, soubina našeg korpusa u prvim danima rata bila je vrlo čudna. Druge pogranične jedinice, prolivajući krv, pokušavale su da zadrže pritisak neprijatelja, dok smo mi, kao da tražimo povoljnije mesto za nanošenje udara, jurili po začaranom trouglu Strij — Pšemisl — Lavov. Vazdušno izviđanje neprijatelja, koje je prema nama ispoljavao nešto veći interes, po svemu sudeći, bilo je zburnjeno. Pa i mi smo sami s mukom shvatili smisao našeg manevra. Ali smisla je ipak bilo u svemu tome. Trezveno posmatrajući stvari, moglo se razumeti zašto je Mužičenko, dobivši ga pod komandu, poslao naš korpus u pomoć pešadijskim divizijama koje su branile Javorov. Potpuno je shvatljivo i to što je komanda fronta, prozrevši plan fašističke komande i uverivši se da hitlerovci razvijaju napad

pravcem Rovnc — Novograd-Volinski — Kijev, odlučila da uzme Mužičenku mehanizovani korpus i usmeri ga iz rejonâ Brodâ u bok neprijatelja.

Sve je to tako. Ali, da li je tako nešto lako objasniti ljudstvu, sačuvati njegovo poverenje u komandovanje, ubediti ga u neophodnost iscrpljujućih marševa, na kojima su ginuli ljudi i izbacivana iz stroja tehnika?

I pored svega toga naš korpus je postepeno, čas sa ovom čas sa onom jedinicom, učestvovao u borbama i to uspešno. Prvog dana rata istakao se bataljon majora Sittnika, a već sutradan je general Mišanjin referisao o borbenom uspehu druga dva bataljona svoje divizije.

Kada su naše glavne snage prošle Strij, hitlerovci, kojima nije davao mira ovaj čvor železničkih pruga i puteva, spustili su vazdušni desant. Mišanjin je naredio da se dva bataljona vrate u Strij i unište bandu. Padobranci su napadnuti u rejonu njihovog prikupljanja i većina ih je zanavek ostala na ivici šume između Strija i Borislava. Ostali su zarobljeni. Među zarobljenicima se našao i oficir koji je komandovao desantom.

Na savetovanje koje je sazvao Rjabišev zakasnio je pukovnik Vasiljev. Kada je izneo razlog zakašnjenja, komandant korpusa je prihvatio:

— Opravdan razlog.

Tenkovi i motocikli koji su na moje oči prolazili kroz Javorov sa upaljenim farovima nastavili su, kako se pokazalo, svoj paradni marš u pravcu Lavova. Ali na 15—20 km istočno od Javorova po njima su bočnom vatrom raspalili topovi i mitraljezi. Mašine su osvetljavale jedna drugu i bile odlična meta. Artiljeri Vasiljeva, koji su se još uveče ukopali južno od druma, tukli su bez promašaja.

Kada je na vatrene položaje artiljerije dojurio komandant divizije, sve se već bilo sleglo i crvenoarmejski su čuteći razgledali »delo svojih ruku«: zamrle mašine, razbijene prikolice motocikla i leševe koji su se valjali unakoko.

Saslušavanjem zarobljenika koje su pohvatali artiljeri ustanovljeno je da se nemačka izviđačka jedinica kretala putem potpuno ubedena da sve do Lavova nema naših jedinica. Od zarobljenika smo još saznali da su 11, 13. i 14. tenkovska divizija na prilazima Berestečku. Njihov dalji pravac kretanja je Brodi — Dubno.

Vasiljev je primetio karakterističan detalj: zarobljenici se ne opiru i o svemu vrlo rado pričaju. Zašto biti tvrdoglav? Rusi su ionako »kaput«. Neka znaju kuda se kreću nemačke kolone, koje нико ne može da omete, koje нико ne može da zaustavi.

— A noćašnji boj?

— Tragična besmislica, gospodine pukovniče. Kvarovi i nesrečni slučajevi se dešavaju i na ulicama u mirno doba...

Naravno, prve borbe naših jedinica imale su pojedinačan, usamljen karakter i nisu mnogo uticale na situaciju čak ni u granicama lavovskog područja. Ali one su učile crvenoarmejece i starešine korpusa da se uobraženi i samouvereni protivnik može tući i da hitlerovci kada nalete na tvrdu pesnicu, okreću leđa.

Pukovski komesar Nemcev je pričao poručniku Samohinu, nosiocu odlikovanja iz ranijih ratova. On je na mitingu dao reč da će u prvoj borbi oštetiti desetak fašističkih tenkova. Ja sam se sećao Samohina još iz Finske. Za njega se ponajmanje moglo reći da je hvalisavac.

Lisičkin i Nemcev su doneli sa sobom primerke divizijskih novina, štampanih na maršu (Vilkov opet nije bio srećne ruke: redakcija njegovih novina zaostala je negde). To su bili mali leci, štampani na »amerikanki«, sa beleškama od nekoliko redaka. U jednoj takvoj belešci crvenoarmejac Serjogin je pisao o četvorici svoje braće i ocu, koji služe u armiji: »Svi ćemo bez milosti i straha tući nemačke faštiste!«

Ja sam već govorio o tome da korpus nije uspeo da završi preformiranje. Neke posade nisu imale tenkove. Njihovi tenkisti su u divizijskim novinama molili komandante da im dopuste da u prvoj borbi učestvuju kao pešaci.

Raspoloženje, osećanja i misli ljudi se često mogu izraziti ciframa. Neću ih zloupotrebljavati, ali će navesti samo neke, preko kojih se ne može čutke preći: za dva dana u našem korpusu je predato 102 molbe za prijem u Partiju i 530 u Komsomol.

Novo naređenje — da se pred veče 24. prikupimo u Brodima, a izjutra 25. nanesemo udar neprijatelju u pravcu Berestečka — zahtevalo je odgovor na pitanja koja su izgledala nerešiva. Divizijama je predstojao marš od oko 120 km. A već je bilo pređeno blizu 300 km. Ljudi nisu spavali dva dana. Bilo je neophodno pregledati materijal. Pozadina je zaostala, nije bilo goriva. Teško je bilo predviđeti sva iznenađenja koja su nas čekala na putu prema Brodima. Već sama činjenica da je korpus morao proći kroz Lavov — drugog puta nije bilo — predskazivala je mnoštvo neprijatnosti.

Smišljeno, ne žureći se, Dmitrij Ivanovič, je rešavao čvorna pitanja:

— Sada je pet časova. Krećemo u deset. Sve gorivo — prednjim odredima. Kada dođu u Lavov, napuniće rezervoare u tamošnjoj bazi. Glavnina će dobiti gorivo i mazivo od naših pozadinskih jedinica. One tek što nisu stigle. Lavov nikako ne možemo mimoći. Od Lavova Vasiljev kreće pravcem — Brodi, a Mišanjin i Gerasimov južnim putem preko Kurovice. Izviđanju da se pokloni najveća pažnja. Naročito vi, Vasiljeve! Možete vrlo lako da naletitate na neprijatelja. U Lavov će se isturiti puk motociklista sa zadatkom da obezbedi prolazak korpusa kroz grad...

Da, izviđanje... Od njega smo sada zavisili više nego od ičega drugog. Odozgo nismo dobijali verodostojna obaveštenja. Situacija se menjala svaki čas. Ja sam mu takođe posvetio posebnu pažnju. Naime, postavio sam zadatak načelnicima odeljenja za političku propagandu da lično sprovode vaspitni rad među izviđačima i da se pobrinu da u izvršenju bilo kakvog izviđačkog zadatka učestvuje neizostavno neko od političkih radnika.

Mi smo već znali ponešto o taktici neprijatelja, o njegovom igranju na kartu panike i psihičkog uništenja. Imali smo prilike da vidimo motocikle sa skinutim prigušivačima i tenkove sa upaljenim farovima. Nailazili smo na padobrance-diverzante. Došlo je vreme da organizujemo zaštitu štabova i stvorimo specijalne grupe za uništavanje diverzantskih bandi.

Trebalo je da se pobrinemo i o sigurnosti porodica komandnog sastava. Naviknuti na disciplinu, oficiri nisu govorili o tome. Ali Rjabišev i ja nismo više mogli da držimo ljude u iskušenju. Saopšto sam naređenje komandanta korpusa da se odmah otpočne sa evakuacijom porodica.

Rjabiševu je prišao adžutant i nešto mu šapnuo na uvo. Dmitrij Ivanovič se namršti, zatim odmahnu rukom i neočekivano se osmehnu:

— Drugovi komandanti, izvolite na doručak. Makarona ima u neograničenoj količini. Šampanjac je ostao u Drogobiču. Uostalom, ne postoji ni povod za njega...

Svi su se setili o kakvom je šampanjcu reč. Pre nedelju dana kod nas je doputovala delegacija iz kozačkog sela Cimljanske. Korpus je bio pokrovitelj tamošnjeg kolhoza. Delegati su dotali pun kamion cimljanskog šampanjca. Komandant korpusa nije znao šta da radi s tolikom količinom penušave tečnosti. Neko je predložio da kada završimo preformiranje, priredimo drugarsko veče na kome će se služiti šampanjac. Tako je i odlučeno.

Poziv Dmitrija Ivanovića bio je prihvaćen s retkom jednodušnošću. Samo Vilkov nije ostao: »Dozvolite mi, druže brigadni komesare, da se vratim u svoju jedinicu«. Po svemu sudeći, on se još uvek nije osećao »u svom elementu«.

Posle doručka uputih se u puk motociklista sa kojim sam nameravao da krenem u Lavov. Voleo sam taj grad, gizdav i bučan. Prijatnost mi je bilo da šetam po zelenoj Akademskoj ulici, da lutam krivim srednjovekovnim uličicama, da razgledam čuvenu »crnu kamenicu²⁾, da svra-

²⁾ Stambena zgrada sagrađena u XVI veku.

ćam u male bife sa svega dva stočića, u kojima se mogla dobiti šoljica crne kafe koja pojačava puls, mikroskopska čašica konjaka, sićušni kolačići »gastečki« i majušni sendvići »kanapki«. I dan-danas se sećam vesele lavovske peme iz toga doba:

U Lavovu se vrši temeljita obnova,
Šiju devojke nove haljine...

Na moje oči se taj drevni grad, ne gubeći svoju originalnu privlačnost, uključivao u ritam sovjetskog života.

Međutim, u osam sati izjutra 24. juna 1941., kada je puk motociklista ušao u Lavov, na čijim je ulicama obično bilo mnogo sveta, dočekala ga je sumnjiva tišina. Samo su po centralnoj gradskoj magistrali u neprekidnoj bujici isle izbeglice na vozilima ili peške. Ponekad bi se razlegao usamljen pucanj.

Ukoliko su vozila dublje ulazila u grad, pucnji su se razlegali sve češće. Puk motociklista je morao da izvršava zadatak koji mu nije odgovarao — da vodi borbe po tavanima. Upravo tamo su bile uređene osmatračnice i komandna mesta neprijateljskih diverzantskih grupa, njihove vatrene tačke i skladišta municije.

Mi smo već od samog početka dospeli u nezgodan položaj. Neprijatelj je kontrolisao svaki naš pokret, dok ga mi nismo videli. Dopreti do njega nije bilo lako.

Okršaji su bili ogorčeni i često su proticali pod najneobičnijim okolnostima. Odjednom bi nekoliko ljudi pucajući jedni na druge, iskočilo na krov petospratnice. Odrediti koji su naši a koji su neprijatelji bilo je potpuno nemoguće, jer su svi nosili istu uniformu — crvenoarmejsku. Kuća stoji malo po strani i pobedeni nema kud da odstupa. Jedan ranjenik se skotrljao niz strm krov, pokušao da se zakači za oluk na njegovoj ivici, ali nije uspeo — i sa divljim krikom polete dole. Mi pritrčasmo. Osakaćeno, okrvavljeno telo grčevito se trzalo. Neko otkopča okovratnik bluze. Na grudima se plavilo istetovirano trozubo žezlo — amblem banderovaca.

Ni na glavnoj magistrali nije bilo lako uspostaviti red. Stihija bekstva obuzela je ljude koji su preživeli užas bombardovanja, podmuklih pucnjeva iza ugla i noćnih paljevina. Među kamionima i limuzinama kretalo se mnoštvo seljačkih kola. Siromašni seljaci, koji su od sovjetske vlasti dobili zemlju, bojeći se kulačke osvete, sa porodicama su bežali na istok. Ta bujica, kojom se s teškom mukom moglo upravlјati, pregrađivala je put našim tenkovima. Trebalo je usmeriti u pobočne ulice.

Skandali se nisu mogli izbeći. Čas ovde — čas onde našao se poneko, uveren da ima pravo da se prema njemu posebno postupa, ko bi razmahivao nekakvim ovlašćenjem i gurao borcima pod nos svoja dokumenta. Moralo se pribeći odlučnim merama. Na raskrsnici smo postavili tenk. Paničare, gramzivce i sumnjive tipove skidali smo sa vozila.

Ja sam sa motociklistima baš ručavao na istočnoj ivici Lavova kada mi priđe Oksen. Zadnje sedište u njegovim kolima zauzimao je neobičan par. Visok mršav čovek sa civilnim kaputom povrh izvezene košulje i izbrijan, ispeglan nemački oficir. U prvi mah nisam shvatio u čemu je stvar. Ali spazivši da i jedan i drugi drže ruke na leđima razumeh da su to zarobljenici.

— Da vam predstavim — reče Oksen — učitelja Osipa Stepanoviča Kušnjira, neku vrstu agitatora iz OUN³⁾), koji je uhvaćen na tavanu sa mitraljezom u rukama. Gađao je do poslednjeg metka. A ovo je njegov sused — Valter Herder, komandir čete iz SS divizije »Viking«. Jutros je bačen padobranom iz aviona. Zalutao je u šumi. Nabasao je na naše izviđače. Nije pružio otpor.

Ne pojedoh svoje makarone, predadoh porciju Miši Kučinu i pozabavih se Kušnjirom.

Otkako smo došli u zapadnu Ukrajinu, ja sam se više puta interesovao za OUN i njenu omladinsku organizaciju. Dolazeći u dodir sa mesnim stanovništvom, mi smo često nailazili na njihove tragove. Banderovci su uporno propa-

³⁾ OUN — Organizacija ukrajinskih nacionalista.

girali i mora se priznati, prilično vešto. Kao vojnik smatrao sam da se protivnik može pobediti tek kada se upozna njegova politika i taktika. Strpljivo, isprva radoznalo, pa zatim sa čuđenjem i napokon sa odvratnošću, čitao sam njihove brošure, letke, priručnike tipa »Ideološke pouke«, stvarajući određenu predstavu o tom potpuno buržoaskom nacionalističkom pokretu. U zapadnim, pretežno seljačkim oblastima Ukrajine, gde su carska Rusija, Austro-Ugarska i Poljska vekovima iskorenjivali ukrajinsku kulturu, takav pokret je do izvesne granice mogao da računa na uspeh. Tim pre što su izrasli iškusni kadrovi ilegalaca i što je usavršena tehnika konspiracije.

... Osip Kušnjir je namršten stajao pred mnogim i gledao u zemlju. Ja obratih pažnju na njegovu odeću. Žute cipele solidne izrade, kaput od finog koverkota odlično sašiven i jektine pamučne pantalone koje ne znaju za peglu.

Želeo sam da saznam ko je on: funkcijer koji sam dobro zna prave ciljeve partijske politike, zaslepljen fanatic, spremam da podne i na krst za »nezavisnu Ukrajinu« ili prosto na prosto veštrom propagandom namagarčena budala. Ali Kušnjir nije htio da odgovara na pitanja. Čutao je. Zatim podiže glavu, zabaci nazad svoju talasastu kosu, pogleda pravo u mene i mirno reče:

— Da ste nešto vi meni pali šaka, ja ne bih gubio toliko vremena. Naredite da me streljaju.

Ja sam uvek imao na umu da je od nacionalizma do fašizma samo jedan korak. Ounovci su ga napravili. Pred mnogim, Ukrajincem-komunistom, stajao je Ukrajinac-fašista. S takvim nije imalo smisla gubiti vreme...

Esesovac Valter Herder ponašao se isprva nadmeno. Sa izrazom nemarne dosade na licu saslušao je moja pitanja i izjavio da ne smatra za potrebno da odgovara na njih.

Ali baš u tom trenutku stiže automobilom Vilkov, pozdravi i zamoli za dozvolu da raportira kako se odvija marš. Pre nego što sam uspeo da ma šta odgovorim, rea-

govao je Herder. Od njegove ležerne poze i snishodljivog tona ne ostade ni traga. Stavši mirno kao ukopan i isturivši napred bradu, esesovac je govorio brzo i glasno. S teškom mukom sam uspeo da shvatim smisao njegovog brzog i isprekidanog govora.

Esesovski kapetan se izvinjavao za svoju neučitivost. Njega su doveli u zabludu moj i Oksenov kombinezon. Međutim, pojavio se Vilkov u bluzi sa zvezdicama na rukavima i četiri romba na kragni. Sada je njemu potpuno jasno da ima posla u najmanju ruku sa »gospodinom pukovnikom«, a možda i sa »gospodinom generalom« ...

Esesovac nije znao bogzna šta. Ali sve što mu je bilo poznato, rekao je. Zatim je isto tako živahno i glasno nastavio da mudruje: On nije političar. Politika je firerova stvar. On je vojnik i zna samo jedno: sa Crvenom armijom će biti svršeno u toku sledeće tri nedelje. Rusi će postati odlični robovi. Svi komunisti i komesari će biti bum-bum. On je u stanju da zamisli kakav će utisak napraviti u Hanoveru kada ispriča da je lično razgovarao sa sovjetskim generalom.

— Dosta! — prekide ga Oksen izgubivši strpljenje. — Dozvolite, Nikolaju Kiriliču, da to đubre otpremim u štab fronta. Tamo, sigurno, nisu imali prilike da vide jednog ovakovog.

Posle Lavova počeli smo nailaziti na izbeglice iz manjih mesta i sela, u kojima su kraće vreme boravile izviđačke ili čelne jedinice nemačkih snaga. Sada smo slušali priče ljudi koji su svojim očima videli streljanja, silovanja i pogrome.

Nedaleko od Kurovice stigoh pet kamiona sa ženama i decom. Poručnik, komandant kolone, upita me da li smo spremni da nahranimo žene i decu oficira garnizona u Javorovu, koje on prati. Ja mu predahoh ceduljicu i saopštih da će u Kurovicu uskoro stići naše kuhinje.

Teretnjaci nastaviše put, a ja ostadoh da sačekam Rjabiševa.

Nije prošlo više od desetak minuta, kad se napred razlegoše pucnji. Meni je bilo dobro poznato da su naši

izviđački delovi već prošli kroz Kurovicu. Nemaca tu nije moglo biti. Pa u čemu je onda stvar?

Posle Lavova u stopu me pratio tenk starijeg vodnika Korovkina. Ja mu dадох знак и појуришмо напред. Prevalivši kilometar i pô, spazismo zapaljen kamion, jedan od onih pet iz Javorova. Ostali su stajali u raži. Žene i deca su ležali u jarku pored puta. Poručnik izvesti da je vatrica otvorena sa majura, da su ubijeni šofer i dve žene, dok je sedmogodišnji sinčić komandanta puka ranjen u glavu.

Tu, u jarku, sedeо je i osamnaestogodišnji mladić, sudeći po odeći, ovdašnji žitelj.

— Ko je taj? — upitah poručnika.

— Đavo će ga znati, kaže da je nadničar i da je za Sovjete.

Mladić otresito objasni sve. On je nadničar kod gazde majura. Gazda i sinovi suounovci. U podrumu još od 1939. godine drže oružje. Noćas su se pojavili nemački motociklisti. Trojica su ostali na majuru, dok su ostali otišli u selo, udaljeno odavde 2 km.

Naredih Korovkinu da uništi bandu koja je zasela na majuru.

Ali šta da radimo sa selom?

Mora se priznati da su tih dana fašističke izviđačke jedinice dejstvovale nasrtljivo i drsko. Motociklisti i laki tenkovi odvajali su se od glavnih snaga na desetine kilometara. Hitlerovski oficiri i vojnici su bili uvereni da će olako proći.

Sačekavši povratak Korovkina, pređoh u njegov tenk i naredih da krene u pravcu sela. Verovatno to nije bio baš mnogo pametan korak. Ali zar smo mogli trpeti neprijateljske izviđačke delove udaljene svega 2 km od druga po kome se kreću naše tenkovske divizije!

Susret sa fašističkim motociklistima završio se našom potpunom pobedom. Goniti neprijatelja bilo je besmisleno i mi okrenusmo natrag. Tada primetih kako ulicom pravo na tenk trči žena, pritiskivajući na grudi dvoje odojčadi.

Za njom, uhvativši se za njenu suknju i jedva je sustižući, kaskale su još dve malo starije devojčice.

— Zaustavismo tenk i ja otvorih poklopac na kupoli.

— Druže komandante, tako vam boga, ne ostavljajte nas...

Bosonoga, raščupana, u domaćoj haljini, ona je izgledala kao sumanuta.

— Baciću se pod tenk!...

Bila je to žena komandira čete. Nedavno je rodila blizance i posle porođaja se razbolela. U gužvi oko evakuacije na nju su sasvim zaboravili.

Ja obećah da će za petnaest minuta po nju i decu poslati limuzinu. Ubeđivao sam je da su na drumu naši. Ali svi moji argumenti ostali su bez ikakvog dejstva.

— Ako me ne uzmete sa sobom — ponavljalja je žena izvan sebe — lećiću sa ovo četvoro dece pod gusenice.

Šta je moglo da se radi? Uzeh od nje odojčad i predadoh ih Korovkinu. Starije devojčice uđoše same. Za njima i majka.

Stigavši u Kurovicu, naredio sam da se odredi osiguranje za evakuisane porodice. U vezi s tim poslal ce-duljicu Nemcevu. Priđoše mi trojica u civilu.

— Vi ste drug Popelj? Mi vas već dva dana tražimo.

Bili su to filmski snimatelji: laureat Staljinske premije Kovaljčuk i njegovi asistenti Krivšenko i Smorodin. Meni je, naravno, laskalo što se korpusu ukazuje takva pažnja. Ali čime sam ja mogao pomoći snimateljima u tim danima besomučne jurnjave i krkljanca! Nije mi preostalo ništa drugo do da im stisnem ruke, da izrazim nadu u buduću plodonosnu saradnju i da im posavetujem... da odu i da se odmore.

Istog dana posle podne, kada se ceo štab korpusa sakupio u Kurovici, postalo je očigledno da naređenje nećemo izvršiti na vreme, to jest, da će divizija stići u rejon Brodâ tek 25.

Za to vreme neprijateljska avijacija je počela vidljivo da nas zanemaruje. Avioni su ravnodušno preletali iznad

naših kolona, čuvajući svoj smrtonosni tovar za neke druge ciljeve. Iz početka je to izgledalo čudnovato. Ali razmislivši, shvatili smo da na front dolaze trupe iz pozadinskih okruga i da su Nemci primorani da na njih obruše svu snagu svojih vazdušnih napada. Što se tiče našeg korpusa, on je očigledno prestao da uznemiruje fašističke generale. Vrhovi klinova koje su zavojevači zabili u raspored sovjetskih trupa nalazili su se daleko istočnije od Kurovice.

Pa ipak, 8. mehanizovani korpus je nastavljao da živi i da dela. Komandant puka motociklista referisao je da je Busk oslobođen od neprijatelja, da su privedeni zarobljenici, da su se u borbi istakli poručnik Ribalko i sekretar biroa Komsomola, mlađi politički rukovodilac Butarov.

Posle jedan sat lično sam razgledao tenk Ribalka i Butarova. Na oklopu su bila 42 udubljenja i ogrebotine. Nije ni čudo: posada toga tenka uništila je 8 oklopnih transporter, 20 motocikala i 6 protivtenkovskih topova.

Stiže od pukovnika Vasiljeva oficir za vezu. Od njega saznadosmo da je divizija, uništavajući uz put manje grupe neprijatelja, prošla Žolkev, dok je Kamenka već u rukama fašista. Tako je od divizija našeg korpusa Vasiljev bio najbliži liniji fronta (ukoliko se može reći da je onda takva linija i postojala). Svakog časa je mogao doći u dodir sa neprijateljskim jedinicama. Odlučih da odem u njegovu diviziju.

Kada čovek posle gužve u štabu, posle referisanja, »čitanja bukvica« i buke motora dospe na tih poljski put obasjan suncem na zalasku, oseti nešto čudno u sebi. Možda od svega nema ništa: ni bombardovanja, ni zaprašenih tenkova, ni oficira zaraslih u bradu, ni žene koja pritiska uz grudi okrvavljenu glavu deteta? Možda je sve to san, nekakvo bunilo?

Ali i mirni seoski put podseća na rat. I to sa takvom iznenadnošću, kakva je samo u ratu mogućna.

Sustižem čudnovatu povorku. Poručnik i dvojica crvenoarmejaca, svi sa puškama na gotovs, sprovode debelog čoveka, koji drži ruke uvis. Na njemu je bluza bez ope-

sača. Mlitavo korača i, po svemu sudeći, već se oprostio od života.

— Ko je to?

— Špijun, druže brigadni komesare, vodimo ga na streljanje.

»Špijun« se okreće:

— Nikolaju Kiriliču, rođeni...

Leti mi u zagrljaj komandant artilerije korpusa pukovnik Čistjakov. On je toliko uzbuden da nije u stanju da izusti ni jednu jedinu reč. Umesto njega čitavu stvar objašnjava poručnik.

— Bez isprava je i bez automobila. Interesuje se za nekakav haubički puk. Nosi oznake pukovnika, a škembe mu je kao u buržuja...

— A odakle ste vi?

Poručnik spominje puk za osiguranje pruga i vadi dokumenta. On ne sumnja u to da postupa ispravno.

— Rat je, nemamo kad da se gnjavimo.

Tek posle deset minuta, u mome automobilu, pukovnik Čistjakov napokon dolazi sebi i ja mogu da saznam o pojedinostima. U Lavovu su njegov automobil napali banditi: ili padobranci ili banderovci. Morao je da se spašava bekstvom. Torba sa sekcijama i dokumentima ostala mu je na sedištu u kolima. Iz grada se Čistjakov izvlačio zaobilaznim putevima i naleteo na preterano budne borce železničare.

Najedared se udari dlanom po čelu i grohotom na-smeja.

— A tebe, Nikolaju Kiriliču, nisu pitali za dokumenta. Šta znači nemati škembe...

Dešavali su se, naravno, i takvi događaji. Ali u naše ruke su padali i istinski neprijateljski agenti.

Oficiri iz divizije Vasiljeva zadržali su u Lavovu hromog prodavca cigareta. Ispostavilo se da nije bez noge. Potpuno zdrava noga bila je savijena u kolenu i kaišem stegnuta uz butinu. Spustio se padobranom rano izjutra i

uspeo je da proda samo dva pakla »Belomora«, koji je poneo iz inostranstva.

Na putu za Busk su uhapšene dve seljanke. »Starija« je bila stari nemački špijun. »Ona«, tačnije on, bio je kelner u elegantnom lavovskom restoranu »Žorž«. »Mlađa«, tačnije mlađi, tek nedavno je završio kurs obuke u špijunskoj školi u gradu Poznanju.

Pukovski komesar Nemcev govorio je političkim radnicima o liku profesionalnog špijuna. To je napravilo utisak. Uskoro je cela divizija saznala za uhvaćene špijune.

Pa ipak, kada sam uveče obilazio bataljone, uverio sam se da agentu nije teško da prodre u naš raspored. Zar su borci mogli da posumnjuju u svakog od izbeglica, koje smo sretali na stotine i hiljade?

Mi smo još uvek bili dobrodušni. I to ne zbog manilovske) ganutljivosti, već zbog toga što smo bili navikli da verujemo ljudima, da pomažemo svakome u nevolji, da saosećamo u nesreći. Fašistička obaveštajna služba je pronikla našu psihu i zato nam je slala svakojake »bogalje« i »bespomoće žene«.*

»Nama je preko potrebna promišljena, u duhu Feliksa Đeržinskog revolucionarno-nepomirljiva budnost« — napisao sam ja te večeri u kratkoj belešci za divizijske novine...

Vasiljev, Nemcev, ja, još nekolicina oficira i političkih radnika pokušavali smo da sakupimo sve podatke o neprijatelju i o vlastitim snagama. Takvih podataka je bilo vrlo malo. Slika koju smo dobili bila je daleko od potpune.

Najslabije smo stajali sa podacima o tenkovskim jedinicama neprijatelja. Imali smo izvesnu predstavu o tenkovima koji su upotrebljeni u Španiji. Ali, prvo, tamo su upotrebljeni samo laki tenkovi, a, drugo, Nemci su posle Španije nesumnjivo uneli izmene i u strukturu svojih tenkovskih jedinica i u konstrukciju tenkova.

Nismo znali kako treba ni principe organizacije protivtenkovske odbrane neprijatelja. Po tvrđenju suseda,

*) Manilov — ličnost iz poznatog Gogoljevog dela »Mrtve duše«. — Prim. prev.

koji su već učestvovali u borbama, ona je bila dovoljno efikasna.

Neprijatelj je imao i jedno od najvećih preimaćstava u ratu — savremenu borbenu praksu. Nama je tek predstojalo da je stičemo.

Razmišljali smo o tome u učionici škole u Busku. Kroz razbijene prozore dopirali su glasovi tenkista, koji su se okupili oko poljske kuhinje.

— Čim stignemo u Berlin, od makarona ćemo praviti konopac da obesimo Hitlera.

— Ne, makaroni su italijansko jelo. Zgodnije je da se njima udavi Musolini.

— Vi ste, prijatelji, idealisti da te bog sačuva. Fireru i dućeju treba namaći omču od kudelje. Makaronima možemo vešati samo svoje intendantе.

Istog trena neko zapeva na melodiju napolitanske pesme:

Udelite novčić, udelite sinjori,
Za makarone, za makarone...

Naša razmišljanja prekide Rjabišev. On kao i uvek uđe sam, bez pratnje. Kožni kaput je prebacio preko ruke.

— Zašto to vi, oci-komandanti, sedite u tako paklenoj pomrčini? Kao da ste sa devojkama na prelu.

Vasiljev posla adutanta da donese petrolejku. Ja se setih podruma u Javorovu.

Međutim, adutant se ubrzo vrati sa trbušastom »munjom«. Jedino nismo imali čim da zamračimo prozore. Poručnik ponovo iščeze nekuda i za desetak minuta dovuče ciradu kojom se pokrivaju tenkovi. Mada velika, nije bila dovoljna za tri prozora.

Premestimo se u nastavničku zbornicu. Zapalismo »munju«. Iznad portreta Puškina, Franka i Ševčenka privrstismo kartu. Rjabišev stavi na prozorsku dasku svoj kaput i uze školski lenjir. Ne znam zašto ga uhvati za krajeve kao da proba neće li se slomiti.

— Sutra posedamo polazne položaje i u sadejstvu sa korpusom Ignatija Ivanovića Karpeza nanećemo bočni udar neprijateljskoj grupaciji koju sačinjavaju, ako je verovati obaveštajnoj službi, 5 tenkovskih i 4 motomehanizovane divizije...

Ja sam na brzinu računao na parčetu hartije: 5 tenkovskih i 4 motomehanizovane divizije, to je otprilike 2000 tenkova. Naš korpus je raspolagao sa tri puta manje mašina, dok Karpezo nije imao ni toliko...

U bašti su se borci još uvek šalili. Njihovi glasovi su se utišali tek kada se pojaviše noćni bombarderi. Ali bombe su bačene samo jedanput, pa i to negde iza periferije Buska.

Te noći smo ja i Dmitrij Ivanovič ipak uspeli da otkinemo nekoliko sati za spavanje. Miša Kučin je nabavio negde dva naramka sena i izvadio iz kofera čaršave. Skidosmo čizme, otkopčasmo opasače, navukosmo preko glave šinjele i — više nismo čuli ni glasove pod prozorima, ni bombardovanje, ni artiljerijsku kanonadu, koja je grmela na severozapadu, severu i severoistoku.

Kada sam se probudio, Rjabiševa nije bilo u nastavničkoj zbornici. Uredno savijen čaršav ležao je na naslonu stolice.

Prevukoh preko obraza nadlanicom i uputih se da tražim berberina. Kučin se prilepi uz mene.

— Ti nemaš šta da briješ, a ovamo krenuo kod berberina...

Kao što je čest slučaj kod Tatara, na Mišinom licu nije bilo ni traga od brade.

— Ja se neću brijati. Kapetana Balikova nema, dužan sam da vas čuvam. Priča se da love komandante.

Balikova sam poslao u Drogobič da pomogne oko evakuacije porodica. Kao i obično, u njegovom odsustvu Miša je obavljaо i njegove dužnosti. Dosada nikada nije bilo reči o mojoj ličnoj zaštiti. Ispada da je Miša sam izvlačio zaključke iz situacije.

U ovdašnjim berbernicama mi smo bili navikli na originalnu proceduru brijanja. Prvo bi berberin nasapunio četkicom lice, a zatim utrljavao dlanom penu u kožu. Onda bi mušteriju ostavio i isto to radio sa ostali klijentima. Mušterija bi sedela nasapunjena i strpljivo čekala. Pošto bi nasapunio sve, majstor je počinjao drugi krug sa brijačem u ruci.

Ovoga puta imao sam sreće: u berbernici nije bilo ni žive duše. Međutim, kada sam izlazio, sudarih se na vratima sa Dmitrijem Ivanovičem. On me kritički odmeri:

— Slušaj de, dragi moj, nā šta to mi ličimo? Ti u svome kombinezonu, a ja u vojničkoj bluzi. A kod Rusa je tradicija da se pre boja obuče najlepše i najčistije što se ima...

Iz berbernice se vratismo u nastavničku zbornicu. Miša iz kofera izvadi za mene novu, još neoblačenu bluzu. Kuriр doneše Rjabiševu generalsku bluzu.

— Dobre tradicije ne treba odbacivati — govorio je Rjabišev, spremajući se. — Treba da sve izgleda najlepše...

5.

Rat nas je obuhvatio s juga i severa, zaobilazeći krila. Predstojeća borba uzbudivala nas je sve jače i ispunjavala naročitim smisлом.

Sada više нико nije sumnjaо da odavde, iz ove guste, letnjom sparinom ispunjene šume kod Brodâ, za nas nema drugog puta osim onoga koji vodi na neprijatelja. Dovoljno je bilo letimično pogledati na kartu ili, što je bilo još jednostavnije, oslušnuti kanonadu, па да се чovek ubedi да се више нema где manevrisati.

Prateći zaključke, koje је из situacije tako podrobno izvlačio vršilac dužnosti načelnika štaba potpukovnik Cincenko (načelnik štaba pukovnik Katkov je nedelju dana pre početka rata otputovao na odmor u Soči), mislio sam da on uzalud troši toliko reči i vremena na dokazivanje

istine koja je za sve očigledna. Stari vojnik, koji se po prvi put našao na novoj dužnosti, htio je, očigledno, da zaseni prisutne svojim znanjem da analizira i uopštava. To je bilo razumljivo i moglo je da mu se oprosti. Šteta samo za vreme. Još od ranog jutra nikako me nije napušтало osećanje da se danas mora uraditi vrlo mnogo.

Cinčenko referisa o zapovesti fronta, po kojoj se stvarala pokretna mehanizovana grupa od dva korpusa, našeg i generala Karpeza. Sutradan, 26. juna, u devet časova korpus generala Karpeza kreće u napad iz rejona Toporova na Radehov, a mi iz rejona Brodá na Berestečko. Operaciju će podržavati divizija lovačke avijacije.

Na stranu to što je neprijatelj nesumnjivo imao veći broj tenkova i cevi protivtenkovske artiljerije, ispostavilo se da postoje i druge okolnosti koje nam nikako ne idu na ruku. Korpusu, kome je desni bok bio nezaštićen, predstojalo je da otpočne napad. Sused nije postojao, a nije bio ni predviđen. Zemljište je bilo pošumljeno i močvarno. Gore se ne može ni zamisliti za tenkove.

Pravac nastupanja presecaju četiri rečici: Slonovka, Sitenka, Stir i Prljaševka. Mada su uzane, obale su im močvarne i glibovite.

Jedini dobar put u zoni korpusa, Brodi — Lešnjev, nalazi se pod osmatranjem i vatrom neprijatelja.

Ne raspolažemo podacima da li hitlerovci očekuju naš protivudar. Možda je to zbog toga što nismo bogzna kako obavešteni o snagama i namerama fašističke komande, a možda i zbog toga što samouvereni protivnik, koji se već nalazi na prilazima Dubnu, jednostavno i ne pomišlja da će se Rusi odvažiti na takvu »ludoriju«.

U šatoru gde je smešten štab postaje zagušljivo. Prozori nisu pokriveni, ali strujanje vazduha se ne oseća. Oficiri brišu maramicama mokre vratove.

Kroz prozor sa izukrštanim trakama od grubog platna spazih kako na čistinu prispe kamion odeljenja za političku propagandu, kako stovariše s njega sanduke, stolove i stolice na rasklapanje, koje smo obično nosili sa

sobom na manevre. Saradnici političkog odeljenja smestiše se jedno četrdesetak metara od šatora štaba. Goreo sam od nestrpljenja da se što pre nađem sa mojim saradnicima. Naročito kada spazih među njima Pogodina i Sorokina, koji su u Drogobiču bili ostali sa našim porodicama.

Rjabišev odredi zadatke komandantima divizija i samostalnih jedinica, odgovori na njihova pitanja i najzad izgovori svoju ubičajenu rečenicu:

— Ja sam gotov. Pređite na izvršenje.

Ja prvi izađoh iz šatora štaba. Pogodin i Sorokin podigoše se sa trave i povukoše naniže svoje izgužvane bluze.

— Pismeni izveštaj predat je instruktoru za informaciju.

— Neka ide s milim bogom pismeni izveštaj, pričajte kako je bilo.

Pogodin je po godinama najstariji u odeljenju za političku propagandu. U vreme građanskog rata, kada sam ja tek počinjao svoju vojničku karijeru, on je već bio komesar. Meni je uvek pomalo neugodno kada on ustaje pred mnom. Pogodin je primećivao moju nelagodnost, ali obično nije prelazio okvire službene oficijalnosti.

Posle besanih noći i uzbuđenja oko evakuacije, astmatični bolesnik Pogodin je gubio dah i pravio pauze posle svake reči.

— Neka... drug Sorokin... ispriča...

Instruktor za propagandu Sorokin je umeo da govori tečno i opširno. Ni ja, a ni ostali njegovi drugovi nismo ga mogli odučiti od toga da ne zloupotrebljava kitnjaste fraze i standardne izraze. Stariji politički rukovodilac Lastov, instruktur za organizaciju partiskog rada, nazivao je Sorokina »glasnogovornikom«.

I ovoga puta je Sorokin ostao veran sebi.

— Izvršavajući naređenje pretpostavljenih, štaba korpusa i načelnika odeljenja za političku propagandu, a pod neposrednim rukovodstvom starijeg bataljonskog komesara druga Pogodina...

Ja ne mogoh više da izdržim:

— Dajem vam pet minuta za podnošenje izveštaja. Potrudite se da vam to bude dovoljno.

Počeše da nam prilaze oficiri iz štaba. Nije mala stvar, Pogodin i Sorokin su doneli vesti o porodicama koje su ostale u Drogobiču. Srećom, vesti nisu bile rđave. Pošlo im je za rukom da evakuaciju uspešno obave. Mnoge porodice, među njima i moja, otputovale su u poslednjem transportu, kada su drumom iz Sambora u grad već ulazili nemački tenkovi.

Celo odeljenje za političku propagandu smestilo se za jednim stolom. Ionako malobrojno ono je sad bilo bez dva druga, koji su nedavno dobili premeštaj. Zamena nije poslata.

Razgovarajući sa drugovima iz odeljenja i slušajući njihova mišljenja, ja sam se uverio u to da oni, mada ne uvek dovoljno čvrsto, uglavnom pravilno određuju svoje mesto. Sigurno je ulazio u novu situaciju vredni i bistri Lastov. Komsomolski funkcijonjer, zatim komesar tenkovskog bataljona, on je odlično znao dužnosti posade i umeo da nenametljivo i bez pridikovanja prenese svoje iskustvo. Niko od političkih radnika se nije osećao u tenku tako prirodno i slobodno kao on. Kada mu je posle ženidbe data velika soba u zgradici u kojoj je stanovalo komandno oseblje, on je dokazivao da će da zaluta u njoj, jer je bio navikao na razmere i kubaturu tenka. Ženu je izabrao među komsomolskim funkcijonjerima. Odvažna, kočoperna, ona je odmah postala najaktivnija učesnica amaterskih kružaka i svih akcija ženskog saveta. Dece za sada nisu imali. Lastov je to objašnjavao time što se on i žena vide samo na savetovanjima, konferencijama i koncertima...

Podrobno i bez žurbe podnosio je izveštaj inspektor, stariji bataljonski komesar Vahrušev. On uvek kao da je puštao korenje u posao kojeg bi se latio. Na sve moguće načine je izbegavao službene premeštaje. Čak ako bi takav premeštaj značio i unapređenje. Kada mu je, posle četiri godine provedene na položaju komesara puka, po-

nuđeno mesto inspektora u odeljenju za političku propagandu, on je uporno odbijao.

Vahrušev je ozbiljno proučavao filozofiju i političku ekonomiju. U poslednje vreme ja sam se uverio u njegove nadprosečne nastavničke sposobnosti.

Predratnih godina crvenoarmejci i oficiri su se kao nikada ranije interesovali za međunarodnu situaciju. Ali, u to vreme nije bilo tako jednostavno držati predavanja o tome. Između Sovjetskog Saveza i Nemačke postojao je pakt o nenapadanju. Pa ipak, fašizam je i posle pakta ostajao fašizam. U predavanjima i referatima, naročito onim namenjenim vojnim licima, čovek se nije mogao ograničiti rečima o »dobrosusedskim odnosima«. Sorokin u takvoj situaciji nije bio pogodan zbog svoje dogmatičnosti i privrženosti gotovim formulama. Zato su otvoreni i pametni referati Vahruševa nailazili na simpatije u puškovima.

Na maršu je Vahrušev pripremio referat »Lice nemackog fašizma«. Pribeležio je sva postavljena pitanja. Mi smo ih pretresli i predvideli nove teme za diskusije i referate.

Mene je radovalo opšte interesovanje za svaki problem koji je iskrisavao na takvom jednom »letećem« savetovanju. Rat i teškoće poslednjih dana nisu pokvarili atmosferu drugarstva, koja je vladala u odeljenju za političku propagandu.

Pre rata smo svi mi, izuzev Pogodina, stanovali u istoj kući, isli jedan drugom u goste, pozajmljivali međusobno knjige. Na mome stolu stajao je kalendar u kome su bili zapisani datumi rođendana svih članova političkog odeljenja. (Mada su politička odeljenja pred sam rat preimenovana u odeljenja za političku propagandu, njihovi članovi su kao i ranije nazivani članovima političkih odeljenja). Te rođendane smo propisno proslavljali. Da i ne govorim o zajedničkim dočecima Nove godine, praznovanjima novembarskih i majskeh praznika. Prvog dana praznika oficire štaba i članove političkog odeljenja obično

je pozivao kod sebe Rjabišev, a drugog dana ja. Vara se onaj ko misli da takva bliskost rađa familijarnost i otežava službene odnose. Kod nas se ništa slično nije desilo.

Danas je svaki trenutak vredeo suvog zlata, pa ipak, ja niti sam htio niti sam mogao da štedim vreme prilikom razgovora u odeljenju za političku propagandu. Trebalo je saslušati svakoga i svakome ponaosob dati određen zadatak.

Međutim, pojavi se adžutant Rjabiševa. Razgovor je trebalo privesti kraju.

— Sada — rekoh — svi imate na raspolaganju tri sata za odmor, brijanje, čišćenje obuće, prišivanje čistih kragni, a zatim — u jedinice. Danas će ne samo pukovi, već i divizije polagati prvi borbeni ispit. Mi, politički radnici, polagaćemo taj ispit sa njima. Mi pred Partijom odgovaramo za uspeh predstojeće borbe. Odlazimo u pukove ne kao posmatrači i inspektori, već kao pomoćnici, agitatori i borci u prvim borbenim redovima...

Pomalo nezgrapni Rjabišev imao je za adžutanta doteranog, uslužnog i okretnog kapetana. Ili je adžutant imao nekoliko pari uniformi ili poznavao tajnu čuvanja odeće, tek on je stalno bio odevan u novo. Čizme i kaiševi su mu uvek tako škriputali kao da su malopre dobijeni iz magacina.

I ovoga puta on se pojavi preda mnom doteran kao i obično. Zapahnu me miris kolonjske vode kada adžutant prošaputa (a on je zbog nečega voleo da se obraća šapatom) da je komandant korpusa zamolio da odem na komandno mesto generala Karpeza.

Tih dana sam imao priliku da provedem izvesno vreme na nekoliko komandnih mesta. Svako se nečim svojim, osobitim, razlikovalo od drugog. Komandno mesto generala Karpeza nije bilo nalik na naše. To se moglo primestiti već na prvi pogled.

Nemačka artiljerija primorala je Karpezove štablike da se odreknu šatora. Mnogi oficiri štaba radili su u rovovima. Daktilografkinja se smestila u plitkom rovčiću,

stavivši pisaču mašinu »andervud« na grudobran. Otkucavši jedan red, ona je osluškivala i, ako bi prepoznala sve jače zavijanje neprijateljske granate, brzo bi zgrabila mašinu i zajedno s njom se skrivala u rov.

Ali i zemunica je bilo malo; svéga dve-tri. One nisu bile ni nalik na solidno izgrađeno sklonište generala Mužičenka. Da bi čovek ušao u tu, na brzu ruku iskopanu lisičiju jamu, morao se gotovo predvostručiti. U zemunici komandanta korpusa nije bilo čak ni prozorečeta. Njega su zamenjivala vrata sa zadignutim šatorskim krilom.

Očekujući Karpeza, mi smo razgovarali sa njegovim zamenikom za MPV Ivanom Vasiljevićem Lutajem, mojim davnašnjim kolegom i čovekom vrlo mi bliskim po mišljenju. Postoji takvo prijateljstvo kada se ljudi ne vide po mesec, tri, pola godine, niti pišu jedan drugom, ali kada se ponovo sretnu — kao da nije ni bilo rastanka i nema potrebe da razgovor počne okolišno.

Ja nisam mogao da prepostavim da je taj moj susret sa Lutajem poslednji i da više nikada neću imati prilike da se radujem našem duhovnom srodstvu. Septembra 1941. godine Ivan Lutaj, u to vreme član Vojnog saveta armije, poginuo je, vodeći borce na juriš.

Ivan Vasiljević još ne stiže da me upozna sa situacijom, kad uđe Karpezo, stasit, elegantan, gibak. Naročito mi se dopada njegov lakonski način govora, svojstven ljudima bistra uma, čist i precizan jezik starešine. Ali ono što reče Karpezo primora me da zaboravim i na njegovu figuru i na njegov jezik.

Korpus je već treći dan u borbi. Gubici su veliki. Ignatiju Ivanoviću je poznato naređenje fronta, ali, po svemu sudeći, štabu fronta nije poznata situacija korpusa. Sutra u zajedničkom napadu s nama može učestvovati samo jedna divizija. Ostale dve, ili, tačnije rečeno, ono što je preostalo od njih, angažovane su u borbama na širokom frontu.

— Ja shvatam značaj operacije i njenu zamisao. Vrlo rado bih s vama raspalio fašističku grupaciju u pleksus. Ali... — Karpezo raširi ruke.

Saslušavši moj izveštaj o rezultatima putovanja kod Karpeza, Rjabišev zagrize donju usnu i dugo je sedeо ćuteći. Zatim ustade i stavi mi ruku na rame.

— A sada ћu se ispovediti pred tobom, dragi moj, i zamoliti za oproštaj grehova. Zamalo da me sotona zavede na krivi put. U jednom trenutku pomislih — kako bi bilo da ne kažem oficirima o Karpezovoj odluci da nas potpmogne samo jednom divizijom? Jer ta divizija ћe nam na ovaj ili onaj način ipak štititi levi bok. Što da ljude nerviram... A sada ti to govorim i živi me sram pojede. Kako si ti, Rjabiševe, mogao da makar i u mislima obmaneš svoje oficire? Znači, nemaš baš mnogo poverenja u njih, sumnjaš da ћe se pokolebati kada saznaju pravo stanje stvari...

Ja sam dobro poznavao komandanta korpusa i shvatao sam koliko su ga koštale sve te njegove sumnje.

— Ovo u vezi sa Karpezom saopšti Gerasimovu i Liščkinu, a ja ћu svratiti kod Mišanjina i Vasiljeva — reče Dmitrij Ivanovič. — Sada je važnije od svega probuditi u borcima veru u sopstvene snage. Jest da se borim protiv trojice, no ja sam sovjetski čovek, iza mojih leđa je otadžbina i zato moram da svu trojicu uništim...

||| Otprilike isto to sam danas čuo i od Lutaja. Brojna i tehnička nadmoćnost Nemaca primoravala nas je da se prisetimo izreke Suvorova: ratuje se ne brojem, već veštinom. Predratnih godina mi smo nekako malo mislili na tu izrek.

Još na savetovanju je Cinčenko saopštio da se na putevima koji vode u pravcu Brodâ nalaze desetine tenkova, oštećenih, neispravnih i dotrajalih. zajedno sa tenkovima zaostajali su i ljudi. Oficiri nisu uvek mogli da objasne zašto fale pojedini borci.

Još jutros mi je Vahrušev uz put ispričao jedan slučaj koji me je zabrinuo i ujedno obradovao.

U jednom haubičkom puku neki crvenoarmejac — Vahrušev još nije znao njegovo prezime — pokušao je da dezertira. On je nabavio negde civilno odelo i pobegao u

žito da se presvuče. Ali drugovi, posumnjavši da tu nisu čista posla, otkrili su begunca i uhvatili ga baš u trenutku kada se presvlačio. Crvenoarmejci su odlučili da sami sude deserteru »drugarskim prekim sudom«, sami da izvrše presudu, a komandiru da kažu da je zaostao i poginuo od direktnog pogotka bombe. To su odlučili da bi spasli puk i rođake od sramote. Begunac je plakao, zaklinjao se da će okajati svoju krivicu, molio da ga ne streljaju. Neka ga u najgorem slučaju izmlate. I on sam je smatrao da je zasluzio kaznu. Sudije su to uzele u obzir i naterale ga da položi zakletvu na revolveru. . .

Toga dana, govoreći u tri maha na mitinzima, ja sam se trudio da u svesti boraca učvrstim misao da imaju bolje moralne i vojničke osobine nego neprijatelj. Meni se dopalo što su u govorima oficira i crvenoarmejaca sve slabije zvučale note naivno-hrabrog »lako ćemo«, što se ispoljavalо 22. juna. Umesto toga dolazila je čvrsta uverenost u pobedu, za koju predstoji borba po cenu mora krvi, duga borba u uslovima koji su za sada nepogodni po nas. Neću da tvrdim da smo mi već četvrtog dana rata jasno sagledali njegovu perspektivu i bili moralno pripremljeni za sva iskušenja u njemu. Ali činjenica ostaje činjenica; počelo je svesno, realno sagledavanje snaga, kako svojih tako i neprijateljevih.

Sumskim putevima, koji su poslednjih dana dobro ugaženi, ja sam sa Gerasimovom i Lisičkinom obilazio puškove. Po korenju i džombama iza nas se truckao kamion od tone i po. U njemu je stajalo nekoliko ljudi. Jedan od njih je čvrsto stiskao rukama kopljje zastave u futroli.

Divizija Gerasimova, koja je nosila ime Mihaila Vasiljeviča Frunzea, po svojim nekadašnjim zaslugama bila je poznata ne samo u korpusu, već i celoj Crvenoj armiji. Nju su 1918. godine osnovali tkači iz Ivanovo-Voznesenska i Šuje. Njihovi podvizi u građanskom ratu doneli su diviziji dva ordena Crvene zastave. Treći orden dobila je za juriš na Viborg 1940. godine.

Lisičkin se trudio da na sve moguće načine sačuva tradicije. Novajlige su počinjale službu u kadru proučavanjem

borbenog puta i biografije heroja. Upravo u ovoj diviziji očuvan je, po mome mišljenju, dobar običaj iz dvadesetih godina. Posle novembarske ili majske parade oficiri i njihove porodice odlazili su u pukovsku menzu. Tamo su pozivani mesni partijski radnici, predstavnici sovjetske vlasti, delegati fabrika i zavoda. Svi bi posedali izmešani sa crvenoarmejcima. Običaj je zabranjivao alkoholna pića. Služila se limunada, kvas i sokovi. Bez obzira na to, opštepukovski ručak tekao je kao veseo praznik, koji dugo ostaje u sećanju...

— Dvadeset i sedmi puk, spreman da stupi u borbu za otadžbinu i uništenje fašističke nemani, postrojen je po vašem naređenju — raportirao je Gerasimovu, ne pridržavajući se pravila, pukovnik Ivan Nikolajević Plješakov, stari ratnik, koji je orden Crvene zastave dobio kod Perekopa, a orden Lenjina na Korejskoj prevlaci.

U novim bluzama, čisti i izbrijani, što je bilo neobično tih dana, crvenoarmejci su stajali postrojeni kao pod konac na ivici šume.

Ograde na karoseriji kamiona su spuštene. Ja i Lisičkin zauzeli smo stav »mirno« pored zastave, izvađene iz futrole. Slab vetar lagano ispravlja platno, prebira potamnele rese i njih teške kićanke. Sa svih strana se vidi zlatom izvezeni grb Sovjetskog Saveza i natpis koji ga okružava u blagom luku: »Proleteri svih zemalja, ujedinite se!«

Prolazi minut, drugi, treći... Puk gleda u zastavu. Borci i oficiri su zamrli u stavu »mirno«, strogi i skončen-trisani.

Najzad se razleže komanda. Zastavnik i pratioci lako skočiše na zemlju i podoše duž stroja. Za njima okreću glave crvenoarmejci. Ljudi kao da nisu mogli odvojiti pogled od purpurnog platna, grba koji je plamsao na njemu i besmrtnih pozivnih reči.

Iznad polja prelete grupa od šest »junkersa«. Pored njih su se muvala dva lovca. Nedaleko od nas rasprsuše se tri bombe i snažan, dubok odjek razleže se po šumi.

Ali niko se ne pomeri. Kao da niko ništa nije ni video ni čuo. Puk je stajao u stavu »mirno«, gledajući na zastavu pod kojom će sutra krenuti u borbu, a možda i u smrt...

Zatim otpoče miting. Na platformi kamiona, koji je postao tribina, peli su se oficiri. Ja sam primećivao tu pored sebe čas izborane, kao uštavljene obraze, čas dečaka lica jučerašnjih srednjoškolaca, koja su tek nedavno osetila šta je to brijač. Zvučale su reči uobičajene tih dana, reči nepokolebljive vere u stvar za koju smo živeli i za koju smo bili spremni da umremo.

U diviziju Mišanjina Miša Kučin je dovezao »MK« po mraku, gotovo ne raspoznavajući put. Trebalo je da se vidim sa Vilkovom i da saznam kakva je situacija kod njega.

U divizijskom odeljenju za političku propagandu zatekoh samo sekretara. Ostali su se razišli po pukovima. Vilkov se nalazio u puku majora Golojde. Pokazaše nam put i mi krenusmo tamo.

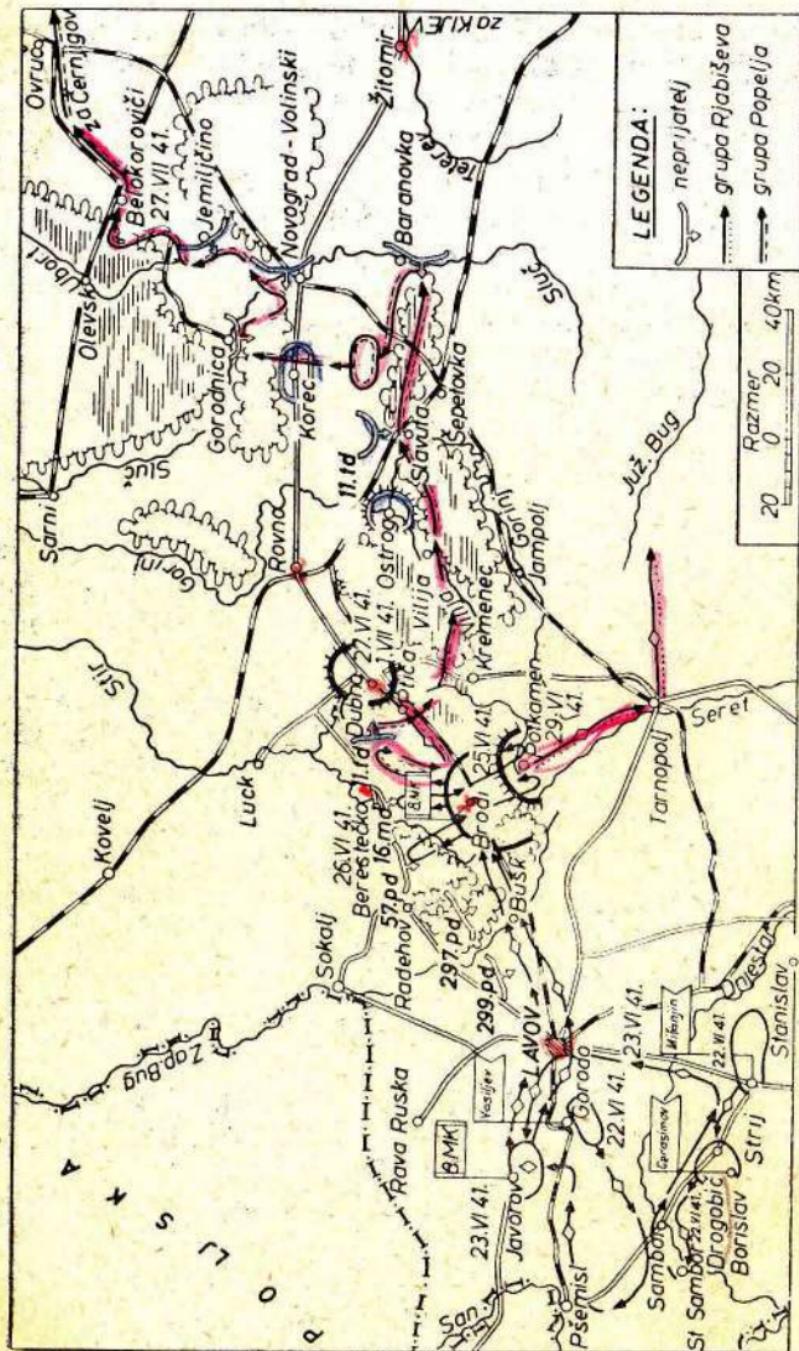
Ko je imao priliku da se noću ugašenih farova probija kroz šumu, taj će moći da shvati raspoloženje Miše. On je psovao, ali iz obzira prema meni, na tatarskom. Ni sam mogao da izdržim nerazumljivo gundjanje:

- Raspali na ruskom.
 - Ne ispada kako treba.
 - Onda prevodi.
 - Zašto?
 - Tebi radi prakse, a meni radi širenja vidika.
- Miša učuta.

Kojekako se dokotrljasmo do Golodjinog komandnog mesta. Vilkova tamo nije bilo. On je već otisao u drugi puk. Odlučio sam da ostanem kod Golojde.

— Ljudstvo se odmara — izvesti zamenik Golojde, bataljonski komesar Krupnikov.

Mi uđosmo u šator. Na Golodjinom komandnom mestu nije bilo ni skloništa ni zemunica. Krupnikov mi pokaza svežanj listića ispisanih raznim rukopisima. To su bile naj-

Orijentirna skica borbenih dejstava 8. mehanizovanog korpusa od 22. juna do 27. jula 1941.

novije radio-vesti. Počev od 23. juna u puku su bili organizovani prijem i notiranje moskovskih emisija. Krupnikov je taj posao poverio nekolicini najpismenijih i najsnažljivijih crvenoarmejaca. Zapisana prilično tačno, saopštenja su se posle toga umnožavala i čitala posadama tenkova i četama.

Dok sam razgledao listiće, Krupnikov zaspa, stavivši laktove na sto. Ugasih ostatak sveće, uvučene u bocu, i izadžoh napolje. Da, Miša takođe spava, nije trebalo uopšte sumnjati. Ali ja ipak proverih. Sklupčavši se na prednjem sedištu i pokrivši se preko glave šinjelom (nije se moglo ustanoviti gde je glava, a gde su noge), Miša je spavao uz hrkanje koje nije bilo ništa slabije od rada automobilskog motora.

U toku dana ja sam se umorio do krajnijih granica. Ali sam bio toliko uzbuden, da nisam mogao odmah zaspasti. Izvadih iz automobila mantil i pođoh kroz šumu putem duž koga su se smestile čete.

Ljudi su, po svemu sudeći, spavali. Ponekad su me glasno oslovljavali stražari. Nisam znao lozinku. Izgovarao sam svoje prezime i oni su me propuštali. Samo mi je jedan crvenoarmejac zatražio dokumenta, kresnuo šibicu, pročitao ispravu i nekako svojski upozorio:

— Ne treba tako sami da idete, druže brigadni komesare. Zar malo šta može da se desi...

Kada su se oči privikle na pomrčinu, a uši na tišinu, uverih se da puk uopšte ne spava. Kroz rupice na tenkovskim gusenicama zatreperila je svetlost. To su se pri svetlosti ručnih fenjera pisala pisma. Većito nemirni, mehaničari-vozači su čeprkali po motorima. Lagano su se okretale kupole, spuštale i podizale cevi topova: komandiri tenkova i punioci takođe nisu znali za odmor. Na tenkove su stavljanе fašine i pričvršćivane oblice.

Sve je rađeno pažljivo, po mogućnosti bešumno. Ljudi su poluglasno razgovarali, da ne bi remetili naročitu atmosferu iščekivanja pre borbe. Do mojih ušiju su dopirali odlomci rečenica:

— Stvar ovako stoji: ili ćeš ti Germanca ili Germanac tebe. Tu ti nema druge...

— On prema jednom tvom »BT« ima pet tenkova i deset topova...

— Braćo, biće zanimljivo videti koliko će ih sutra uveče u našoj četi ostati na hrani...

Razgovor umuče.

Nastavih put.

— Pola godine smo proživeli zajedno, i nemade se više kuda. Ne prođe veče a da ne izbije svada: gde si bio, s kim si se vucarao...

— Voz krete. Ona skoči na papučicu, poljubi me i vrati se na peron. Prvi put me poljubila. U ovakvo vreme to može biti i poslednji...

— Bolje bi bilo da odrecituješ pesmu o šumarcima...

— Pesmu? To može:

Debeo je hlad
U brengelskim šumarcima,
Čvrst je njihov san.
Tamo je tama i tišina,
Tamo je dan
Ispunjen prolećem i mirom...

Idući tako, stigoh do jaruge i, po mirisu koji je dopirao iz nje, zaključih da se tamo nalazi kuhinja. Osetih da sam životinjski, nezasitljivo gladan. Još od jutros nisam ništa stavio u usta.

Pored kuhinje sedeli su na ciradi petorica ljudi. Glas onoga koji je pričao i njegova priča učiniše mi se poznati. Ali se prezimena nisam mogao setiti.

Primetiše me. Onaj što je pričao viknu:

— Ko ide?

Rekao sam svoje ime.

— Zdravo, druže brigadni komesare. Dok vršim posao, brbljam sa vojnicima što rade u kuhinji.

Tek sada prepoznađoh vodnika Stepana Borodulina. Za vreme rata u Finskoj on je uspeo da učini ono što go-

tovo nikome nije pošlo za rukom. Zarobio je neprijateljskog oficira. Kuvar je odlikovan, određen za komandira topovskog odeljenja, pozivan na sve zborove i savetovanja. Pokazao se kao dosta dobar govornik. Slali su ga u pukove i bataljone da drži govore. Međutim, njemu je ubrzo dosadilo da nosi »slatko breme slave«. Došao je kod Vilkova i zamolio da ga opet premeste u kuhinju: »To je moj posao, a da budem komandir topovskog odeljenja, liči mi, da 'prostite, k'o magarcu sedlo. Ne želim više ni da prenosim svoje iskustvo. Nisam ja gramofonska ploča. Uhvatio sam jednog jedinog Finca, a pričam o tome po stoti put«.

Tako se odlikovani borac Borodulin vratio svom prvo-bitnom pozivu, ponovo je postao kuvar. Ali sada, uoči borbe, u njemu se opet probudio izviđač.

— Druže komesare, možda imate da poverite neki zadatak?

— Nema nikakvog zadatka. Imam samo jednu molbu i to ličnu. Dajte mi da nešto prezalogajim.

Borodulin mi pruži porciju, koja se dimila i iz koje je virila kašika, i komad crnog hleba pokriven parčetom slanine.

— Imate li kakvo naređenje? Ja ovde omladini iznosim jedan poučan primer.

— Pa lepo, iznosite ga i dalje.

Spustih se po strani na ivicu cirade i latih se kaše. Primer je bio onaj isti. Hvatao sam čak i poznate rečenice.

— Lida me ispraća i kaže: »Ako već ne možeš biti kao Čapajev, budi kao Pećka...« Ja ti nosim ručak oficirima i nema dana da ne čujem jedno te isto: »Jezik«, »Jezik nam treba...« Molim da me puste u izvidnicu — ništa. Molim drugi put, molim treći... opet ništa. Upropastiće mi, velim, lični život. Bez ordena mi Lida neće dozvoliti ni da joj priđem. Najzad mi odobriše. Imao sam ispravan plan. Mora neko, valjda, da izađe iz bunkera noću radi vršenja nužde...«

Više puta sam slušao i o sujetnoj Lidi, koja je htela da ima za muža nosioca ordena, i o vršenju nužde, i o tome

da je u bunkeru »postojao savremen nužnik« (o čemu crvenoarmejac nije ni slutio), i da je zbog toga Borodulin dva dana i dve noći u snegu »čekao povoljan trenutak«. Ali i pored toga, ja sam pažljivo slušao i razmišljao o tome da ovoga puta Borodulin svoju priču ne smatra »gramofonskom pločom«. Teško je bilo i pretpostaviti da mu je neko dao u zadatak da je priča.

Dok sam pojeo kašu, a zatim i lično razgovarao sa crvenoarmejcima, gotovo je svanulo. Iz kompaktnog zida šume počeli su se razlikovati obrisi drveća. Svakog minuta sve jasnije i razgovetnije. U jaruzi zapahnu svežina.

Oprostih se sa Borodulinom i vojnicima iz kuhinje i podoh prema štabu puka.

Pored tenkova i automobila trčkarali su borci. Jedan bataljon je izlazio iz čestara na drum. Sa kupola je padalo granje koje je služilo za maskiranje. Uobičajena slika: okrenut unazad i dirigujući rukama, napred ide komandir, a za njim se oprezno kreće tenk. Nadjačavajući huku motora glasovi četnih starešina pozivaju na doručak. Šuma živi bučnim ratnim životom, koji je oterao noćni mir.

Svraćam u šator Krupnikova. Nigde nikoga. Trebalо bi da i ja odspavam makar jedan sat. Sa tom mišlju ležem na prazan poljski krevet.

Posle sat i pô opet se nalazim na komandnom mestu divizije. Saznajem za noćne novosti. Snagama jednog motorizovanog pešadijskog puka Mišanjin je odbacio neprijateljsko osiguranje na južnoj obali Slonovke i osvojio omanji mostobran na severnoj. Zarobljen je jedan glupavi vojnik iz 16. mehanizovane divizije. Dao je krajnje oskudne informacije. Ubeđen je da je sa Crvenom armijom gotovo svršeno, ali je čuo da vojnici među sobom govore o nekim ostacima ruskih tenkovskih jedinica, koje se kriju po šumama i mogu da pričine neprijatnosti...

Izviđačka grupa Gerasimova je cele noći bila na zadataku. Rezultati su ništavni. Nije joj pošlo za rukom da ustanovi snage i vatreni sistem neprijatelja. Otkrivene su samo pojedinačne vatrene tačke.

Po što ciljevi nisu bili otkriveni, Rjabišev je odlučio da otpočne napad bez artiljerijske pripreme. Po svemu sudeći, nije bilo izgleda da ćemo biti potpomognuti iz vazduha. Predstavnik lovačke avijacije nije došao na komandno mesto. Cinčenko uzalud pokušava da se preko radija poveže sa avijatičarima.

Sekretar odeljenja za političku propagandu ima u dosijeu sa tamnim koricama, na kome stoji natpis »Za referisanje« i u kome on obično sakuplja za mene jutarnu poštu, tek donesene političke izveštaje i nove brojeve divizijskih novina. Pregledam izveštaje. Sinoć i u toku noći u jedinicama su održani partijski sastanci. Desetine crvenoarmejaca i oficira stupilo je pre borbe u Partiju.

Vilkov piše da se instruktor političkog odeljenja korpusa stariji politički rukovodilac Lastov prebacio na mostobran sa prvom grupom boraca.

Pri kraju izveštaja iz divizije Vasiljeva, ispod teksta kucanog na mašini, nalazio se kratak dodatak napisan rukom Nemceva:

» 25. VI 1941. godine, posle samovoljnog napuštanja bolnice, stigli su u bolničkim mantilima članovi VLKSM* mladi vodnik V. P. Vasiljev, crvenoarmejci A. V. Goceridze i B. I. Butkin. Pomenuti drugovi bili su ranjeni 22. VI 1941. prilikom bombardovanja. Rane još nisu zarasle. Odbijaju da se vrate u bolnicu. Žele da učestvuju u borbi.«

Ja i nehotice pomislih: »Eh, gospodine rajhskancelaru iz Berlina, dobro ste prebrojali svoje i tuđe tenkove, vama je poznat broj topovskih cevi, ali znate li vi o političkom rukovodiocu Lastovu, o mlađem vodniku Vasiljevu, o crvenoarmejcima Goceridzeu i Butkinu! Znate đavola. A oni su ti, na kraju krajeva, koji će odlučivati o ishodu rata, koji ste vi otpočeli pre pet dana, donoseći nesreću milionima ljudi i idući u svoju sopstvenu propast... «

Nešto posle osam svraćam po Rjabiševa. Odlučili smo da zajedno krenemo u diviziju Mišanjina, koja će naneti

*) Skraćenica za Komsomol. — Prim. prev.

glavni udar. Naši tenkovi zauzimaju mesto na čelu pukova u napadu... Toga trenutka u našim dušama nije se pojavljivao ni tračak sumnje u ispravnost takve odluke. Mi prosto nismo mogli zamisliti da se komandant i njegov zamenik za MPV mogu nalaziti na nekom drugom mestu, a ne ispred svojih boraca!

Neposredno pre nego što ćemo zauzeti mesta u svojim tenkovima, izmenjujemo međusobno rečenice koje se obično čuju kod svake posade pred polazak u borbu.

— Ako se nešto desi javi mojim.

— Naravno. I ti isto.

I tada me iznenada lecnu pomisao: gde ste vi sada, rođeni moji, u kome transportu i u kome kraju?...

Ali, postoji snaga koja je u stanju da u pojedinim trencima uguši čak i najskrovitija osećanja. To je snaga osećanja odgovornosti za sudbinu ljudi koji su ti povereni i koji su ti se poverili.

Kroz gornji otvor na tenku lepo se vide tenkisti u zamašćenim kombinezonima, borci sa karabinima, pioniri, vezisti... Hvatom na sebi njihove poglede: ispitivačke, netremične, pune poverenja. Za njih ja sada predstavljam partiju komunista, sa kojom su zauvek povezani njihovi životi i sva njihova nadanja. I ja sa svoje strane svim srcem verujem tim ljudima.

VATROM I GUSENICAMA

1.

Od trenutka kad sam ušao u tenk, njegov formacijski komandir stariji vodnik Korovkin obavlja dužnost punioca, a ja komandira tenka.

— Kako je kod nas?

— Sve je u redu.

Radisti Ševčenku naređujem da se uključi u mrežu komandanta puka potpukovnika Volkova. Potrebno je da čujem naređenja koja on dobija i izdaje, a i da se lično koristim njegovom mrežom.

U slušalicama se čuje prasak i jednolično ponavljanje: »Podesi prijem... jedan, dva, tri, četiri... četiri, tri, dva, jedan«.

Ljuljajući se, tenk ide ivicom šume. Granate padaju u blizini. Nemci tuku koncentričnom vatrom.

Evo i tenka komandanta puka. Volkov spretno skače na gusenicu i, oduprevši se rukama o obod kupole, ubacuje u tenk snažno, lepo građeno telo. On me primeti i prijateljski klimnu glavom. Trudim se da zapamtim broj njegovog tenka. Na kupoli je masnim belim ciframa napisan broj 50.

Na masivni KV kicoški se penje i komandir čete kapetan Žerdjev, crn kao Ciganin, ljubimac puka i, koliko mi je poznato, ženske polovine mesnog stanovništva.

Sa omanje uzvišice, na koju se ispeo moj tenk, vidi se gotovo čitav puk Volkova. U prvom ešelonu, postrojen

duž ivice šume, nalazi se 1. bataljon (četa tenkova KV i dve čete T-34). U drugom ešelonu, zaklonjen iza drveća, bataljon BT-7. Na levom krilu, pored puta, usmerena je prema gradu Lešnjevu četa kapetana I klase Kočergina. Levo od nje (to je već izvan domašaja mojih očiju) nalazi se puk majora Golojde, na čijem odseku je naša pešadija u toku noći zauzela mostobran.

Nama predstoji da forsiramo Stir, Sitenku i Slonovku, zauzmemos Lešnjev i izbijemo na prilaze Berestečka. Ukoliko nam pođe za rukom da izvršimo zadatak, biće presečene južne komunikacije Nemaca koje vode prema magistrali Dubno — Rovno, a neprijateljska grupacija, koja je izbila daleko napred, biće izolovana i odsečena od ostalih snaga i pozadine.

Naprežem oči. Želeo bih da vidim protivtenkovske topove, sakrivenе u žbunju pored reke, odgonetnem brojnu jačinu posade Lešnjeva i saznam ima li tenkova u okolnim šumama...

Najedared se u slušalicama razleže oštro i uporno: »Sedam, sedam, sedam, sedam...« Napred! Desetine tenkova i s leve i s desne strane, obavijenih dimom sagorelog goriva, ustremaju se niz brežuljak prema reci. Po livadi obrasloj mladom zelenom travom ostaju široke izreckane brazde. One se sastaju, ukrštaju, rastavljaju... Promače kupola sa cifrom 50. U levoj ruci Volkov drži dogled, a u desnoj signalne barjačice. Dogled je upravljen tamo odakle se svakog trenutka moraju pojavit krovovi Lešnjeva. Već se pojaviše na vidiku šljaste kupole triju katoličkih crkava, na koje je upozoravala topografska karta.

I kao po signalu »ja vas dobro vidim«, pred nama izrasta gust red crnih perjanica dima. Neki smanjiše brzinu, neki se uzmuvaše... Ali to je trajalo samo jedan tren. Za tenkove neprecizna vatrica sa zaklonjenih položaja nije neka naročita opasnost. Međutim, protivtenkovski topovi, koji su se pritajili na desnoj obali, čute i čekaju.

Postoji druga jedna opasnost. Neprijateljski osmatrači nas vide, vide pravac našeg kretanja i prebrojavaju ten-

kove. Nemački telefonisti sa kupola katoličkih crkava verovatno već viču u slušalice obaveštavajući komandante bataljona i pukova o Rusima, rešenim da preduzmu bočni udar.

Eh, kada bi čovek samo znao odluku njihovih generala, otkrio gde i šta pripremaju za nas. Na žalost, to je postalo poznato tek mnogo godina kasnije. Čitajući memoare generaleta Haldera (onog istog koji je, po rečima Guderijana, smatrao da će za uništenje Rusije biti potrebno osam do deset nedelja), ja u njima naiđoh na zabelešku o našem korpusu i o njegovim operacijama prvih dana rata. Sudeći po tim beleškama, neprijatelj je primetio našu grupaciju još uveče 25. juna. Prema tome, ne može biti ni reči o iznenadnosti našeg napada. Međutim, nemački generali su samo približno pogađali naše planove, snagu i pravac napada.

Ipak, toga jutra, punog uzbudjenja, mi nismo bili u stanju da procenjujemo obaveštenost neprijatelja. Mi smo se kretali napred, ne znajući šta nas čeka u žbunju pored obale, na periferiji Lešnjeva, na ulicama zaklonjenim baštama.

Granate padaju sve bliže. To nije rezultat nemačke korekcije vatre već se naši tenkovi približavaju liniji zaprečne vatre.

U slušalicama čujem glas Volkova. On naređuje da se otvari vatra po žbunju na suprotnoj obali i da se na taj način zaštiti bataljon BT, koji nas prestiže i dovozi na reku delove pontonskog mosta. Volkov govori upadljivo mirno i razgovetno kao da je na tenkodromu. Komandanti bataljona prenesoše naređenje u čete. Za nekoliko sekundi iz desetina topovskih ždrela izleteše laki beli oblačići dima i brzo se rasplinuše u vazduhu.

Probudisimo žbunove pored obale. Proradiše oruđa protivtenkovske odbrane. Nema ih mnogo, bar ne onih koji otvaraju vatru. Desetak, ne više. Sem toga, ni nervi artiljeraca nisu dovoljno jaki. Neprijatelj je očigledno požurio sa otkrivanjem svojih položaja. Sa tolikog odstojanja on nam nije mogao pričiniti nikakvu štetu.

Kroz tripleks-staklo zablista pozlaćena suncem traka reke Slonovke. Korovkin trlja ruke i šeretski mi namiguje. Okrenuvši se prema nama i zabacivši glavu, smeje se Ševčenko, razvlačeći usta do ušiju.

Takvo raspoloženje je, izgleda, i u svim ostalim tenkovima. Dobro raspoloženje, samo... preuranjeno. Sve nam još tek predstoji.

Livadska trava ustupa mesto ševaru. Ja stižem da zapazim na karti plavičaste crtice, naređujem da se smanji brzina i da se krećemo prema mostu pod određenim uglom.

Kontrolišem susede. Jedan, drugi, treći tenk u punoj brzini se zaglibljuju u močvaru. Tenkisti su računali da će iz zaleta savladati močvarnu obalu i uzanu rečicu, kao što im je to više puta polazilo za rukom na vežbama. A možda nisu uopšte računali, već se nisu mogli savladati u trenutcima uzbuđenja.

Međutim, postoji razlika između močvara. U toku noći pioniri nisu izvršili izviđanje obale.

Čete počeše da koće pred očima послугa neprijateljskih protivtenkovskih oruđa. U slušalicama i dalje odjekuje isti čvrsti glas Volkova:

— S leva preko mosta po četama... Uradi onako kao ja.

Zatim se podiže kroz otvor i tri puta ponovi komandu signalnim barjačićima za one čiji su tenkovi bez radija.

Kolona prilazi mostu na putu Brodi — Lešnjev, koji je ostao čitav. Posle noćne borbe fašistička komanda nije bacila most u vazduh. Ona čuva komunikacije jer je uverena da nastupati mogu samo hitlerovske trupe.

Ispod gusenica Volkovljevog tenka izleću grudvice zemlje. Prašina ne da ni da se diše ni da se osmatra. Granate eksplodiraju između tenkova.

Već po ko zna koji put toga dana ja pogledam u nebo. Beskrajno plavetnilo nije zamagljeno ni jednim jedinim oblačkom. Nigde ne samo vazduhoplovne divizije, koja nam je obećana za podršku iz vazduha, već ni jednog puka ili čak eskadrile.

Desno od mene i Volkova kreću se tenkovi isti kao naši. Brojevi na njima mi ništa ne govore. Ja ne znam imena tenkista, koji podmeću bokove svojih tenkova da bi zaštiti naš tenk. I evo, posada jednog od njih skupo plača svoju dobrotu. Iz tenka koji je išao paralelno sa našim izbija uvis struja crnog dima. Kroz periskop vidim kako iskaču tenkisti i pokušavaju da ugase plamen...

Gradić je sasvim blizu. Njegova ivica je udaljena nekih pet stotina metara od žbunja na obali, ne više. Ali šta nam se sprema na putu do nje?

Neprijateljska artiljerija je sasredila vatru na most, na koji je stupio tenk Volkova. Golovkin samo što nije naterao naš tenk na drveni patos mosta, odmah iza tenka komandanta puka. Ja ga naglo povukoh i mahinalno, kao da mi je pod čizmom kočnica, odupreh se nogama o pod tenka. Po podacima inžinjerijskog izviđanja most nije mogao da izdrži dva tenka. Golovkin je, kao i svi ostali vozači, bio upozoren na to. Ali u borbi pamćenje ponekad otkazuje.

Naš tenk zamre ispred mosta. Sam. Šta je njegov oklop prema desetinama granata koje podižu čitave vodoskoke vode i zemlje unaokolo!...

Primećujem da nešto nije u redu u četama. Jedan broj tenkova nagomilao se pored samog puta, dok se ostali kreću u pravcu šume. To me odvaja od neprijatnih misli da se oklop na tenku može probiti.

Prinosim mikrofon usnama, kažem svoje ime i uspostavljam vezu sa četama. Volkov mi se odmah pridružuje.

Gužva pored reke se razređuje. Okreću prema obali i one mašine koje su se zbog nečega uputile natrag ka šumi.

Golovkin, ne čekajući na komandu, oprezno vozi tenk preko mosta. Patos se ugiba ispod trideset tona. Ja ne čujem, ali fizički osećam kako škripe potporni stubovi i kako se šipovi sve dublje zabijaju u zemlju. Međutim, po tome drvenom mostu, koji je izgrađen u mirnodopske svrhe i preko koga nisu ni kamioni prelazili svaki dan, treba da prođu i tenkovi KV.

Ali, evo, dva tenka, Volkovljev i moj, nalaze se na desnoj obali. Na nas se usredsređuje protivtenkovska vatra neprijatelja. Ni se ne smemo zaustaviti ni na sekundu.

Nameravao sam da naredim da se promeni pravac kretanja, a Golovkin istog trena to čini sam. I pored toga što sam znao da je prvoklasan vozač i da ima ratno iskušto, iznenađuje me koliko oseća mašinu, situaciju i ono što hoće pretpostavljeni. Ja jedino stižem da doviknem u mikrofon:

— Hvala, Fjodore Ivanoviču!

Pridružuju nam se još tri tenka. Približava se četvrti. Nemci su tačno odredili odstojanje do mosta i pravo u čelni deo tenka udara nemačka granata. Sunce ne može da zaseni snop crvenih iskri, dok tenk, kao da ništa nije ni bilo, skreće udesno i upućuje se prema nama. Ispada da nemački protivtenkovski topovi ne mogu da probiju čelni oklop. Koji li im je kalibar?

Naporom volje prestajem da mislim o onome što se događa na mostobranu. Pratim samo eksploziju granata. Pravi artiljerac po eksploziji određuje kalibar, a ja, koji sam tolike godine proveo pored topova, imam tu slabost da sebe smatram artiljercom.

Nemci tuku iz topova dva različita kalibra. Jedan je očito od 37 mm, dok je drugi... drugi je, čini mi se, nešto malo veći.

Pa to su mi poznati kalibri! Početkom tridesetih godina mi smo u pešadijskim pukovima imali topove kalibra 37 i 47 mm. Te kalibre su Nemci određivali za borbu protiv tenkova. Oklop BT mogu probiti, ali za čelni oklop T-34 i, naravno, KV nisu nimalo opasni.

Korisno otkriće. Ono podiže duh naših ljudi i budi osećanje ponosa na našu ratnu tehniku!

Šaljem u radio-mrežu komandanta puka svoja zapožanja o fašističkoj protivtenkovskoj artiljeriji. Čujem Volkovljev glas:

— Hvala za dobru vest. Imaćemo u vidu.

Odmah zatim Volkov zapovedničkim tonom prenosi komandantima bataljona:

— Čuvajte bokove. Žerdjev neka učutka protivtenkovsku artiljeriju u vrbaku.

Tri tenka KV neposredno s mosta ustremljuju se na žbunje. Idu, vraćaju se, a ispod širokih gusenica izleću kamenje, grančice, pesak.

Volkov je odlučio da prikupi čete desno od mosta, gde žbunje prelazi u raž, a zatim da prodre u Lešnjev ne s juga, kako to verovatno očekuju Nemci, nego sa istoka. Golojda će obuhvatiti to mestašce sa zapada.

Teškoća se sastoji u tome kako da se prikupe tenkovi uz najmanje moguće gubitke i da se ujedno obrazuje borbeni poredak.

Sada, kada je protivtenkovska baterija na obali, mi se osećamo spokojnije. Ševčenko opet razvlači usta od uva do uva. I opet preuranjeno. Čuju se topovi sa periferije Lešnjeva.

Prašina, koju podiže ispred nas T-34, najedared postaje gušća. Ne smanjujući brzinu, tenk skrete u stranu, zatim podje napred, pa opet u stranu. Kada se kroz crn oblak dima pojavi purpurni jezik, stvar odmah postade jasna. Posada tenka pokušava da ugasi plamen. Ne polazi joj za rukom. Uspeh da primetim kako iz prednjeg otvora iskaču radista i vozač...

Golovkin se sa tenkom postavlja na levo krilo puka, koji se pre polaska u napad pritajio u visokoj raži. Tačnije rečeno ne puka već dva bataljona. Treći je ostao na onoj obali.

Komandanti bataljona izveštavaju da je sve spremno za napad. Ali, tek što Volkov poče da izdaje komandu, ja ga prekidoh:

— Ostav!

Dva puta ponavljam tu reč. Pomaljam se kroz otvor i barjačićima dajem znak: »Pažnja!»

— Šta se desilo, druže zameniče komandanta korpusa?

Po prvi put toga dana osećam u glasu Volkova nedoumici, uznemirenost, pa čak i nezadovoljstvo.

— Osmatrajte ivicu šume severoistočno od Lešnjeva!

Do toga trenutka mi smo mislili samo na Lešnjev, na njegovu južnu i istočnu ivicu, odakle je naočigled svih nas zapaljen T-34. Ja sam slučajno pogledao u pravcu te zlosrećne šume. Iz nje su, putem, jedan za drugim izletali neprijateljski tenkovi.

To je, dakle, odgovor fašističke komande na naš skok preko Slonovke. Trebalо je da nas ti tenkovi napadnu u punoj brzini, smrve i ostatke bace u reku.

Na našoj strani je samo jedno preim秉tvo: mi vidimo neprijateljske tenkove, dok oni nas ne vide, jer smo zaklonjeni u raži. Kako da se najbolje iskoristi to preim秉tvo?

I tada Volkov, koji je imao prilike da na pravog neprijatelja vodi samo konjički vod (pa i to u dalekim godinama građanskog rata), ostade na visini.

— Prekinuti sa napadom na Lešnjev — začuh u slušalicama glas komandanta puka, koji opet postade miran i jasan. — Pratiti kretanje protivnika. Ne otvarati vatru bez komande.

Ja još jedanput pogledah na nebo. Kada bi se sada iznenada pojavili naši zatupasti »jastrebi«. Ali, ništa od toga! ..

Pred nama je oko pedesetak nemačkih tenkova. Kod Volkova i komandanata bataljona procena se isto tako kreće negde oko te cifre. Tenkovi su, to se sada vidi, srednji: T-3 i T-4.

U meni se pojavi želja da u jedan mah dozovem u svome sećanju sve ono što sam nekada čitao i slušao o njima. Kakve su na delu njihove borbene osobine?

U prvi mah interes za nedovoljno poznate tipove tenkova je jači od svih drugih osećanja. Ali tenkovi već i sami podsećaju da mi nismo na manevrima. Sa velikog odstojanja, zastajkujući za trenutak, otvaraju brzu paljbnu na obalu.

Zašto to?

Po svemu sudeći, to je ono isto igranje na kartu izazivanja straha, taktika motocikala bez prigušivača i noćnog marša sa upaljenim farovima.

— Ne otvarajte vatru i ne otkrivajte se — naređuje Volkov.

Ne sačekavši naš odgovor, Nemci nastavljaju kretanje. Zatim se ponovo zaustavljaju i tuku. Mi već raspozajemo okretanje kupole i prema nama uperene cevi topova. Ne može se osporiti da je neprijateljev rad usklađen i precizan. Komanda se izvršava brzo i složno.

Odstojanje između naših i neprijateljskih tenkova je nekih osam stotina metara. Hitlerovci se razvijaju u borbeni poredak i preko polja se ustremaju na naše levo krilo. Izgleda kao da se baš na naš T-34 sručuje lavina. Od Golovkina i Ševčenka nemački tenkovi su zaklonjeni visokom raži. Oni ništa ne vide, ali osećaju nešto zloslutno i zato se uzbuđuju. Korovkinu je, naprotiv, sve kao na dlanu. On upitno gleda u mere i hvata me za ruku. U slušalicama zvuče glasovi komandanata bataljona, koji se obraćaju Volkovu:

— Dozvolite otvaranje vatre!

— Šta čekamo?

Volkov je neumoljiv:

— Bez naređenja ne otvarajte vatru!

Dajem Korovkinu odrečan znak.

Iznenada se u slušalicama čuje nečiji nepoznat zapovednički glas, s prizvukom nezadovoljstva.

— Volkov! Zašto ste se zadržali? Referišite o situaciji.

Dosećam se da bi to mogao biti general Mišanjin. Jer niko osim nas ne zna za nemačke tenkove, niti ih vidi. Zato mi već razgovetno raspozajemo crno-bele krstove i članke gusenica u pokretu.

Na nišan hvatam neprijateljski tenk i više ga ne ispuštam.

Komanda Volkova i grmljavina pucnjeva slivaju se u jedno. Ne čekajući na naređenje, Korovkin ubacuje u ležište novu granatu.

Nemački tenkovi se zaustaviše. Mi opet tučemo. Pa još jednom. Međutim, savršeno jasno vidim kako je naša granata kresnula po čelnom oklopu tenka kao palidrvce po vlažnoj kutiji: isterala iskru i ništa više.

To znači da su i naši topovi nemoćni protiv čelnog oklopa.

— Tući po bokovima, motoru i zadnjim delovima! — vičem u mikrofon i čujem u slušalicama kako Volkov ponavlja moje naređenje.

U tom trenutku, baš kao poručeno, neprijatelj podmetnu bokove topovima naših desnokrilnih četa. Rezultat je odmah tu. Gori jedan tenk, gori drugi... U usijanom vazduhu, bez daška vetra, vertikalno se podižu stubovi dima i plamena, kome je sunce oduzelo boju.

Hitlerovci menjaju pravac napada. Ali sada mi, na levom krilu, lako hvatamo u krst končića teleskopskog nišana bokove njihovih tenkova, obeležene krstovima.

— Raspali, Pavle!

Korovkin me ne čuje, ali nema ni potrebe da ga podsitičem. Samo, ja se ne mogu suzdržati.

— Raspali, Pavle!

Među desetak omraženih tenkova, koji gore ispred nas, verovatno se nalazi i neki koji smo mi uništili. To je upravo prava reč za njih — omraženi. Svaki od njih je za nas nešto živo, individualno. O ljudima zaklonjenim oklopom u ovom trenutku ne mislimo.

Trebalo bi da gori ne desetak, već dvadeset, trideset tenkova.

Menjamo položaj i ponovo tučemo.

Nemci su malo došli sebi posle naših iznenadnih plotuna. Pomoć im pružaju topovi, koji se nalaze na zaklonjenim položajima negde iza šume, a takođe i protivtenkovska artiljerija sa ivice Lešnjeva. Stotine crnih perjanica dima izvijaju se i nestaju iznad ražanog polja.

Najedared mi ponestade dah. Zaglunuše uši. To se dešava kada avion dospe u bezvazdušni prostor i počne

da propada naniže. T-34 kao da dobi krila: podiže se i ravnomerno spusti na zemlju. Kada se dim malo razšao, na mesto tenka koji se nalazio pored nas, spazih njegov kostur obavijen dimom. Neprijateljska granata je pogodila u magacin municije...

Nama pomaže naša artiljerija. Osmatrači iz tenkova vrše korekturu vatre svojih haubica. Mišanjin je shvatio gde se rešava ishod današnje borbe. Nama sada pomaže ceo haubički puk.

Za nas više ne postoje polja, šume, nebo i zemlja. Samo tutanj, vatra, prašina i dim.

Pokušavam da odredim ko ima veće gubitke. Probam da prebrojim oštećene i zapaljene tenkove. Ne mogu, zbrojavam se. Ne vidim desno krilo. Ne smem se odvojiti od nišana.

Orijentir mi je čvrst glas Volkova:

— Nikitin! Žerdjeva napred!

To je bio trenutak ravnoteže. Nalet tenkova KV ju je poremetio. Nemci ne izdržaše. Mi smo to primetili pre nego što su se okrenuli i pod zaštitom voda T-4 klisnuli natrag. Kada je četa Žerdjeva, manevrišući i zaobilazeći oštećene mašine, krenula napred, odmah je splasnula aktivnost fašističkih tenkova. Već kroz pola minuta oni su bežali. Bežali su ne krijući se, bespomoćno, kukavički.

Zagrejani, mi se bacismo u poteru za njima.

Ali u slušalicama zazvuča spokojan i zapovednički glas Volkova:

— Ostav! Gonjenje vrši samo Žerdjev. Ostali na Lešnjev. Žerdjev da ne preteruje i u šumu neka ne ide.

To je, naravno, pametno. Tim pre što tenkovi T-34 ne mogu tako jednostavno da se provuku pored topova, koji neposrednim gađanjem tuku sa istočne ivice Lešnjeva. Mi okrećemo pravo na njih. Nekako je sigurnije kada je top isturen napred. Parčići i mitraljeski rafali nasrtljivo dobuju po oklopu. U mnoštvo raznovrsnih zvukova, na koje sam se već navikao, umešao se jedan novi: proradi Ševčenkov mitraljez, koji se nalazio na čelnoj strani tenka.

Još uvek mi ne polazi za rukom da primetim artiljejsku poslugu. Vatrene položaje određujem po blesku i podignutim oblacima prašine. Korovkin upućuje granate u pravcu bljesaka.

Ispred nas se pružaju pravilni drvoredi. Park ili neka bašta. Na jednom mestu ograda je polomljena. Nemački artiljeri su raščišćavali vidik za osmatranje i gađanje. Naradujem Golovkinu da uzme kurs pravo na taj otvor u ogradi. Posluga topa spazi naš tenk i shvati šta joj preti. Sivozelene figure poleteše kud koja. Kasno. Korovkin raspali po njima iz mitraljeza sparenog s topom. Ševčenko tuče odozdo. Tenk zakačinje ogradu i obori je.

U tom trenu primećujem da je jedan vojnik ipak ostao pored topa i da se muva iza štita. Njemu nema spasa. Instinkтивno zatvaram oči. Tenk se nakreće na jednu stranu i ponovo se ispravlja. Pozadi ostaje ono što je pre jedne sekunde bilo — protivtenkovski top i nišandžija ili komandir topovskog odeljenja.

Dobijam volju da zaustavim tenk, skočim na zemlju i razgledam vatreni položaj. Ali mora se napred, na ulicu koja se pomalja iza drveća...

Nisam primetio bljesak i nisam osetio udarac... Od naglog neočekivanog zaustavljanja ja se nagoh napred i vatiranim delom šlema odupreh se o nišan:

— Kog' đavola kočiš?

— Gusenica je prekinuta.

Još ne stigoh da podignem poklopac, kad u slušalicama začuh glas Volkova:

— Šta se to dogodilo? Jeste li čitavi?

Odgovaram.

— Opravite ako ste u mogućnosti. Sa topom koji je opadio na vas, lično sam se obračunao. Na ivici gradića je sa fašistima izgleda gotovo. Ipak, budite oprezni. Idem prema centru, u pravcu velike katoličke crkve. Javite mi se preko radija...

Otvaram poklopac, odupirem se o zidove kupole i najedared osećam da se ne mogu podići na rukama. Slabost. Otvorenih usta gutam vazduh.

Korovkin se ništa bolje ne oseća. Kojekako, pomažući jedan drugom, iskobeljavamo se iz tenka. Ležemo pored njega na ivici puta. Pored nas su Ševčenko i Golovkin, koji su izašli kroz prednji otvor.

Lica su nam okrvavljeni. Kada su nemačke granate pogadale prednji deo oklopa, iznutra su se otkidali komadići čelika i zabadali se u čelo i obaze.

Ogluveli smo, otrovani smo barutnim gasovima i iznureni truckanjem. Nastala je reakcija na čudovišno nervno naprezanje. Izgledalo je da se nećemo ni pomeriti, pa makar se iza onog ugla pojavili neprijateljski tenkovi, topovi i pešadija. Ali prolazi jedan minut, prolazi drugi, a niko se ne pojavljuje. Posrćući ustajemo i razgledamo gusenicu. Treba menjati dva članka.

Skidam haubu. Sudeći prema zvucima koji dopiru iz centra, tamo se vodi borba. Topovski pucnji su retki. Gađaju mitraljezi, puške i, izgleda, automati.

Iznenada iz bašte izlazi tenk. Mi smo na oprezi. Ali nema potrebe. To je naš T-34. Samo, zašto ide ovamo a ne prema centru?

Izlazim na kolovoz i nekoliko puta podižem i spuštam ruku. Gusenice se pokreću sve sporije. Tenk se zaustavlja. Kroz poklopac na kupoli pojavljuje se komandir:

— Sta je sad opet, zašto ste dali signal?

— Kuda idete?

— Onamo gde treba. Tamo idemo.

Pritrčava Korovkin.

— Sta ti je, Vovka, zar ne poznaćeš brigadnog komesara?

Prepostavljam da me je sada zaista teško prepoznati. Kada rukavom kombinezona predoh preko čela, na crnoj materiji ostade krvavo-prljava pruga.

Komandir tenka odmah spusti ton i poče nešto nesigurno da objašnjava u vezi sa kompletom municije.

— Izvrđavaš, Vovka, — ne pušta ga tako lako Korovkin i pre nego što sam stigao da izustim ma i jednu reč, penje se na tenk svoga druga i nestaje u otvoru.

Komandir tenka stoji pored mene, gužva u rukama haubu i čuti. Ja takođe čutim.

Napokon se iz kupole izvlači Korovkin. Ne govoreći ni reči, skače na zemlju. Prilazi komandiru zaustavljenog tenka.

— Ti si pravo đubre... Da nije ovde komesar, ja bih te... Ti imaš još pedesetak granata...

Obuzima me gnev.

— Komunista?

— Ne, komsomolac.

— Člansku kartu.

Mladić drhtavim rukama otkopčava kombinezon, zavlaci ruku u džep i tamo je zadržava za trenutak, pritisnuvši kartu na grudi.

Taj gest ohlađuje moj gnev. Ali ja znam da je isto tako štetno predati se osećanju blagosti kao i osećanju gneva.

— Člansku kartu.

On mi pruža malu knjižicu uvijenu u celofan.

— Vaši drugovi će odlučiti da li će karta ostati kod vas ili ne. Verujem da će njihovo rešenje zavisiti od toga u kom pravcu će ići vaš tenk...

Tenk se okreće i odlazi ka centru grada, prema velikoj katoličkoj crkvi.

Zbog ovog postupka zastavnik Vladimir Kostin podleže vojnog prekom суду i, s obzirom na zakone ratnog vremena, najverovatnije kazni streljanjem. Ali ja verujem da će on u buduće poštено i hrabro ratovati. Zašto? To je teško objasniti. Instinktivan pokret ruke, unapred se slazem, predstavlja slab argumenat...

Počinje najstrašnije i najteže iskušenje koje su ikada imali naši ljudi. Potrebna je ogromna moralna snaga, kao i poverenje u ljude. Zato sam i poslao Kostina u borbu, a ne na sud.

Mi smo baratali oko iskidane gusenice, dok se nedaleko od nas, u trećem-četvrtom bloku kuća, čas stišavala, čas rasplamsavala ulična borba. Neizdržljivo nas je tritiskivalo saznanje o našoj usamljenosti i bespomoćnosti.

Popeh se u tenk, uključih se u mrežu i čuh kako Volkov izveštava Rjabiševa o meni. Uzeh mikrofon i saopštih Dmitriju Ivanoviču naše koordinate. Uskoro začuh odgovor:

— Sve mi je jasno. Krećem istim putem. Približavam se Lešnjevu.

Posle pet minuta tenk KV, na čijoj kupoli je stajao broj 200, zaustavi se pored nas. U kupoli je stajao Rjabišev.

— Stvari idu dosta dobro. Volkov dovršava hitlerovce. Golojda je zaostao.

Zatim Dmitrij Ivanovič pogleda u mene i osmehnu se:

— Tako strašno izgledaš, Nikolaju Kiriliču, da ti ni sotona ravna nije. Penji se u moj tenk i hajdemo napred.

Rjabišev je bio dobro raspoložen. On ispriča kako je zastao ispred mosta; otkazala je poslušnost traka za kočenje i tenk se kao čigra vrteo pored same reke.

U centar grada smo stigli, kako se kaže, »na gotovo«. Otpor su pružali još jedino mitraljesci, posakrivani po tavanima, i ponegde kroz prozore su tukli automatičari.

Mi smo smatrali da je grad slobodan. Ali najedared Volkov javi o bataljonu motociklista na severnoj ivici Lešnjeva. Međutim, motociklisti nisu ispoljili želju da ratuju protiv tenkova. Spazivši T-34 i KV a uzdajući se u svoju brzinu, oni su pojurili prema šumi. Tamo neočekivano (za nas takođe) naleteše na četu Žerdjeva. Za neprijatelja je to bilo tragično iznenađenje. Posle susreta sa tenkovima Žerdjeva teško da je od bataljona motociklista ostalo čitavo pet-šest ljudi.

Naši tenkovi KV su zapanjili hitlerovce. I to ne samo one koji su se sa njima sretali na bojištu, već i one koji su o ratu znali iz periodičnih i drugih izveštaja. General Halder je zapisao u svome dnevniku: »Na frontu Južne grupe armija pojavio se novi tip ruskog teškog tenka koji, po svemu sudeći, ima top kalibra 80 mm, a možda čak i 150«. U stvari, na našim tenkovima KV nalazio se top kalibra 76 mm.

Koračao sam ulicama Lešnjeva. Pre pola sata-sat ovde su bili fašisti. Svuda su se nalazili njihovi tragovi: izrekane kutije za gasmaske, drveni sanduci za mine i granate, metalni mitraljeski redenici, šarene vrećice od veštačke svile za dopunska punjenja.

Sve je to bilo nepoznato, neuobičajeno, tuđe. Štajerski konji, nalik na slonove, sa repovima dugačkim i bujnim, kao u bajci, visoka zaprežna kola, ilustrovani časopisi i novine sa mnoštvom fotografija i krupnim crvenim naslovima.

Čovek nije morao da bude neki naročit stručnjak da bi se uverio da su se hitlerovci pripremili temeljno i svestrano. Oni se ni izdaleka ne zadovoljavaju samo erzacima. Savijam jaku kožu konjskih amova. Pa i erzaci nisu baš tako loši...

Nedaleko od katoličke crkve stoji lakirana limuzina »opel-admiral« sa razbijenim hladnjakom. Njen gazda se, izgleda, spasavao peške. Šofer je, međutim, do poslednjeg trenutka ostao u kolima. On je i sada u njima. Glava je mrtvo zabačena na svetlooranžasti tapacirani naslon sedišta. Vetar prebira po dugim belim pramenovima kose.

U limuzini se nalaze nekakvi časopisi i brošure. Uzimam prvu koja mi je nadohvat ruke. Na koricama, u pozizavršne filmske scene, ljube se vojnik i devojka. Brošura predstavlja zbirku pisama na front za vreme pohoda na Francusku.

Pred očima mi promiču reči o »nordijskoj rasi«, »viteškoj vernosti dami svoga srca i otadžbini«, o vikingzima, zigfridima, brunhildama, o »visokom požrtvovanju«, »francuskim majmunima« i »Parižankama, ravnim kao daske«. Na svakoj stranici nalazi se fotografija ženske glave, pretenciozno okrenute, sa malo zažmirenim očima.

Ta smesa visokoparnih fraza i izazivačkih osmeha zapahnu me lažju, prostaštvom i cinizmom.

Sa gađenjem odbacujem brošuru.

Ali ne. Treba je podići i poneti sa sobom. Članovi odeljenja za MPV moraju da znaju na čemu se bazira propaganda u fašističkim trupama.

U ovom ratu, koji tek što se rasplamsao, pred nama stoji mnoštvo zadataka. Jedan od najsloženijih je propaganda među Nemcima. Počinjem da shvatam svu dubinu moralnog izrođavanja jednog velikog naroda.

Pored katoličke crkve prolazi 3. bataljon Volkovljevog puka. Tenkovi tipa BT štite pozadinu tenkovima T-34 i KV, koji nastavljaju napredovanje prema Berestečku. Sa zapadne periferije dopire buka tenkova iz puka Golojde. Njihov put je takođe — na sever...

2.

Pored katoličke crkve, u oskudnoj podnevnoj senci visokih topola, stoje Rjabišev, Mišanjin i Vilkov. Stigao sam kada je razgovor već bio pri kraju. Ne slušam toliko reči, koliko se zagledam u pocrnela lica, uokvirena hubama. Dobrodušni i uvek nasmejani Mišanjin je potišten i zabrinut.

— Takvi gubici... Za jednu varošicu tuce tenkova. I još jedno desetak zaglibljeno u močvarama. Da li ćemo još dugo moći ovako?...

U armiji je običaj da se omiljeni komandant naziva »tata«. Jedan takav »tata« može imati i pedeset i dvadeset pet godina. Generalu Mišanjinu je više nego ikome pristajao taj nadimak. Srdačan, dobronameran, on se crveno-armejcima i mlađim oficirima neizostavno obraćao sa »sine«. Brzo bi se sprijateljio sa ljudima. On nije samo cenio dobre osobine potčinjenih, već je bio blag i trpeljiv prema njihovim slabostima i propustima. Poneko se i koristio time. Više puta je Mišanjinu savetovano da se oslobođi pijanice-načelnika odeljenja za snabdevanje gorivom i mazivom. Ali on je uvek navodio jedan te isti argumenat: »Kada je trezan, odličan je radnik i znalač svoga posla. Naučio sam na njega, a i on na mene.«

Još iz vremena građanskog rata Mišanjin smatra da na čoveka, ako on samo nije neprijatelj, najčešće utiče

lepa, iskrena reč. Ukoliko tvoja reč ostaje bez efekta, ti si kriv za to, a ne onaj kome je upućena.

Takav je bio taj visoki puni general, koji je svoju vojničku karijeru počeo kao crveni konjanik i nastavio je, evo već gotovo dve decenije, u oklopnim jedinicama.

Ne sumnjam da je Mišanjin blagotvorno delovao na svoga zamenika za MPV, blagog i osetljivog Vilkova. Međutim, velika je šteta što je tome složnom paru, koji je rukovodio divizijom, nedostajala čvrstina i odlučnost. O tome je lepo svedočila i nedavna zbunjenost Vilkova i današnja utučenost Mišanjina.

Pozvah u stranu Vilkova. On je još uvek pod jakim utiskom tenkovskog napada.

— Kako su se držali ljudi?

— Izvanredno.

Meni odmah bi jasno da pukovski komesar ni izdaleka nije sve video. On se prepušta raspoloženju. Ovoga puta oduševljenom.

Predahod Vilkovu komsomolsku člansku knjižicu Vladimira Kostina i u dve reči mu objasnih kako je ona dospela u moje ruke. Vilkov se namršti.

— Ne mogu da verujem...

Morao sam da mu ponovim ono o čemu je bilo govora na noćnom savetovanju u šumi kod Sambora. Naš rad se ne može zamisliti bez operativne političke informacije. Inače, i mi sami ne vredimo. Moramo da vidimo, znamo i procenimo apsolutno sve, i dobro i loše.

Vilkov se najedared pokunji.

— Dozvolite da sednem.

Spustismo se na travu. On skide s glave haubu i pređe rukom po mekanoj talasastoj kosi.

— Ja sam ranije zavideo pojedinim drugovima iz akademije. Niti sam lošije od njih završio školu, niti lošije radim. Bar tako mi se činilo. Ali oni su u korpusima, a ja u diviziji. Recite iskreno: da li sam izlazio na kraj sa divizijom?

— Izlazili ste.

— A sada?.. Čutite... Borbu nisam video i nisam shvatao. Znao sam je iz knjiga i priča. Ali nije ni nalik na ovu pravu. Čim sam srknuo, već prvi gutljaj me opekao. Sigurno da mi nije mesto tamo gde sedim...

On je govorio ono o čemu sam ja već razmišljaо jednom prilikom. Pokušavao je da to objasni bilo meni, bilo sebi.

— Ili imam malo iskustva ili mi smeta sažaljenje. Jako mi je žao ljudi...

Sav očajan, Vilkov mahnu rukom i začuta, zagledavši se netremice u šiljak na kupoli katoličke crkve.

Pametan čovek, prilično iskusni politički radnik, on mi se najedared učini kao mladić koji se sekira zbog neuspeha na ispitу ili svađe sa devojkom. Ta njegova bespočnoćnost izazivala je sažaljenje i... nezadrživo razdraženje. Planuh.

— Šta će ljudima vaše tričavo žaljenje, ako je od toga do zbumjenosti samo jedan korak? Čemu služi to koketovanje: hoću u puk, u bataljon!...

Verovatno da nisam bio sasvim pravičan prema Vilkovu i da sam ovim remetio onu atmosferu prijateljske iskrenosti, koja je bila uspostavljena između nas. Kasnije sam žalio zbog tih oštih reči izgovorenih u ljutini, mada je u njima bilo podsta istine. Ali Vilkova je trebalo izvući iz stanja samoanalize i apatiјe, koje je, po mome mišljenju, bilo neumesno u ovakovom jednom trenutku.

Razgovor je dobio hladno-poslovni karakter. Ja sam se raspitivao kako su raspoređeni članci odeljenja za političku propagandu divizije. Savetovao sam ga da ih češće poziva iz pukova na razgovor.

Vilkov je pažljivo slušao, odgovarao na pitanja i beležio u notes. Samo ne primetih kod njega onu vatrenu spremnost sa kojom se obično laćao posla. Ipak, više nije bilo ni onog očajanja, koje ga je bilo tako obuzelo dok je sedeо pored mene u kolima prilikom prolaska kroz za-

paljeni Strij, koje ga je bilo dovelo do gotovo potpune izolacije od svega što se događa unaokolo.

Pridoše nam Rjabišev i Mišanjin. Po izvesnim, jedva primetnim znacima meni se učini da su generali razgovarali približno o onom istom o čemu je bilo reči između Vilkova i mene.

— Uzgred budi rečeno, gde vam je Nesterov? Prilikom forsiranja reke nisam ga primetio. Nema ga ni kod Volkova, ni kod Golojde.

Mišanjin sleže ramenima.

— Po mogućству izbegavam da ga šaljem u jedinice.

— Zašto?

— Komandanti pukova su me molili. Ne uživa poštovanje.

— Zašto ste čutali do sada o tome?

Rjabišev mi se obrati:

— Nikolaju Kiriliču, jeste li ustanovili ko je kriv za onaj bezobrazluk u vezi sa doručkom u Striju? Šta je to tamo Nesterov zakuvao?

Ja referisah o tome kako je Nesterov objedinio pozadinu pukova sa pozadinom divizije, zadržavši ih pri tome.

Rjabišev zamišljeno reče:

— Još uvek se nismo naučili da ratujemo. Zato su i tenkovi u močvari, zato su i gubici veliki. Samo, pametan će se naučiti, a budala teško. Ukoliko Nesterov pripada ovoj drugoj kategoriji, porazmislićemo o njegovom smenjivanju. Ipak, ne liči na budalu. Pre će biti da je lukav i ulizica. Tom prilikom mu je spala maska... Od rđavog komandanta u borbi je opasniji samo izdajnik... pa, u zdravlje.

Rjabišev se pope u KV da bi se preko radija povezao sa Vasiljevom. Ja sam iz svoga već opravljenog T-34 morao da stupim u vezu sa Gerasimovom i vidim kako kod njega stoje stvari.

U slušalicama nije prestajalo puckaranje. Ševčenko je sa tvrdoglavom monotonošću ponavljaо pozivni znak Gerasimova. Odgovora nije bilo.

Pošto mi je za rukom da na minut-dva uspostavim vezu sa načelnikom štaba divizije pukovnikom Laškom. Od njega sam saznao da su dva pešadijska bataljona forsirala Stir. Neprijatelj napada sleva. Levo krilo je otkriveno (gde li je ona divizija iz korpusa general Karpeza koja nam je obećana?). Gerasimov je na mostobranu. Načelnik štaba više ništa ne zna.

Naredih Ševčenku da se uključi u mrežu pukovnika Vasiljeva i čuh razgovor između Rjabiševa i nekog iz štaba divizije, moguće načelnika štaba potpukovnika Kuperina. Veza je bila tako loša da nisam mogao prepoznati glas. Divizija je forsirala Slonovku, odbija protivnapade i podvrgnuta je bombardovanju. Vasiljev je u borbenom poretku svojih jedinica. Štabu je nepoznat njihov raspored...

Pored katoličke crkve stajala su samo naša dva tenka. U Lešnjevu je bilo mirno. Ali artiljerijska paljba i eksplozije bombi postaju sve jače i žešće polukružno nas obuhvatajući.

Mi nismo bili dovoljno upoznati sa situacijom i položajem jedinica. Morali smo, ne časeći časa, da se vratimo u štab korpusa.

Uputismo se tamo zajedno u Rjabiševom tenku KV, dok se iza nas kretao T-34.

Put, koji je pre jedan sat borbom osvojen, ispaо je začuđujuće kratak. Za čas smo bili na mostu. On više nije bio čista, uredna građevina, napravljena kao igračka — svaka daščica na svome mestu. Po njemu je gusenicama i granatama prošao rat. Grede su rascepljene i istanjene. Polomljena ograda bespomoćno visi nad vodom.

Obratih se Rjabiševu pitanjem koje me je mučilo:

— Da li smo bili u pravu kad smo pošli u napad? Puk je dobio dve posade više, ali je zato korpus ostao bez komandovanja.

Dmitrij Ivanovič se osmehnu.

— Očekivao sam takvo pitanje. Odgovoriću iskreno: bili smo u pravu. Tenk je odlična osmatračnica. Onako kako sam video bojište na glavnom pravcu, sa ivice šume

ne bih mogao. Pa i Nemce koji su izvršili protivnapad na Volkova, ti si prvi primetio. Za komandanta je tenk pravo mesto. Ali, naravno, to nije konjica. Tu nije obavezno geslo Čapajeva: »Ispred svih, na vatrenom konju«.

Rjabišev me začas pogleda i nastavi:

— Mi smo učili borce da je starešina uvek sa njima. Zar bi lepo bilo od nas da smo kada je zamirisao barut, i to još kako zamirisao, ostali u pozadini. Budi siguran, borci su videli kako starešine zajedno s njima idu u napad. Video sam kako su tebe i Volkova zaklanjali na obali od protivtenkovskih topova. Udubljenja od zrna ima samo na prednjem delu tvog tenka...

Rjabišev je pušio stojeći u otvorenoj kupoli i gledajući levo-desno.

— Rat gvožđa. Konj nema mnogo posla. Moja sablja dimiskija može sada da posluži samo unucima za igru. Neće verovati da se nekada takvom stvarčicom sekla glava neprijatelju. Ne, neće verovati. Razmere istrebljenja nisu više one stare...

Stigli smo do šume sa čije smo ivice jutros krenuli u napad. Na putevima i stazama stajale su desetine vozila na točkovima; to su bile pukovske i divizijske pozadinske jedinice. Između pokretnih radionica neočekivano otkrismo Nesterova. On je koračao u pratnji nekolicine oficira. Rjabišev zaustavi tenk.

— Pukovnik Nesterov!

Spazivši komandanta korpusa, Nesterov, kao da je na paradi, priđe tenku odsečnim koracima i prinese ruku kapi.

Meni je sada skoro šezdeset godina i ceo mi je život prošao u vojsci. Ja volim vojnički poziv. Čak i sitnice u njemu. Mome vojničkom srcu mnogo govore i razvod straža, i skladan strojevi korak, i znak za ustajanje i uzbudljiva komanda »Paradnim kora-kom!«. Ali nikada nisam cenio usiljeno držanje. Naročito gromoglasne odgovore. Izgledalo mi je da istinska vojnička savesnost u službi ne zahteva da se čovek tako nametljivo prsi.

U ulizičkom ponašanju Nesterova osećalo se nešto neprirodno, nešto što je zbunjivalo onoga pred kim se pokazivalo.

— Zašto ste vi ovde? — oštro ga upita Rjabišev.

— Uspostavljam red.

— A gde je vaše mesto kada je divizija u borbi?

Ne sačekavši odgovor, Dmitrij Ivanovič dobaci sa puno gneva:

— Upozoravam vas da se ne nalazite na odgovarajućem službenom mestu. Odmah se javite generalu Mišnjinu... Napred!

Poslednja reč je bila komanda vozaču tenka, zastavniku Stadnjuku. Težak tenk kreće s mesta, obavivši pratinom i dimom Nesterova, koji je kao sveća stajao u stavu »mirno«.

Još dok smo se približavali šumi, osetili smo miris gara. On je bivao sve jači. Između drveća stoje nepomični plavkasti oblačci dima.

Akustika šume je smetala da se odredi mesto na koje je usmeren vazdušni napad. Ipak je bilo jasno da je bombardovanje u zoni dejstava divizije Gerasimova. Otuda su dospela ovamo ta, reklo bi se, nepomična povesma dima.

Na putu koji je vodio u štab korpusa svakog časa se podizala brana da proprusti motocikle i oklopne automobile za vezu. Ovde-ponde bili su iskopani plitki zaštitni rovovi. Ali nikome nije palo na pamet da ukopa mašine.

Cinčenko referisa o situaciji. Bez obzira što je htio da bude podroban u izlaganju, on nije rekao ništa što mi već nismo znali. A to naše znanje bilo je malo, vrlo malo.

Sada su avioni preletali tačno iznad naših glava i nedaleko od nas oslobođali se svog smrtonosnog tereta. Jedan od oficira štaba, pogledajući na nebo, grozničavo, ali nespretno je kopao rov ašovčićem.

Ukoliko su eksplozije bombi postajale sve bliže, utoliko je rasla nervoza.

Sa Dmitrijem Ivanovićem i Cinčenkonom popeh se u tenk u kojem je bila smeštena radio-stanica

— Mišanjina! — naredi general.

Poskidasmo haube i stavismo slušalice. Prođe nekoliko minuta dok do nas dopre glas komandanta divizije. Nemoguće je bilo išta razumeti, osim više puta ponovljene reči »bombarduju«.

Slušalice su nas odvojile od zvukova koji su ispunili šumu. Nisam čuo kako se pored nas takođe rasprsla bomba...

Kada smo otkopani, ništa nisam čuo. Samo po micanju Korovkinovih usana razumeo sam njegovo pitanje: »Jeste li živi?« Klimnuh glavom i ponovo nastade tama. Ležao sam na leđima ispod tenka. Pored mene je ležao još neko. Svest mi se vraćala postepeno. Isto tako sluh i sposobnost kretanja. Do mene dopuza Korovkin i ponovi svoje pitanje. Već sam bio u stanju da odgovorim:

— Živ sam...

I nesigurno dodadoh:

— ... izgleda.

— Izgleda da je i general došao sebi, dok potpukovnik Cinčenko samo ječi.

Izvukao sam se ispod tenka. Nekih petnaestak metara dalje dogorevao je prevrnuti tenk u kojem je bila smerštena radio-stanica. Gorela je i šuma. Po bronzanoj kori borova žurio je plamen. Zapaljeno drveće je padalo i palilo kamione, šatore, motocikle.

Sa ašovčićem u rukama prosto se po zemlji oficir iz štaba, ne uspevši da iskopa rov.

Osetih da gubim dah. Oči su mi suzile od jare, znoja i dima. Izvadih maramicu. Ona se odmah ovlaži. To je bila krv. Predoh rukom po obrijanoj glavi, po kojoj je počela da izbjiga kosa, i osetih pakleni bol.

— Pa vi ste ranjeni, druže brigadni komesare. Zar se sme tako, golim rukama?...

Sedoh i naslonih se leđima na gusenicu.

Sa druge strane tenka lekarski pomoćnik je previjao Cinčenka. Jedno parče mu je zdrobilo radio-slušalicu, ali

slepoočna kost nije bila povređena. Pretrpeo je jak udarac i tešku kontuziju.

Korovkin, Ševčenko i Golovkin, koji su nas otkopali, u prvi mah su pomislili da smo mrtvi. Nije se osvestio samo crvenoarmejac radist. Parče bombe je, sudeći po rani koja nije bila veća od nokta na malom prstu, pogodilo pravo u srce.

Najbolje od svih je prošao Rjabišev. Opkoljen oficirima štaba, već je izdavao kratka naređenja. Nisam mogao da razaberem njihove reči. Međutim, uskoro sam razumeo njihov smisao: trebalo je brzo odvesti maštine na otvoreno mesto, spasiti ih od požara, koji je sada opasniji od bombardovanja.

Po rečima lekarskog pomoćnika bio sam ranjen na više mesta. Ipak, lobanja je bila čitava. Lekarski pomoćnik mi zaveza oko glave nešto nalik na čalmu i plašljivo reče da bi sada odmah trebalo otići u bolnicu ili će on, u najgorem slučaju, pokušati da nabavi serum protiv tetanusa.

Požar se pomalo stišavao. Plamen je prožderao to što mu je u prvom naletu bilo na putu i nastavio dalje, ostavljujući iza sebe dim, gar, pepeo, ugljenisana stabla i suve grančice koje su tinjale.

Oslanjujući se na štap, ja se kroz malu jarugu uputih onamo gde je bilo smešteno odeljenje za političku propagandu. Tih četiri stotine metara stajali su me velikih napora. Ali najteže me pogodio izgled štaba, štabnih jedinica, koje su u šumi bile podvrgnute napadu iz vazduha razornim i zapaljivim bombama. Na svakom koraku tela poginulih i ranjenih. Nedostajalo je sanitetskog osoblja. Zdravi i lakše ranjeni pomagali su drugovima. Našla su svoju primenu i dva paketića prvog zavoja, koja mi je žena u poslednjem trenutku gurnula u džep pantalona.

Gubici su bili veliki i na one preostale padao je dvostruko i trostruko veći teret.

Prilazeći odeljenju za političku propagandu, bacih u stranu svoj štap.

Na prostrtom šatorskom krilu, oslonivši se leđima na drvo, ležao je Vahrušev. Na sebi je imao samo čizme i čakšire. Grudi i desno rame bili su previjeni širokim zavojom. Dugačkim koncem zašivao je bluzu. I inače neskladni muški pokreti, izgledali su mi ovoga puta sasvim besmisleni. U prvi mah ne mogoh objasniti zašto, ali odmah zatim shvatih: Vahrušev je šio levom rukom. Svaki njegov pokret bio je propraćen grimasom na bledom, beskrvnom licu.

Pored njega je sedeо bos instruktor za informaciju politički rukovodilac Fjodoreнko. Pažljivo posmatrajući mrدانje prstiju na nogama, on je monotono ponavljaо, ne gledajući u Vahruševa:

— Dajte da ja zašijem, druže stariji bataljonski komesare, dajte meni...

— Rekao sam ti da mi ne dosađuješ. Proučavaј svoje prste, i pusti me na miru...

Ja poremetih »idilu«.

— Jel' ovaj skup invalida predstavlja odeljenje za političku propagandu?

Vahrušev i Fjodoreнko pokušaše da ustanu. Ja im mahnuh rukom (»ni ja sâм nisam ništa bolji« — značio je taj moj gest) i sedoh pored njih.

— Šta je to sa vašom glavom? — upita Vahrušev.

— Ogrebotine od sitnih parчићa. A vi, šta vas je i gde vas je ranilo?

— Naš kamion se prevrnuo i prignječio nogu Fjodoreнku. Meni je nešto nalik na zalutalo parče čvrknulo u desnu plećku. Ovaj prijatelj — on klimnu na Fjodoreнka — pocepao mi je u žurbi bluzu. A majica...

Vahrušev pokaza glavom na iskravljenu krpu.

— Kada se povredim, krv mi jako teče. To mi je još od detinjstva. Čim je neka ma i najmanja ogrebotina, po vasceli dan curi.

— Verovatno bi trebalo da odete u bolnicu.

— Verovatno.

— Hoćete li ići?

— Ne. Odležaću malo na vlažnoj zemlji, odmoriću se. Zar mi sada možemo u bolnicu?

Vahrušev napokon na dvoje-na troje zaši bluzu. Fjodorenko i ja mu pomogosmo da se obuče. Odevanje je za Vahruševa bilo vrlo mučna procedura. Mi smo je dva puta prekidali. Stariji bataljonski komesar je morao da predahne. Desnu ruku nismo mu uvukli u rukav. Međutim, Vahrušev je zamolio da mu se stavi opasač.

— Vi ipak, znači, nećete u bolnicu? — ponovih ja pitanje.

— Neću.

— Onda ostanite ovde mesto mene. Povežite se sa jedinicama i pozovite naše radnike da ovde budu u dvadeset i dva časa. Neka se potrude da donesu političke izveštaje zamenika za MPV. Na osnovu tih izveštaja i usmenih referata vi sa Fjodorenkom skicirajte projekt informacija za štab fronta. Najvažnije je moralno-političko stanje trupa. Sve to da bude bazirano na činjenicama. I zaključke, zaključke obavezno: šta umemo da radimo za vreme borbe, a šta ne. Budite što je moguće više kritički. Ukoliko jasnije uvidimo svoje nedostatke danas, utoliko ćemo jače tući faštiste sutra. Neka Fjodorenko stalno održava vezu sa štabom. Uzgred budi rečeno, otuda će saznati u koju diviziju sam otišao.

Već u jaruzi me stiže Miša Kučin.

— Dozvolite da podem s vama, pa vi ste ranjeni.

— Ma nemoj, da nisi možda doktor, da me lečiš? Krenuću sa Korovkinom. Tamo nema posla za tebe, zato ćeš ga ovde naći. Jel' naš automobil čitav?

— Za transport nemajte brige. Smestio sam ga na sigurnom mestu.

— Onda pomozi momcima da poprave kamion. Zatim nađi lekarskog pomoćnika i odvedi ga starijem bataljonskom komesaru Vahruševu. Jednom rečju, nađi se pored Vahruševa i pomozi onoliko koliko možeš. Jasno?

- Jasno.
- Imaš li šta da pitaš?
- Imam. Jeste li ručali?
- Nisam ručao i neću sada ručati. Idi...

Štab je postepeno dolazio sebi posle vazdušnog napada. Ja još uvek nisam znao koliko je prvi utisak posle bombardovanja lažan. Izgleda da je sve uništeno i pomešano sa zemljom. Ali prođe jedan sat i slika se menja. Lesivi su sklonjeni, ranjeni evakuisani, dok se nepovređeni ponovo laćaju posla koji su prekinuli.

Tako je bilo i ovoga puta. Mnogi crvenoarmejci, podoficiri i oficiri usrdno su se prihvatali kopanja zaštitnih rovova i zemunica. Čak se i ispeglani ađutant Rjabiševa latio ašova.

Kopali su zemunicu i za Cinčenka. On je ležao odmah tu. Pritisnuvši telefonsku slušalicu uz nezavijeno desno uvo, vikao je u mikrofon.

Od Cinčenka saznadoh da je Mišanjin preko oficira za vezu poslao čudan izveštaj. Njegovu diviziju, naime, nisu zasuli samo razornim i zapaljivim bombama, već je polili iz aviona i nekom zapaljivom tečnošću. Mišanjin je pitao da li su štabu poznata sredstva za borbu protiv takve tečnosti.

- I šta ste odgovorili?
- Ništa nismo čuli o tečnosti i načinu borbe protiv nje. Neka pokušaju da od nje uzmu malo za ispitivanje.
- Da li vam je pošlo za rukom da uspostavite vezu sa našom avijacijom?
- Jeste. Otkazali su podršku. Ne mogu da daju ni jedan jedini avion.
- Kakva je situacija kod Gerasimova?
- Teška. Maločas sam razgovarao sa Laškom. Vrše se jaki protivnapadi na mostobran.
- A Vasiljev?
- Odbija protivnapade i podvrgnut je vazdušnim napadima. Štab divizije nema stalnu vezu sa pukovima. Tamo

je otišao general Rjabišev. Vas je zamolio da odete do Gerasimova.

Otići Gerasimovu značilo je kretati se pravo na zapad od komandnog mesta korpusa.

Nikada, verovatno, šuma u rejonu Brodâ nije videla takvo burno kretanje. Opaljena požarom, izrivena bombama, iskrzana njihovim parčićima, ona se proredila i nekako snuždila. Put u diviziju Gerasimova vodio je prosečenom šumskom stazom, po kojoj su već prošle desetine tenkova i motornih vozila na točkovima. Ali oko tenkiste je odmah zapazilo uzan trag gusenice. Ovuda nisu prolazili T-34 i KV. Njih nije ni bilo u diviziji Gerasimova. Samo BT, i to svega jedan bataljon.

Šuma se naslanjala na reku Stir. Laki tenkovi su uzletali na samu obalu, brzo ispaljivali na zapad nekoliko granata iz topova 45 mm i ponovo se sakrivali u šumu. To nije bila bogzna kakva pomoć pešadiji.

Nemačka artiljerija je besno tukla po šumi, po mestima prebacivanja, po uzanom jurišnom mostiću, sastavljenom od dve dašćice.

S one strane Stira šuma je bila kilometar-dva udaljena od obale. Naše čete su ležale na brisanom prostoru, u ražanom polju. Sa desne obale mogao se odlično osmatrati ceo mostobran, koji je bio zauzeo puk Plešakova. Tamo se zapodenu jarosni dvoboј između naše baterije i fašističkih tenkova. Gadala su dva topa od četiri. Jedan je bio zgnječen gusenicama. Ali je i tenk koji je prodro napred preživeo svoju žrtvu samo nekoliko sekundi. Nepomičan, ispuštajući tanke mlazeve dima, zamro je kao ogromna stena ispred topa 76 mm, koji je prema njemu izgledao kao igračka i oko koga su neustrašivo obavljali svoj posao dva borca.

Kod drugog topa, koji je takođe dejstvovao, nalazila su se opet dvojica. Jedan od njih, u tamnim čakširama i sa šapkom na glavi, bio je oficir. On je obavljao dužnost nišandžije.

Ma koliko da sam tražio pogledom našu artiljeriju, na suprotnoj obali je nisam otkrio. Ispada da je puk, razvijen

u borbeni poredak, potpomagala samo jedna baterija sa svoja dva preostala topa.

Pođoh na osmatračnicu Gerasimova. »Podoh«, naravno nije prava reč. Artiljerijska vatra je bila toliko jaka, da sam morao više da puzim nego da idem.

Na osmatračnici mi rekoše da baterijom koja je prebačena na mostobran komanduje poručnik Pavlovski. Oda-vde se kroz baterijski durbin videlo da je ta baterija onesposobila devet nemačkih tenkova. Ali novi i novi T-3 mileli su iz šume, dobivši, izgleda, strogo naređenje da prečiste sa ruskim topovima. Bilo je petnaest tenkova sa crno-belim krstovima. Istovremeno se iznad reke pojaviše bombarderi za obrušavanje.

Bombarderi su se koso spuštali i, bacivši svoj teret, jedan za drugim uzletali ponovo u vis. Sve unaokolo obavi dim i prašina. Skidosmo baterijski durbin i pritajismo se na dnu rova, od čijih zidova su otpadali komadi zemlje.

Prošlo je pet minuta, a može biti i petnaest. Avioni napraviše krug da bi ispitali rezultate svoga rada i uputiše se u bazu.

Ja se ponovo prilepih uz okular baterijskog durbina. Sada je kod poručnika Pavlovskog dejstvovao samo jedan top. Drugi je bio sav razlupan i odbačen na samu obalu reke. Blizu vatre nog položaja gorela su kao kutije od šibica dva tenka, dok se deset vraćalo nazad. Sa druga dva što su ostala na bojištu dešavalo se nešto neshvatljivo. Na njima na izgled ispravnim, porazmeštali su se naši borci. Oni su nešto gurali u kratku topovsku cev i udarali kundacima po kupoli...

Na osmatračnici zatekoh Lisičkina i Sorokina. Gerasimov se nalazio na levoj obali sa Plešakovom.

Lisičkin referisa da su se do jurišnog mostića već nekoliko puta probijali fašistički automatičari. Sada, kada gotovo i ne postoji baterija Pavlovskog, mostić postaje još nesigurniji.

Izvadih mauzer iz dugačke kožne kubure, koja je zamjenjivala kundak.

— Pokušaćemo da se probijemo tamo, druže Sorokine. Lisičkin odredi dvojicu vojnika da nas prate.

Brzo pretrčasmo preko dasaka koje su se ugibale, okvasivši samo malo čizme. Na otprilike trista metara od mostića nađosmo u jednom plitkom rovu Gerasimova, Plešakova i još nekoliko oficira. Svi su bili naoružani karabinima.

I sam vazduh na mostobranu činio se drugačiji nego na desnoj obali Stira. Ispunjen je mirisom gara, izgorelog metala i nekakvim sladunjavoj-otužnim zadahom. Sa uobičajenim zvucima borbe ovde se mešao nametljiv prasak automata i tužan zvižduk koji je prethodio zaglušujućim eksplozijama mina. Mi smo se po prvi put sukobili sa tim malo poznatim neprijateljskim oružjem. Automati i minobacači zasipali su svaki metar prostora desetinama kuršuma i parčića. Mine su padale gusto i neprekidno. Izgledalo je da to nije delo nečijih ruku, već stihiska pojавa slična pljusku ili gradu.

Parčići su zujali, kratak zvižduk kuršuma paralisao je borce. Glava se nije smela podići. Svaki se priljubio uz zemlju i hoće da se utisne u nju. U ovom trenutku nikome nije do tačne vatre i do tamo nekakvog borbenog zadatka. Mali, usamljen i bespomoćan pojedinac je, čeličnom zavesom, odsečen od svega na svetu. Čoveku se čini da su potrebni neki nadljudski napor da bi se ustalo i jurnulo napred...

Upravo ovde sve rešavaju reč i lični primer oficira i političkih radnika. Ali na mostobranu se gotovo ne vide ni jedni ni drugi. Sorokin objašnjava da ih je većina izbačena iz stroja već prilikom prvih juriša. Izletali su napred u šapkama, tamnim pantalonama i sa revolverima u rukama. Za fašističke snajperiste dušu dalo...

— Bombe nisu ništa — viče mi u uvo Plešakov. — Mine i automati kose. Izgubili smo bezbroj boraca. I oficira...

Mrtvi su se nalazili svuda unaokolo. Provlačeći se ovamo, mi smo se više puta spoticali o njih. Zaklona za

ranjenike nije bilo, a na desnu obalu prebačen ih je samo mali broj. A Nemci su tukli i tukli. Ne žaleći mine, ne štedeći kuršume i granate...

Slušao sam Plešakova, ali mislio sam na nešto sasvim drugo. Teško objašnjiva asocijacija.

Otprilike dvadeset osme godine bio sam sa službom u Odesi. Bio sam tada mlad komandir baterije i mlad suprug. Žena nikako nije mogla da dokuči zašto sam svakog slobodnog dana nastojao da se vratim kući do deset sati uveče. Bio sam u stanju da ne sačekam svršetak filma, pozorišne predstave, da ostavim veselo društvo...

Oko deset sati obično sam sedao na divan i uzimao knjigu u ruke. Posle nekoliko minuta u stanu bi se razlegao zvuk zvonca sa ulaznih vrata. Ja sam otvarao vrata, zadržavao se nekoliko trenutaka i opet sedao na divan. Žena je, naravno, znala ko zvoni na našim vratima i zašto izlazim u pred soblje. Ali nikako nije mogla da me shvati.

Sve je, međutim, bilo neobično prosto. U slobodnim danima dozvole za izlazak davane su crvenoarmejcima samo do jedanaest sati. Ali svaki od njih nije mogao da do toga roka svrši sve svoje poslove. Kada bi zadihan crvenoarmejac, preskačući po dva stepenika, istražavao na četvrti sprat, ja sam znao da ga dole na ulazu čeka Odešanka, svega godinu-dve mlađa od moje žene. I vatrena molba da produžim dozvolu za petnaest-dvadeset minuta nije poticala samo od crvenoarmejca, koji me je prekljinjući gledao.

Voleo sam da na osnovu svojih ovlašćenja produžavam makar za četvrt sata te toliko željene susrete na Deribasovskoj ili Primorskoj ulici. Verujem da su ošišani momci iz moje baterije znali za tu slabost svoga komandira.

A sada su takvi isti ošišani momci od svojih devetnaest-dvadeset godina ležali nepomično u neprirodnim pozama po zgnječenoj raži, levcima i plitkim rovićima. A negde u Odesi, Kijevu, Moskvi, Sverdlovsku njih još uvek čekaju i nadaju se susretu sa njima...

Ja ne primetih kako se na osmatračnici pojaviše još dvojica ljudi: poručnik i crvenoarmejac. Ravnodušni prema svemu, oni se nasloniše na zid rova i kao da zadremaše.

— Pa to ste vi, Pavlovski? — začudi se Plešakov i polete prema ranjeniku.

Poručnik otvorio oči, pokuša da se pribere i ustade, pridržavajući se za zidove.

— Druže pukovniče, izvršavajući zadatak, baterija je oštetila dvanaest tenkova. U borbi je izgubila tehniku i ljudstvo. Preostali smo ja i sekretar komsoomske organizacije Sanjin. Crvenoarmejcu Sanjinu je slomljena ruka i ranjen je u slabinu. Molim da se uputi u bolnicu...

Da, to je bio onaj koga sam kroz dogled video sa suprotne obale i po šapki i tamnim čakširama poznao da je oficir. Sada su čakšire bile sve krvave, dok šapke nije imao. To nije primećivao i raportirao je, salutirajući podignutom rukom savijenom u laktu.

Sanjin nije ustao. Za vreme raporta svoga komandira on je tiho ječao i klimao glavom, kao da potvrđuje poručnikove reči.

— Crvenoarmejac Sanjin da se prebaci na desnu obalu — naredi Plešakov.

Crvenoarmejci priđoše Sanjinu i tada on najedared progovori:

— Druže pukovniče, poručnik Pavlovski je prečutao da je i on takođe ranjen. On ne može ni da ide ni da stoji.

— Poručnika Pavlovskog u pukovsko previjalište — naredi Plešakov.

Pavlovski ni jednim pokretom nije reagovao na to. Snaga ga je ostavila i on se nalazio u polusvesnom stanju...

Međutim, borba se nije stišavala. Na osmatračnici je bilo teško razgovarati. Iz glave mi nisu izlazila ona dva nemačka tenka na kojima sam video naše borce. Ja još nikako nisam mogao da shvatim zašto se sa vatrenog položaja baterije Pavlovskog otkotrljalo nazad deset tenkova.

Hitlerovci se nisu uplašili jednog, jedinog topa. Koliko sam uspeo da primetim, oni se nimalo nisu odlikovali plăsljivošću. Šta se to dogodilo?

Pitao sam o tome Gerasimova. Odgovor je bio kratak:

— To je Zarubin.

Bataljonski komesar Zarubin, zamenik Plešakova za MPV, važio je za političkog radnika »srednjaka«. Neprijetan, čutljiv i neupadljive spoljašnosti. Na savetovanjima je istupao obično samo kada je morao, ne koristeći se pravom na diskusiju. Moram otvoreno reći da nisam imao sasvim određeno mišljenje o Zarubinu.

— Kada bi svi oficiri ratovali kao Zarubin... — nastavljao je Gerasimov. Ali ne stiže da završi rečenicu...

Načuljismo uši. Odnekuda, znatno južnije od mostobrana, tamo gde su se u šumi nalazili drugi ešelon, štab divizije i pozadinske jedinice pukova, dopre do nas mitraljeska paljba. Nemoguće je bilo dokučiti šta ona znači i na koji način su se Nemci pojavili tamo. Ali paljba je postala sve jača, a naš nemir sve veći. Izbijanje Nemaca u šumu severozapadno od Brodâ nije ugrožavalo samo drugi ešelon divizije Gerasimova i mostobran, već i ceo korpus.

Uskoro se pojaviše ona dva crvenoarmejca koje je Lisičkin poslao sa nama i koje je Plešakov uputio da evakuuišu Pavlovskog i Sanjinu. Svaki od njih je nosio Gerasimovu po jednu ceduljicu iste sadržine. Dosledan sebi, Lisičkin se trudio da sve predvidi.

Tako smo saznali da su hitlerovci forsirali reku Stir 3 km južno od mostobrana. Lisičkinu nije bila poznata ni njihova jačina, ni njihove namere. On je u pomoć pozadinskim jedinicama poslao bataljon tenkova BT.

Gerasimov odluči da se odmah vrati na osmatračnicu divizije i da uspostavi vezu s drugim ešelonom.

— Ja kod tebe, Ivane Nikolajeviću, ne agitujem i neću ti izdavati nikakvo dopunsko naređenje. Ti i sam sve shvataš — obrati se Gerasimov Plešakovu, oprštajući se s njim.

— Učinićemo sve što je u granicama ljudskih mogućnosti, druže pukovniče, pa i preko toga...

— Upravo to, preko toga...

Situacija je postajala sve komplikovanija. Ja takođe uzeh karabin. Sorokin namesti na grudobran puškomitrailjez. Ali, ma koliko da je bilo teško odbijati napade, mi smo stalno osluškivali šta se događa u šumi.

Bolele su me ogrebotine na glavi. Raskošna čalma dobila je prljavomrku boju i pretvorila se u krpu koja mi je stalno padala na oči. Sorokin odluči da mi stavi nov zavoj. Došlo mi je da ga proklinjem kada je sa rane odvijao gazu.

Paljba se najedared utiša. Na mostobranu se pojaviše četne starešine i crvenoarmejci sa termosima na plećima. Kurir Plešakov dovuće termos i u naš rov.

Kao svi kuriri i on je bio u toku stvari: unutarnjih, međunarodnih, divizijskih i pukovskih. Od njega saznađosmo za napad hitlerovaca na štab, odeljenje za političku propagandu divizije i pukovske pozadinske jedinice. Očigledno da su nemačke snage bile male jačine i da im je zadatak bio jasan: izazvati paniku.

Napipavši naše otkriveno levo krilo, neprijatelj je bez ijednog pucnja forsirao Stir i mirno prišao polju na kome su se bile razmestile pozadinske jedinice i jedan deo štaba pukovnika Plešakova. Tu se nalazila i pukovska zastava. Vatra iz automata i mitraljeza iz neposredne blizine izazvala je u prvi mah zbumjenost. Sve je moglo da se završi brzo i žalosno po nas da se nije našao čovek koji nije izgubio glavu u tim trenucima. Ali na našu sreću, takav čovek se našao. Taj je imao ponajmanje vojničkog — bio je šef finansijske sekcije puka, vojni službenik II ranga Kijanicki. On je zaustavio sve, razvio ljudstvo u strelički stroj i organizovao nešto nalik na odbranu, koja se održala sve do dolaska bataljona BT, koga je poslao Lisičkin.

Po rečima kurira, naši su u šumi pobili oko 70 fašista, a 20 zarobili. Na tome se sve svršilo.

Poslali Sorokina u 1. bataljon da ispriča borcima o pobjedi u šumi. Nameravao sam da lično obiđem 2. bataljon,

kojim je sada komandovao zamenik komandanta puka bataljonski komesar Zarubin. Ali dok sam razgovarao sa Plešakovom, prošlo je nekoliko minuta i situacija na mostobranu se opet promenila. Ponovo se pojavilo šest nemačkih bombardera. Oni se rasporediše i kružeći podoše naniže. Ni bombi, ni pucnja. Najedared se razleže strašan krik, neuporediv ni sa čim:

— Gorimo!..

Nemci su polivali obalu tečnošću koja je palila odeću i od koje je koža počinjala da tinja.

Ni do tada, a ni posle toga ja nisam čuo o nekoj sličnoj tečnosti. Tek za vreme rata u Koreji čulo se za napalm. Jedinjenje koje su primenili Amerikanci bilo je jače od nemačkog. Verovatno da su se prekoceanski hemičari koristili najnovijim dostignućima nauke. Ali prvenstvo ne pripada njima, već njihovim nemačkim kolegama, koji su radili za Hitlera.

26. juna 1941. fašistička komanda je isprobavala zapaljivu tečnost na divizijama generala Mišanjina i pukovnika Gerasimova.

Video sam kako mutna kapljica, veličine kišne kapi, skliznu niz stabljiku trave i kako ova požute i savi se.

Nekoliko kapi pade na rame Plešakovu. Međutim, bluza se ne zapali. Ja odmah sasuh na pukovnikovo rame dve pregršti zemlje.

Po dejstvu to još uvek nije bila savršeno efikasna tečnost. Odeća se nije palila od nekoliko kapljica, već, verovatno, od nekoliko kašićica. Razgovarajući kasnije sa drugovima iz divizije Mišanjina, saznao sam da je ta tečnost najveći efekat postigla u šumi u kojoj je bilo suvog drveća.

Ipak, polivanje iz vazduha izazvalo je na mostobranu neopisivu gužvu. Svi su jurnuli prema reci. Neko je viknuo:

— Iperit!

Tada sam na obali spazio Zarubina. On je podsećao na heroje iz filmova o građanskom ratu. Leva ruka, pridržana zavojem, visila je na grudima, dok je u desnoj bio revolver.

Ne osvrćući se, Zarubin potrča napred po polju, izri-venom minama i granatama.

3.

Prvi dani rata, ukoliko se čovek ne boji da upotrebi bombaste reči, bili su dani velikih otkrića na svakom koraču, u svakom poslu, u svakom čoveku i u samom sebi. To su bila radosna i gorka otkrića, ona koja su davala krila i ona koja su sve rušila na zemlju.

— Zarubina treba razumeti — objasnio je sekretar partijskog biroa puka stariji politički rukovodilac Kotjuh.

Dotičući se kolenima, Kotjuh i ja smo čučali u plitkom levku, koji je napravila teška mina. To je bilo otprilike dva kilometra od reke. Nismo ni primetili kako smo ih pretrčali. Zarubin je pravilno procenio. Pre pojave aviona sa zapaljivom tečnošću, nemačke vojnike su povukli prema šumi. Odande, sa ivice šume, oni su i otvarali vatru. Međutim to su činili mlitavo i ravnodušno.

Sunce koje se spušтало према горизонту претварало је шуму у зупчасти црни зид, који је бацио широку сенку на поље. Она нам је сметала да вршимо осматранje противника.

Zarubin је развио баталјон у стрелjačки струј и нaredio да се отпоћне са укопавањем. Али сада је, и без наређења, чим би легао на земљу, сваки борач одмах вадио из футоре ашовчић. Он је najedared постао најнеophodniji предмет. Появљивао се за појасом чак и код официра.

— ... On nije »literarni« politički radnik — nastavljao је Kotjuh да прича о Zarubinu. — Taj u svakoj прилици има припремљену готову реčenicu, dok Zarubin mora прво да промисли пре него што ће да kaže. Не misli uvek brzo. U početku i ja nisam mogao da se naviknem na njega. Dodeš zbog neke obične stvari i referišeš sve po redu, a on ће тек: »Razmisliću«. Pitam se u čudu шта tu ima da se misli kada je sve prosto kao pasulj. Pomislio sam u себи да se negde opekaо i da se sada čuva. Posle sam video da

mu je zaista potrebno da razmisli... Na oficirskim vežbama bili smo u istoj grupi. Primećujem da se ne stidi da postavi bilo kakvo pitanje. Ako ne razume, ponovo pita. Neki se podmiguju, a on ni abera, kao da se to njega ne tiče. On želi da sve razume...

Po svemu sudeći Kotjuh je voleo Zarubina i to što je zamenik komandanta puka za MPV postao danas heroj, laskalo je njegovom samoljublju. Kao da kaže, za vas je sve to tako neočekivano, vi ste druge isticali, a ja sam, međutim, već odavno znao da je Zarubin izvanredan čovek.

Kotjuhu se očigledno sviđalo da govori o Zarubinu.

— Naš zamenik za MPV ima jednu vrlo interesantnu osobinu. On se ne trpa u sve i svuda. Ako vidi da nešto može i bez njega, skloni se i prečuti. A kada se bez njega ne može, onda će dati sve od sebe. Tako i danas. Zarubin je otišao u prvi bataljon, a ja u drugi. Ali snašla nas je nesreća. Već odmah u početku poginuli su i komandant bataljona i njegov zamenik za MPV. Ja sam se, štaviše, zbulio. Kad najedared videh kako se stariji bataljonski komesar stvori tu kao da je iz zemlje iznikao: »Slušaj moju komandu!« Kada je dočrao, kako se našao ispred svih, nisam stigao čak ni da vidim. A uopšte ga nikada nisam ni video takvog. Čvrst, odlučan, uporan. Shvata situaciju odmah. Odakle mu samo sve to? Nikada se nije bavio strojecom obukom. Vidi se da mu se to negde unutra skupljalo. Čekalo na svojih pet minuta. On je i naredio da se odseku tenkovi od pešadije. On je nagovorio borce da od pozadi skaču na tenkove i topovsku cev zapušavaju zemljom. I da znate, nije loše ispalo...

Ja sam bio radostan zbog Zarubina i ljutio sam se na sebe što ga već ranije nisam »pročitao«. Zaključak se nametao sam po sebi; sada će okolnosti vrlo često zahtevati od političkih radnika da se podignu iznad poleglog strelijačkog stroja sa povikom: »Slušaj moju komandu!«

Da li smo spremni za to? Nije li kod nekih oslabilo volju i aktivnost nedavno pretvaranje političkih odeljenja u odeljenja za političku propagandu? Nisu li se politički

radnici pretvorili, kako smo to nekada govorili, u »prosvetitelje?«

Rat je postavljao pred nas mnogo novih, ponekad neočekivanih problema. Kotjuh, koji je sедeo sa mnom u levku od mine, izvuče iz bakarne kopče kaišić, otvori široki kožni poklopac i izvadi iz debele ratne torbe svežanj hartija. Sedamdeset i tri prijave za prijem u Partiju i u redove kandidata za njene članove. Napisane su u toku noći i jutros. Uoči prve borbe.

Kotjuh se uzbudio: kako da se razmotre te prijave? Sazvati partijski sastanak ili se ograničiti na biro?

On me je pitao za savet. A šta sam mu ja mogao reći? Nije postojala instrukcija o radu partijskih organizacija za vreme rata. Prvo što mi je palo na pamet bilo je da o tome konsultujem štab fronta... To je bilo prvo, ali očigledno neodgovaraajuće rešenje.

Zar se može u takvoj jednoj stvari i u ove dane čekati? I još nešto. Lako je reći: »Pitaćemo štab fronta«. Ne postoji veza sa upravom za političku propagandu fronta. Još od početka rata korpus nije otuda primio ni jednu instrukciju i kod nas nismo videli ni jednog jedinog njenog predstavnika. Znači da pitanje koje je postavio Kotjuh moram da rešavam sâm i to sad odmah, na licu mesta, u ovom ovde levku od mine.

Prelistavajući prijave, ponekad sam nailazio na poznata prezimena.

Bataljon kapetana Simonenka prvi je savladao Stir. Sada se nalazi negde u ražanom polju, desno od nas. Na listiću istrgnutom iz ratnog bloka RKKA*) komandant bataljona je napisao razvučenim rukopisom: »Ako je suđeno da u borbi poginem za otadžbinu i proletersku revoluciju, hoću da umrem kao komunist.«

Trudio sam se da dozovem u sećanju lik kapetana Simonenka, no uzalud. Ali zato mi je crvenoarmejac puško-

*) Skraćenica za Radničko-seljačku crvenu armiju — Prim. prev.

mitraljezac Abdulajev bio pred očima. On je doveo na osmatračnicu kod Pleškova četvoricu zarobljenika. Teško je bilo shvatiti na koji je način on zarobio te vojнике.

Abdulajev je loše govorio ruski, strašno izvrtao reči i vidljivo ukazivao poštovanje ženskom rodu. Uz to se stalno zacenjivao od smeha. Udarao se dlanovima po kolennima i, zažmurišći, vrteo velikom okruglom glavom.

Shvatili smo naivnu preduzimljivost crvenoarmejca, koji je vezao Nemcima ruke njihovim vlastitim opasačima, zbog čega su se oni jedva kretali, zaplićući se u čakšire...

Krivim štampanim slovima veseljak Abdulajev je takođe napisao da je spreman da umre kao komunist.

Ne treba misliti da je našim borcima bilo svojstveno da se pokorno žrtvuju ili da su išli u borbu misleći samo na smrt. Ne, svaki je ostajao ono što je, verujući u život i pobedu. Ali ljudi su videli da odnos snaga ne ide u našu korist i pripremali su sebe na najteže i najstrašnije. Pred opasnošću vrlo verovatne pogibije (ko je mogao a da ne pomisli na to?) oni su bez ikakvih zadnjih misli vezivali svoju sudbinu za besmrtnu stvar Partije.

Ja sam osećao potrebu da što je moguće više vidim i upijem u sebe. I da ne stvaram sopstveno mišljenje samo po izveštajima i raportima. Ali da li sam u pravu kada se nomadski premeštam iz puka u puk, sa jedne osmatračnice na drugu?

Čini mi se da sam pomogao Kotjuhu da se snađe oko prijema u Partiju i u nekim drugim poslovima. Ali mi smo se gotovo pukim slučajem našli u istom levku, koji je napravila mina velikog kalibra. A zar se malo problema pojavljuje sada pred svim ostalim sekretarima partijskih biroa, zamenicima za MPV i instrukturima? Kako i čime im pomaže korpusno odeljenje za političku propagandu?

Moja razmišljanja prekide Zarubin. On uskoči u naš levak i u njemu postade vrlo tesno. Zarubin ima duboko upale svetle oči. Visoko, čisto čelo posuto je kapljicama znoja. On šumno uzdahnu vazduh, zamoli za dozvolu da zapali i tako povuče dim, da se polovina cigarete pretvori

u stubić sivog pepela. Stariji bataljonski komesar držao se mnogo slobodnije nego obično. Hteo sam da o mnogo čemu porazgovaram s njim, ali bukvalno posle dva minuta do levka dopuza kurir:

— Druže stariji bataljonski komesare, u 1. četi poginuo je poručnik Parfjonov. Od oficira nije ostao...

Zatim se pojavi još jedan kurir. Onda otpoče vatreni nalet. Morala se organizovati evakuacija ranjenika i trebalo je izvršiti pripreme za odbijanje napada.

Opraštajući se, Zarubin reče:

— Danas sam čuo od jednog oficira, pametnog i ozbiljnog mladića: »Ne bi bilo loše da se uvedu komesari«. To ne zavisi od nas, ali verujem da ne bi bilo loše napisati o tome Centralnom komitetu.

Na osmatračnici Gerasimova, gde sam uskoro stigao, saslušavana su dvojica zarobljenika: kapetan i komandir čete u 60. puku 16. divizije i nišandžija iz iste divizije. Rezultati saslušanja potvrđivali su naše prepostavke: tenkovska grupa generala Klajsta nastupa pravcem Dubno — Novograd — Volinski na Kijev, 11. divizija pod komandom generala Milčea prošla je Berestečko i izbila na prilake Dubnu. Za naš korpus fašistička komanda zna. Ona je smatrala da on posle pretrpljenog bombardovanja nije toliko opasan i da neće predstavljati neku naročitu teškoću njegovo konačno uništavanje na močvarnim obalama Stira i Slonovke. Obojica zarobljenika su pre rata imali prilike da čuju o tenkovima BT i T-28. Ali sada se ispostavilo da Rusi imaju daleko moćnije mašine.

Kapetan, nekadašnji nastavnik istorije, popravljao je debelim prstima četvrtaste naočari i opširno odgovarao na moja pitanja o vojnoj ideologiji. Pomislio sam da on isto tako i izgleda u učionici kada poučava svoje đake.

Nišandžija je čutao, piljeći plavim očicama u okruglo lice govorljivog oficira.

Oficir mi je podrobnno i bez uzbuđenja izlagao premučstva i odlike nordijske rase. Ne, on ne smatra da je potrebno istrebiti sve ostale narode. Neka se svaki od njih

bavi onim što je svojstveno njegovom nacionalnom biću. Ako Sloveni umeju dobro da odgajaju žito i osećajno da pevaju tužne pesme (zbog nečega je oficir priznavao Slovensima samo te dve osobine), onda neka to i rade, prepuštajući Nemcima da odlučuju o njihovoj sudbini, jedu njihov hleb i slušaju, kada su za to raspoloženi, njihove tužne pesme.

Imao je taj kapetan i svoje (a možda i nije bilo nje-govo) mišljenje o socijalnoj borbi. Klasne razlike su ništavne u poređenju sa nacionalnim. Ako se svaka nacija pozabavi poslom kojim se od pamтивекa bavi (Sloveni seju žito i pevaju tužne pesme), za klasne protivrečnosti neće biti mesta. Prosto rečeno, postojiće nacija gospodara i nacije robova. Gde tu može biti socijalnog antagonizma?

Slušajući ga, prvi put osetih koliko se jedan narod može pokvariti nacionalističkim laskanjem, otrovati brbljanjem o izuzetnosti i naročitoj misiji. Na takvom temelju je nemoguće, razume se, podići čvrstu zgradu. Ali dok se sve odvijalo uspešno, dok su se pod fašističkim pritiskom države raspadale kao truli panjevi od udaraca čizmom, računati na raspad hitlerovske armije i na antifašistička istupanja u samoj Nemačkoj, nije imalo nikakvog smisla. Trupe koje su upale u našu zemlju, nisu bile samo dobro naoružane i izvezbanе, već su bile ujedinjene demagoškom idejom.

Osetih istovremeno da sam i nacionalno uvređen. Među mojim prijateljima i kolegama bilo je ljudi najraznovrsnijih nacionalnosti, uključujući tu i Nemce. Ali meni nikada nije bilo ni na kraj pameti da se bavim rešavanjem problema ko je od nas viša rasa, ko je predodređen da bude gospodar, a kome je spremljeno večno ropstvo.

Međutim, sada najedared čujem da pošto u mojim žilama teče slovenska krv, to je moje mesto samo za plugom (čak ne mogu pretendovati ni na pevanje; nemam naime, ni glasa ni sluha).

Mrsko i odvratno mi je bilo to brbljanje punačkog hitlerovskog oficira. Ono je bilo slično mišljenju davno

počivšeg spahijs kneza Volkonskog, koji je moje pretke, zemljoradnike sela Popeljne, smatrao za stoku, tegleću marvu, i koji je voleo (kakva podudarnost!) da praznikom sluša seljačke pesme... .

I nehotice mi pade na pamet da li smo mi dovoljno uporno u svojoj propagandi, naročito posle 1939. godine, razotkrivali klasni smisao rasističke ideologije? Da li jasno shvataju i imaju li pred očima mladi borci socijalnu sruštinu fašizma? Nije li došlo vreme da se aktivnije podiže naš sovjetski nacionalni ponos? ..

Pored puta koji je vodio u sanitetski bataljon, u koji sam se uputio posle saslušavanja zarobljenika, vojnici su kopali veliku jamu. Zainteresovah se. Rekoše mi da je to zajednička grobnica. Na nju je prilikom dolaska nailazio svaki ranjenik. Sa kakvim će osećanjima on odlaziti na lečenje?

Kada sam o tome rekao komandantu sanitetskog bataljona, on uvređeno raširi ruke, ko veli — vredi li obraćati pažnju na takve sitnice i kome je sada do toga?

Pridolazila su vozila, sanitetska i za municiju. Šatora nije bilo dovoljno. Mnogi ranjenici su ležali na travi između visokih borova. Oni teži na nosilima, a ostali na prostrtim šinjelima i šatorskim krilima.

Previjališe me je ošamutilo oštrim mirisom lekova. Odmah postadoh bespomoćan, potpuno zavisan od odlučnog čoveka s belom gumiranom keceljom, umrljanom krvlju koji je, zasukanih rukava, baratao nešto iznad moje glave.

Dadoše mi prašak i dve injekcije i primoraše me da ispijem kapljice. Bol uminu, ali sam osećao takvu malaksalost, da nisam mogao da zamislim kako će ustati sa stoličice.

— Dobro bi bilo da ležite nekoliko dana — ubedivao me je lekar.

— Nekoliko dana ne, ali pola sata će morati. Samo ne ovde u šatoru, već u šumi.

Staviše me na nosila nedaleko od šatora za previjanje. Hvatala me drhtavica. Pokrih se čebetom i sve unaokolo

zapliva u poludremežu. Posle jedno petnaestak minuta se probudih.

Neko je oduševljeno govorio:

— ... Vanja Jelev je jedini preostao, ranjen u glavu. A fašisti ti dodoše. Vanja polagano izvadi iz bluze komso-molsku člansku knjižicu, stisnu je u ruci i napravi se mrtav. Leži i ne diše. Fašisti mu ispreturaše džepove, uzeše cigarete i odoše dalje. Vanja pogleda i spazi pored sebe puškomitraljez. Dopusa do njega. Okvir pun. Kad ošinu! Mi ti gledamo i ništa ne shvatamo. Čak smo se i zaustavili. Ko li to bije po fašistima?

— Ti si takođe hvatao maglu? — prekidoše onoga što je pričao.

— Pa ne hvališem se. Dobio sam svoj metak u zadnjicu i krenuo u bolnicu. Vanjuška Jelev, to je heroj...

— Tebe su i ranili u nepristojno mesto.

— Ne radi se o meni. Ja o Jelevu govorim. On je ošinuo po fašistima. Neke je poubijao, a neki su pobegli. Zatim je i dopuzio do nas.

— Ispada da ste ostavili druga, zdimili, a ovamo sada »heroj«, »heroj« — umeša se neko ljutito, razdraženo.

— Pa kako da vam kažem, druže mlađi politički rukovodioče. Svi su grebali, pa i ja.

— A da li je Jelev hvatao maglu?

— On je ranjen, gde on može...

— A da je bio čitav, da li bi onda hvatao maglu?

— Vanja? Možda i ne bi...

Nastade kraće čutanje. Zatim otpoče nova prepirkica. Neko je najpogrdnjim rečima grdio našu avijaciju.

— Na paradama su izvodili ratne krivine, a sada nigde ni jednog jedinog »magarca«!

Protivrečili su mu prilično nesigurno:

— Možda su na drugim odsecima, otkuda ti to znaš?

— Trebalо bi da ih ima dovoljno za sve odseke. Posle Prvog maja u novinama je pisalo: u Moskvi je na paradi

učestvovalo toliko i toliko aviona, u Lenjingradu taliko i toliko, u Minsku toliko i toliko. I tako ja svaki grad...

U tom trenutku sanitetski bataljon mi je izgledao ne samo kao medicinska ustanova, već i kao diskusioni klub, vrelo svih mogućih novosti. Ovde se posle borbe pravio izvestan rezime, uobličavalo mišljenje sa kojim je čovek dolazio u bolnicu, u pozadini i sa kojim se vraćao na front. Međutim, mi, politički radnici, dospevali smo ovamo samo u slučaju ranjavanja. Ni u jednom od tri sanitetska bataljona korpusa nije bilo zamenika za MPV. Po pravilu trebalo je da bude, ali ih nismo našli. Trudili smo se da što pre popunimo pukove...

Posle praškova, injekcije i kratkog odmora osećao sam se bodrije. Pored tenka T-34 na vatri je u ogaravljenoj porciji vrela pusta supa od graška. Golovkin je velikom oštricom peroreza otvorio kutiju konzervi, pritisnuvši je uz stomak kao veknu hleba.

Bilo je oko osam sati uveče. Brzo prezalogajismo i uđosmo u tenk. Do savetovanja u odeljenju za političku propagandu ostalo je još oko dva sata. Ja sam htio da stignem da obidem pozadinu Mišanjinove divizije. Kako je tamo posle današnjeg bombardovanja? Iz glave mi nisu izbjijale gusto zbijene na drumu desetine automobila sa gorivom i namirnicama, pokretne radionice, sanitetski automobil...

Dočekao me je načelnik tehničkog odseka divizije, vojni inžinjer II ranga Gornostajev. Držao se nekako neprirodno čilo.

— Rat nije bez gubitaka, ali zato nije ni bez plena.

On me povede u remontni bataljon. Tamo je stajao nov novcat T-4, sav opkoljen tenkistima kao saće pčelama. Ja se, naravno, isto tako uspentram na tenk.

Od Gornostajeva saznadoh kako je nemački tenk T-4 dospeo u naše ruke.

Slučaj je zaista interesantan i za prve dane rata prosto fantastičan.

U grozniči borbe KV zamenika političkog rukovodioca Žegana (opet iz čete Žerdjeva) svom svojom masom udario u fašistički tenk i razbio ga. Ali od udara i njemu je otka-zao motor. Žegan i vozač Ustinov su izgubili svest. Samo je nišandžija Mihajlov nastavio sa vatrom dok je bilo mu-nicije. Nepokretni ruski tenk, koji je stajao usamljen po strani privukao je pažnju Nemaca. Do njega su dopuzili pešaci. Načetili su se na oklopnu i potkovanim čizmama po-čeli da udaraju po kupoli. Tu lupnjavu, koja se razlegala u unutrašnjosti tenka, čuo je Žegan čim je došao svesti. Za to vreme Ustinov je već čeprkao po motoru, ali nikako nije mogao da ga upali.

Nemci nisu došli na lošu ideju kada su odlučili da KV odvuku zajedno sa posadom. Prišao je T-4, zakačio čeličnim užetom KV i povukao. Tenk ni da mrdne. On povuče još jedanput i — tenk kreće. U tom trenutku za-grme motor KV, koji se prilikom pokreta upalio. Ustinov se uhvati za poluge. Čelično uže se zateže kao struna. Ko će koga. Ali naš motor je snažniji i masa KV je veća. Fašistička posada je iskočila iz tenka, dok se on sam našao — evo ovde pred nama.

Sve je to prijatno. Prijatno je čestitati zbumjenim Žegangu, Ustinovu i Mihajlovu, koji su morali desetinama puta da pričaju jednu te istu stvar. Ali ja ipak nisam delio radost Gornostajeva. Valjda je načelnik odseka divi-zije shvatio šta znači za diviziju izgubiti desetine vozila i lišiti se zaliha goriva.

U tim danima, a i docnije, više puta sam video kako se optimizam brzo pretvara u paniku. Na mostobranu sam obratio pažnju na pomoćnika načelnika štaba puka kojim je komandovao Plešakov. Mladi kapetan šetao je po obali, ne savijajući se i razmahujući vrbovim prutićem. Pret-postavljam da je jako uživao u samom sebi. Ali kad se u blizini rasprsla mina, kapetan je gotovo u nesvesnom stanju skočio u naš rov i posle toga dugo sedeo bled i izgubljen . . .

— Koliko tenkova je izbačeno iz stroja? Koliko ih je sada na opravci? Zašto za vreme forsiranja reke na obali

nije bilo sredstava za evakuaciju? — pitao sam Gornostajeva, dok on nije mogao da mi jasno odgovori ni na jedno jedino pitanje.

Okrenuh se i podjoh, ostavljajući vojnog inženjera s veselim ili možda s tužnim mislima — ne znam moje su bile nevesele.

Tako raspoložen sedeo sam na sednici divizijske partijске komisije, koju je stariji politički rukovodilac Jefremov održavao tu, u pozadinskim jedinicama.

Divizijska partijска komisija zasedali je prvi put od početka rata. Pavel Prokofjevič Jefremov, kao i uvek, nije čekao da mu se to kaže. Čovek s velikim partijskim iskuštvom i vrlo strasne prirode on je, kako kaže, bio nesposoban da primeti ili da se pravi kao da ništa nije primeatio. Po prirodi aktivan i nepomirljiv, Jefremov se u toku mnogo godina provedenih na političkom radu naučio da brzo reaguje i ne žureći se donosi odluke.

Sećam se kako su posle nezgode na prvomajskoj paradi u Černovicama (jedan tenk je zakačio kuću i oštetio je) kamandant garnizona i poneko od naših oficira zahtevali da se strogo kazni komandant bataljona kapetan Nikitin, da se pozove na partijsku odgovornost i da se tako nauči pameti, da to bude lekcija za sve. Jefremov je lično vodio istragu, putovao u Černovice i uverio se da Nikitin nije kriv. Sa tim zaključkom došao je komandantu garnizona. General je bio neiskazano naljučen »liberalizmom« sekretara divizijske partijске komisije.

— Ko je onda kriv? — negodovao je on.

— Vi — odgovorio je Jefremov. — Vas je Nikitin upozorio da se po tako uzanoj ulici ne sme tom brzinom voditi kolona. Međutim, vi ste naredili...

Ne, Jefremov nije bio liberalnih shvatanja. On je sad podnosio izveštaj, iskren i strog, o čoveku sa kojim je zajedno radio i sa kojim je bio, ako ne u prijateljskim, onda u svakom slučaju u drugarskim odnosima. Razmatran je slučaj instruktora za pozadinu iz odeljenja za političku propagandu divizije starijeg političkog rukovodioca Zujeva.

Zujev je sedeо na jednom balvanu između Jefremova i Vilkova, koji tek što je stigao. Sedeо je kao na iglama. Koliko puta je sa tim ljudima bio na raznim sednicama, ljutio se a ono na šta su se i oni ljutili, odobravaо isto što i oni. Sa tužiocem, članom divizijske partijске komisije, išao je da peca ribu, dok je s drugim članom komisije, instruktorom za organizaciona partijска pitanja, stanovao u susedstvu. Međutim, sada je pod njihovim pogledima obarao zelenosive oči i nije znaо šta će sa krupnim seljačkim rukama. Povlačio je nagore sare svojih čizama, gnječio i bacao stabljike trave, gladio duboke bore koje su mu brazdile lice ...

Za Zujeva se moglo reći da je »srednjak«. On se ničim nije isticao, nije padao u oči, nije se gurao u prvi plan. Ali to je bilo po, rečima Jefremova, ne zbog skromnosti, ne zbog angažovanosti u radu do samozaborava. On je voleo tih i odmeren život. Kada se ta prijatna odmerenost poremetila, kada je bio ugrožen ne život drugih, nego njegov sopstveni, Zujev je sasvim zaboravio reči koje je nekad izgovarao.

Jefremov je bio objektivan. Ispričao je kako je posle svršenog zavodskog učilišta običan seljački momčić radom i upornošću postigao zvanje političkog radnika i kako je savesno izvršavaо poverene zadatke. Samo, postavljalo se pitanje: radi čega je bila potrebna ta upornost i u ime čega ta savesnost?

Rat je otkrivao istinsku vrednost svih osobina i ispitivao njihovu čvrstinu. I evo, pred nama je čovek u čijoj je karakteristici stajalo da »odgovara dužnosti koju obavlja«, a koji, međutim, ne odgovara osnovnim predstavama o građanskoj hrabrosti i dugu prema Partiji, za koga se ispostavilo da je egoist i paničar.

U toku današnjeg dana je stariji politički rukovodilac Zujev trčao po pozadinskim jedinicama, zaustavljaо čas jednog čas drugog. Glas mu je iz vike prelazio u šapat. U njemu je izazvala strah i zbuњenost zapaljiva tečnost za koju je čuo od ranjenika. »Ako se ne naredi povlačenje, svi ćemo ovde sagoreti!« — proricaо je Zujev.

— Sve je nekako nakrivo ispalo — uveravao je on sada partijsku komisiju. — Podlegao sam panici, nervi nisu izdržali...

Da li je bio iskren? Verovatno da jeste. Ali to za nas nije bilo dosta. Šta je prouzrokovalo tu iskrenost?

Mi smo imali poverenja u Zujeva — političkog radnika. Pred nama se pojavio malograđanin, koji je bio spremam i da laže i da bude iskren samo radi jednoga-spasavanja sopstvenog života.

To što je ovde govorio nije samo moje mišljenje. O tome su govorili i Jefremov, i Vilkov, i ostali drugovi. Posebno se govorilo i o tome što je postajalo jasno svima nama: mi smo potcenjivali pozadinu i politički rad u pozadinskim jedinicama.

Zujev je isključen iz Partije.

Tih dana Partija je trpela velike gubitke. Stotine i hiljade komunista je ginulo od neprijateljskih bombi, granata, kuršuma i pod tenkovskim gusenicama. Partija se lišila i jednog svog fizički zdravog člana (čak i bez ijdne ogrebotine). Ali, to nije bio gubitak. Ja se setih da sada Kotjuh na mostobranu održava sednicu partijskog biroa. Pretresaju se prijave Simonenka, Abdulajeva....

Jaruga mi je pomogla da u mraku nađem odeljenje za političku propagandu korpusa. Kada sam se peo uz padinu, začuh poznat glas:

— Ko ide?

Miša Kučin je stražario pored zemunice. Zemunica je neugledna, mala i pokrivena samo jednim zaštitnim slojem. Ali, ipak predstavlja neko sklonište. Na sredini je sto. Ne onaj lak, na rasklapanje, što je putovao zajedno sa nama na vežbe, već sopstvene izrade: strane kamiona sa metalnim rezama, pričvršćene na četiri nedeljana balvana. Duž zidova zemunice razmeštene su dušeme. Na njima u uglu leže Vahrušev i Fjodoreenko bez čizama, prsti su im umotani zavojem pocrnelim odozdo. Pogodin je spustio čupavu sedu glavu na sto. Lastov šapuće nešto na uvo Sorokinu, lukavo se smešeći. Ovaj se nezadovoljno mršti i brani kao od dosadne muve.

Imam osećaj kao da sam se vratio kući. Neću da tvrdim da mi je odeljenje za političku propagandu zamjenjivalo porodicu (ne volim te što to govore; oni su ili lažovi ili neosetljivi ljudi). Ali vrativši se posle jednog ovako provedenog dana u svoje odeljenje imao sam isto ono osećanje koje donosi susret sa bliskim ljudima.

Obično kada smo se okupljali, ja sam odmah otvarao zasedanje. Počinjao je, kako je to nazivao Lastov, »neoficijelni deo«. I ovoga puta nisam narušio tu tradiciju.

- Ima li nešto iz štaba fronta?
- Ne.
- Jesu li stigle novine?
- Samo divizijske.

Naročito me je zabrinjavalo odsustvo veze sa upravom za političku propagandu fronta. U korpusu nije bilo spremnih blanko partijskih knjižica i kandidatskih kartica, a u toku dana predato je više prijava za prijem nego za čitavu godinu dana.

Ne žalim se, a to sada i nema nikakvog smisla. Međutim, moram iskreno priznati da je političkom organu vrlo teško kada u početku rada nema ni novina, a ni živog čoveka koji bi ga upoznao sa političkom situacijom i direktivama Partije. Nevolja nije bila samo u tome što nismo bili dovoljno pripremljeni za samostalan rad. Sopstvenom pameću se ne može sve saznati, ne mogu se donositi pojedina rešenja, oslanjajući se samo na iskustvo jednog korpusa i poznavanje situacije jedino na njegovom sektoru.

Slušajući razgovor drugova iz političkog odeljenja, pregledao sam izveštaje zamenika za MPV, koji su bili uredno složeni u onim istim koricama mrke boje, na kojima je pisalo: »Za referisanje«.

Činjenice, mnogo činjenica. Dobrih i loših, ozbiljnih i slučajnih. Nemcev je pisao o poručniku Samohinu, koji je oštetio nekoliko nemačkih tenkova. U izveštaju Lisičkina spazih prezime crvenoarmejca Jeleva. Vilkov je re-

ferisao o načelniku odeljenja za gorivo i mazivo, kapetanu Knišu, koji je, da bi se ohrabrio, još izjutra cugnuo, te nije na vreme doturio gorivo i nije preuzeo mere da obezbedi auto-kolone.

Istovremeno su zamenici za MPV izveštavali da je situacija na bojištu nejasna i da je koordinacija operacija slaba.

Međutim, od konstatacije tih činjenica nije se išlo dalje. Po svemu sudeći, mi još nismo znali da analiziramo i uopštavamo.

Izvadih iz džepa kombinezona brošuru sa pismima i fotografijama nemačkih devojaka. Pogodin izvadi iz torbe tubu rozikaste boje.

— Francuska pašta za zube. Našao sam u oštećenom tenku. Konzerve su izgleda holandske.

— Jeste li ih pojeli? — podsmehnu se Lastov.

Pogodin nije smatrao za potrebno da odgovori.

— Izgleda da Hitlera snabdeva čitava Evropa. Ispada da ne ratujemo samo sa Nemačkom...

Od svega je najinteresantniji i najuzbudljiviji bio list iz sveske, koji je izvadio Lastov iz svoje torbe za sekcije. U levom uglu stajalo je napisano: »Proleteri svih zemalja, ujedinite se.« U desnom uglu nalazila se crvena petokraka zvezda. Na sredini lista takođe crvenom olovkom bilo je napisano nekoliko prezimena i na kraju rečenica: »Neustrašivo i smelo ćemo se tući za našu sovjetsku stvar.«

— Nisam našao autora — priznade Lastov. — Listić se pojavio već posle prve borbe i išao je od ruke do ruke.

Mi smo razgledali izgužvani i umrljani listić, nejasno naslućujući da se rađa nova forma propagande podviga i slavljenja heroja. U listiću smo videli da naši borci imaju duhovne snage i inicijativu i da su spremni da slede primer veštih i odvažnih.

Ustadoh. Trebalo je preći na »oficijelni deo«.

4.

Noć između 26. i 27. juna 1941., sa podivljajim buktanjem šumskih požara, pečurkama padobrana kojima su se lagano spuštale svetleće bombe, leševima između razvalina grada Brodi, čudovišnim glasinama i naređenjima koji su svodili na nulu sve uspehe postignute u toku dana, bila je jedna od najstrašnijih noći u mome životu...

Moj T-34 je oštećen na otvorenom polju između Červonoarmejska i Baranja. To se dogodilo za vreme petog ili šestog naleta »meseršmita« na naša dva tenka: moj i generala Rjabiševa.

Primećeni smo pri izlasku iz Červonoarmejska. Tenk je tri puta podizan u vis vazdušnim pritiskom od eksplozija bombi. I evo rezultata: razbijena su dva vodeća tenka a iskidana gusenica ostala je da leži pozadi na drumu.

Korovkin stavi odozgo na tenk dimnu kutiju. To nije bogzna kakvo lukavstvo, ali na Nemce utiče: dolaze do zaključka da tenk gori.

Korovkin potrča u Červonoarmejsk u nadi da će imati sreću da nađe pokretnu radionicu. Mi ostadosmo u tenku obavijenom dimom. Znači još jedna mašina izbačena iz stroja u mnoštvu osakačenih tenkova, kamiona, »zisova«, koji se jasno vide kada se svetleće bombe spuste malo niže.

Ševčenko proba da uspomenama popravi sopstveno raspoloženje. Kada je maju meseca službenim poslom dospeo u Lavov, upoznao se sa panjenkom*). Zbog nje je i zakasnio dvadeset i četiri sata.

Mirnodopski prekršaj discipline izgleda sada toliko bezazleno, da se može otkriti i u prisustvu zamenika komandanta korpusa. A tada, ja se toga odlično sećam, Ševčenko je sa negodovanjem opisivao neispravnost sklađištima u Lavovu, zbog čega je tobože zakasnio u jedinicu.

— Nosi se i ti i tvoja panjenka! prekida ga Golovkin.

*) Panjenka — na poljskom gospodica. — Prim. prev.

Za minut ispod čeličnog poklopca razleže se hrkanje. Golovkin i Ševčenko spavaju jedan pored drugog na svojim sedištima. Ševčenko je stavio glavu na rame svoga druga.

I meni se takođe spava. Naslonih obraz nā oklop zاغrejan u toku dana. Ispred očiju mi munjevito promiču neke košmarne slike. Ni san, ni java. Nestaje osećanje vremena. Ne znam da li je prošlo pola sata ili sat, kada začuh zvonke udarce po oklopu i Korovkinov glas:

— Ko u kućižici živi?

Pored tenka stoji pokretna radionica i majstori već nameštaju vodeće točkove. Pomažem im da privuku gušenici i promene članke. Moj omiljeni posao je da se bakćem oko mašine. Sada mi to pomaže da rasteram dremež.

Točkovi su brzo namešteni. Da je mirno vreme verovatno to ne bi mogli tako brzo da urade.

Opet šuma. Među borovim drvećem huči plamen. Zapaljene krošnje su se gotovo sastavile iznad naših glava. Jurimo kao kroz vatreni tunel. Zapaljene grančice padaju na put i oklop. Poklopac na tenku se mora spustiti. Unutra je vrućina.

Šuma se završava na okomitoj obali reke Sitenke. Tu se nalazi komandno mesto Vasiljeva. Požar nije stigao dovde. Može se udahnuti punim grudima. Ali vazduh sparan pred oluju, uz to pomešan sa dimom, ne osvěžava. Ispod zavoja cure po slepočnicama i čelu kapljice znoja.

Spuštam se prema reci, zahvatam šakama mlaku vodu, umivam se i žudno pijem.

Na Vasiljeva ne utiču ni besane noći, ni ratni napor, ni sparina. Nimalo se nije promenio poslednjih dana. I dalje je poslovan, strog i pomalo ironičan. On je jedan od najpametnijih komandanata koje sam sreo u toku dugih godina službe u vojsci. On je bolje od mnogih drugih osećao i shvatao tih dana prirodu savremene borbe.

Zato su me tako zbolele reči koje sam nedavno pročitao o njemu u diplomskom radu jednog slušaoca aka-

demije. Možda ne bi imalo smisla obraćati pažnju na njih i udaljavati se od opisivanja događaja te noći. Vrlo važno, mlad oficir je požurio da izvede zaključak.

Ali, kada bi to bila samo greška... Meni se u tom diplomatskom radu učinilo da osećam ton izvesnog potcenjivanja komandanata iz 1941. godine. Ko veli, šta su oni, jadnici, znali! Pukovnik Vasiljev je počinjao ofanzivu iz rejona Baranja, bacio na neprijatelja tenkove i živu silu, a da prethodno nije izvršio ni rekognosciranje niti neutralisao njegov vatreći sistem.

Mi smo se više puta gorko i teško prevarili. Zbog svih nas, živih i poginulih, zbog svih koji su izgubili živote po zarobljeničkim logorima, potrebno je da se nove generacije uče na našim greškama i propustima. Ali ton potcenjivanja, bez obzira da li nadmen ili pun saučešća, može samo da smeta.

Verovatno je teško čoveku koji je na front došao kao poručnik 1944. godine predstaviti misao komandanta divizije u julu 1941. i ondašnju operativnu situaciju.

Sve je to tako, Vasiljev nije izvršio rekognosciranje, nije neutralisao neprijateljev vatreni sistem. A kada je to mogao da izvrši? Sa čime da neutrališe?

Pa ipak, divizija se pomerila 15 km napred, forsirala Pljaševku, presekla put Berestečko—Kozin, postigla najveći uspeh u korpusu i gotovo izvršila zadatak dana. Tu imam o čemu da se porazmisli.

Ali te noći, prilazeći komandnom mestu, ja još ništa nisam znao o dejstvima divizije. Veze nije bilo.

— Naš načelnik štaba potpukovnik Kurepin pokazao se kao retko oprezan čovek — objašnjavao je Vasiljev, osmehujući se. — Zabranio je da se koristi radio-stanica štaba, da nas neprijatelj ne otkrije radio-lokatorima. Sađa razmišljamo da li je moguće da bezvučno gađamo iz haubica i napadamo tenkovima kojima su ugašeni motori, da fašisti ne bi odgonetnuli naše namere.

Kuperin je stajao pred nama. U mraku nisam video njegovo lice.

— Ivane Vasiljeviću, zašto tako govorite. Pa lepo, pogrešio sam...

— Da je to samo greška ne bih vam ni reči rekao. Već i ranije sam primećivao da ste oprezni i da želite da se nekako osigurate od svake eventualnosti. Nema nikakvog razloga da padnete, a vi već brže-bolje prostirete slamu. Od prekomerne opreznosti u mirno doba do kukavičluka u ratu samo je jedan korak. Idite, molim vas, i pozabavite se svojim poslovima.

Da bi mogli na miru da porazgovaramo sputisimo se u zemunicu. Vasiljev popravi fitilj na lampi, skide kapu, obrisa je iznutra maramicom i stavi na sto. Kratko podšišana svetla glatka kosa začešljana je unazad.

— Pre četrdesetak minuta ovde je bio general Rjabišev. Žurio je kod Mišanjina i nije mogao da ostane na savetovanju komandanata. Ponešto sam stigao da mu kažem. Ostalo bih htEO vama da referišem.

Ja izvadih notes.

— Verovatno da za vas to neće predstavljati otkriće Amerike. Ali ne mogu a da vam ne referišem. Napad je vrlo slabo organizovan. Ja ne kritikujem više komandovanje. Samo konstatujem. Tim pre što se reč »vrlo slabo« odnosi i na mene. Gde je lovačka avijacija, koja je u zapovesti obećana? Još na maršu mi je oduzet protiavionski divizion radi odbrane Brodâ. Tamo se i sada nalazi, štiteći grad u kome nema vojnih jedinica i koji neprijateljska avijacija ne dira. Zadatak mi je postavljen na brzinu i ja sam takođe bezglavom brzinom prešao na njegovo izvršavanje. Napad je otpočet bez izviđanja, bez rekognosciranja i artiljerijske pripreme. Štab korpusa nas nije informisao ni o neprijatelju, ni o susedima. Znao sam da mi je desno krilo ogoljeno. Ali maločas se ispostavilo da se u blizini nalaze naše pešadijske i konjičke jedinice. One pojma nemaju o napadu korpusa. A mogle bi biti od velike koristi. Molim štab korpusa da se poveže sa susedima i preko armije ili fronta naredi im da sadejstvuju sa nama...

Sa bespoštedom strogosću prema sebi i svome štabu Vasiljev je analizirao dejstva jedinica. On je izvadio kartu

iz celuloidne torbe za sekcije, ispravio pregibe na njoj i pokazao raspored pukova. Ja se začudih:

— Pa vi ste na pojedinim mestima napredovali po trinaest do petnaest kilometara?

— Divizija je mogla napredovati trideset kilometara, a da pri tom izgubi duplo manje ljudi i tehnike.

Vasiljev je brzo savio kartu i naglim pokretom je gurnuo natrag u torbu.

— Da nisam svestan toga, mene bi, verovatno, radovalo današnje napredovanje. Kurepin je već izračunao koliko će nam dana i noći biti potrebno da bismo stigli do Berlina, pod uslovom da svaki dan maršujemo petnaest kilometara. Ispustio je iz vida samo tu okolnost da mi zasada, avaj, napredujemo ne u pravcu zapada, već na severoistok i da nam je zadatak da na neki način zadržimo neprijatelja, koji često pređe dnevno malo više od petnaest kilometara.

Dok je ovo govorio, Vasiljeva je izdala njegova uobičajena mirnoća. Govorio je isprekidano, kao da je izdavao komandu:

— Još nije vreme da se misli o Berlinu. Treba misliti o tome da se Hitler ne pusti u Kijev. Vi se ne slažete? Moje mišljenje vam miriše na malodušnost?

— Slažem se, i vaše mišljenje mi ne miriše na malodušnost. Gledati istini u oči ne znači bojati se nje.

— Hvala. Ja sebi nisam dozvolio da bilo kome iznesem to svoje mišljenje. Ali nisam mogao a da o tome ne kažem generalu Rjabiševu i vama...

Posle napetog razgovora, koji nas je obojicu uzbudio, Vasiljev se dobrodušno nasmeja.

— Naravno, priyatno mi je što je divizija izbila toliko napred. Ali ne dozvoljavam sebi da počivam na lovori-kama. To je delimičan, sásvim delimičan uspeh. Da li ćemo uspeti da ga razvijemo? Bojim se da nećemo.

On se više nije osmehivao.

— Udarili smo u bok pukovima koji su žurili prema Dubnu i dalje na zapad. Pogodili smo u začelje 11. i u čelo 16. tenkovske divizije. Tada mi je sinulo u glavi:

odlučujuća stvar je tempo. Ne dozvoliti da dođu sebi, da se razviju u borbeni poredak i pregrupišu. Navaliti i još jedanput navaliti.

Vasiljev je pomerao po stolu stisnute pesnice — »navaliti i još jedanput navaliti«.

— Tu misao je shvatio iz prve Bolhovitina. Pustio je pešadiju ispred tenkova. Ona je potisnula zaštitnice, napredovala i istovremeno vršila izviđanje. Nije loše ispalo. A Smirnov se zbumio...

— Smirnov? — upitah ja ponovo.

— Da, da, Smirnov, najbolji komandant puka, heroj sa vežbi i parada. Njegova pedantnost i tačnost su nezamenljivi u mirno doba. Pokazuje se da je to u ratu malo. Čovek pohađao sve moguće kurseve i preučio se na njima. Što se tiče bitke kod Kambrea¹⁾ majstor da mu nema ravna, a kada treba da donese odluku u situaciji koja nije predviđena u predavanjima i pravilima, da vrši napad bez artiljerijske pripreme i bez osetne nadmoćnosti na neprijatelja čije snage i raspored nisu poznati, on se pokunji i malakše. Ako ga pritisneš — napada. Čim ga čovek ispusti iz vida — zaustavi se...

Raznoliko, ponekad neočekivano su se ispoljavali komandanti u borbi. Ja sam čekao šta će Vasiljev reći o Nemcevu i dočekah.

— Nikakvih iznenadenja. I hvala bogu. Bolji zamenik za MPV mi i ne treba. Ne, i on se malo izmenio. Suvise je bio suzdržan i hladan. Sada je postao pristupačniji i življi. Pa on je poreklom obalski radnik iz Odese i u njemu postoji odeska žica. Ali, kao da se stideo, sakrivao je. Međutim, danas sam obratio pažnju i primetio da se pojavila odeska intonacija — pravi šale. Obradovao sam se. Neuslijena vesela reč vredi sada suvog zlata...

Mi o vuku, a vuk na vrata. Nemcev uđe u zemunicu. I zaista, u njegovom izgledu ima nešto lakomisleno: njegova čohana kapa je bila nakriviljena, i maslinastocrn čuperak kose strčao je ispod nje.

¹⁾ U bici kod Kambrea novembra 1917. Englezi su prvi put masovno upotrebili tenkove.

— Neću li da smetam, druže brigadni komesare?
 — A ja ču, da idem, ako mi dozvolite. — Vasiljev stavi kapu na glavu.

Nemcev je kao i obično zamišljen i odmerenih pokreta. Koliko sam mogao da zaključim, tu svoju spoljašnju bezbrižnost on je namerno dozvolio sebi. Ona je takođe bila u interesu stvari.

Ono o čemu sam razmišljao odlazeći iz sanitetskog bataljona Gerasimovljeve divizije, srećom nije bilo samo moje otkriće.

Nemcev je poslao u sanitetski bataljon zamenika komandanta za MPV tenkovskog bataljona koji je ostao bez tenkova. Kod ranjenika su se nalazili još i instruktor za informacije divizijskog odeljenja za političku propagandu i jedan od saradnika divizijskih novina.

— U najgorem slučaju to je dovoljno da se prikupi materijal i da se porazgovara sa ljudima. Međutim, za stanjan i ozbiljan rad to je malo. Ali ništa više nisam u stanju da smislim — priznade Nemcev. — Osim toga, imamo nevolje sa kontrolom brojnog stanja. Stariji politički rukovodilac Harčenko, instruktor za propagandu, u toku celog dana nije mogao ustanoviti brojno stanje ljudstva ni u diviziji, ni u pukovima. Niko ne zna koliko je ljudi poginulo, koliko je ranjeno, koliko je ostalo, koliko je bilo uoči boja. Ukoliko su i navodene cifre, to je sve bilo otprilike. Kakva besmislica! U mirno doba vojnik zakasni iz grada jedan sat, pa se već podigne prašina, a u borbi ceo vod nestane i niko ne primeti... .

Još jedan problem, na koji mi u korpusu nismo mislili, nije davao mira Nemcevu — zaštita oficira u borbi. Teško ranjenog komandanta bataljona kapetana Mazajeva borci su izneli sa bojišta. Ali na našu sramotu i nesreću tako se nije dešavalo uvek.

Ja i Nemcev ne stigosmo da završimo razgovor. U zemunicu upade Oksen. Jedva se pozdravivši i bez izvinjenja, što nije bilo svojstveno staloženom i uvek učtivom obaveštajcu, on mi priđe.

— Nikolaju Kiriliču, imam rđave vesti. Nisam siguran u njihovu verodostojnost, ali osećam da u njima ima delić istine. Ne znam koliki je taj delić. Suprotno običaju podnosim izveštaj ne o konačnom rezultatu, već o materijalu koji mi je prvi došao do ruku...

— Nije li uvod previše dugačak?

— U pozadini divizije zadržana su šestorica crveno-armeijaca. Oni tvrde da Mišanjinova divizija brzo odstupa i da su se dva generala predala.

— Ko su ti borci?

— Još se ne zna tačno. Dokumenata nemaju. Zato verujem da ih niko nije poslao. Hitlerovci bi svoje snabdeli onim što je potrebno. Najpre će biti da su dezerteri. Jedan je priznao da već tri dana boravi u Baranju. Znači da nije iz našeg korpusa. Sa ostalima još uvek nismo načisto. Nisu važne toliko njihove ličnosti, koliko saopštenja koja daju. Kunu se da su povlačenje divizije videli svojim očima, a da su o zarobljavanju generala samo čuli. Ako je verovati njihovim rečima, divizija se neorganizovano povlači kroz šumu u pravcu juga.

Oksen sede pored mene, raskopča okovratnik bluze i naglim pokretom pomeri kuburu na opasaču.

— Bojim se da je vest o povlačenju istinita. Navode takve detalje, koje je teško izmisliti. Kažu, zašto da lažemo? I zaista, ako su dezerteri zašto bi lagali? Što se tiče vesti o zarobljavanju generala ne znam i ništa ne mogu reći...

— Gde su ti ljudi?

— U zemunici kod izviđača.

— Pozabavite se njima. A ja ću probati da se novezem sa štabom korpusa...

Radio-stanica je smeštena u istom onakovom tenku u kakvom smo danas stradali od nemačke bombe. Primetih samo da je ukopan u zemlju. Dežurni radist, pegavog okruglog lica, spava sa slušalicama.

— Pozovite štab korpusa.

Bunovan, trepćući očima, crvenoarmejac se zagleda u mene.

— Štab korpusa!

— Razumem!

Radist okrenu dugme i sanjivim glasom poče da ponavlja pozivni znak, razvlačeći po navici reči.

— Ne odgovaraju.

— Zovite opet!

Neko se pope u tenk i stade iza mojih leđa. Okrećem se, kad ono — Kurepin.

— Zovite opet!

— Druže brigadni komesare, štab korpusa ne odgovara.

— Pozovite komandno mesto generala Mišanjina!

Posle nekoliko minuta radist raspisuje:

— Komandno mesto ne radi.

Naređujem Kurepinu da svakih petnaest minuta poziva štab korpusa.

Potpukovnik odmah za mnom izlazi iz tenka.

— Druže zameniče komandanta korpusa, da se nije nešto desilo?

U njegovom glasu oseća se uznemirenost, ako ne i strah.

— Vi ispoljavate radozonalost nedostojnu oficira.

— Ja... onako... Pronose se razni glasovi...

— Kakvi glasovi?

— Zar neko na njih sada obraća pažnju... Šta sve nismo čuli poslednjih nekoliko dana! Čas se priča kako se fašisti nalaze na prilazima Kijeva, čas, opet, kako su naši razrušili Berlin u prah i pepeo!...

— Kakvi glasovi? Nemojte da vrdate.

— Kao da levi sused hvata maglu...

— Pukovnik Vasiljev je u pravu. Od suvišne opreznosti u mirno vreme do kukavičluka u ratu samo je jedan korak. Potrudite se, druže Kurepine, da ga ne napravite...

Te reči izgovaram čvrstim glasom, dok u sebi zebem: ne čute tek tako štab korpusa i štab Mišanjina. Nešto se desilo. Ali šta? Zašto Mišanjin mora da odstupa? Da je neprijatelj otpočeo napad, Vasiljev bi to znao. Sem toga, mi smo se uverili da je noću aktivna samo neprijateljska avijacija.

Moram se odmah vratiti na komandno mesto korpusa.

Punom brzinom i sa upaljenim farovima T-34 juri po zapaljenoj šumi. Vetar zagrejan do usijanja udara u lice. Pritisnut niskim oblacima dim se prostire po zemlji. Vidljivost je nikakva. Treba biti Golovkin pa voziti tenk takvom brzinom. Ja ne spuštam poklopac na kupoli. Do đavola sa požarom. Samo da mi nešto ne promakne.

Put je gotovo zamro. Retki kamioni koji nam idu u susret, hvataju ivicu puta.

Svakih pet minuta spuštam se u tenk i dodirujem Šećenkovo rame. On se okreće: »Sve po starom, štab se ne javlja.«

Kada je zapaljena šuma ostala iza nas, Golovkin kratko zastade. Iznad naših glava preleću manje grupe nemačkih bombardera. Piloti ne obraćaju pažnju na drum i ne bacaju svetleće bombe. Znači da imaju drugi zadatak. Kakav? Po zvuku je teško odrediti njihov pravac. Naročito meni, kontuzovanom.

— Izgleda da lete u pravcu jugozapada — nesigurno primećuje Korovkin.

Na jugozapad? Iza tamne šume, koja se nalazi ispred nas, izgleda kao da će se svakog časa pojaviti sunce. Nebo je svetlocrvene boje, kao u osvit vetrovitog dana. Ali to je jugozapad i sunce se tamo nikad ne rađa.

Korovkin se sa fenjerčetom nadnosi nad kartu, koju ja orijentišem pomoću kompasa. Izlazi da avioni lete na Brode. Iznad grada se podiže plamen, koji osvetljava gotovo polovinu nebeskog svoda.

Sve je to teško odgonetnuti. Vasiljev je s pravom govorio da u Brodima nema vojnih jedinica, a zbog pozadinskih jedinica koje bi se slučajno našle tu Nemci sigurno

neće tako besno bombardovati grad, i to još noću. Imaju oni i malo važnije ciljeve.

Proveravamo još jedanput na karti.

— Jesu li to Brodi, Korovkin?

— Brodi, druže brigadni komesare...

Ulice usnulog Červonoarmejska su puste. Pokriveni ciradama tenkovi su sakriveni u senci razgranatih voćnjaka. Na jednom mestu nekoliko lakše ranjenih boraca gledaju u pravcu Brodâ.

Iza reke je šuma u kojoj se nalazi naše komandno mesto. Još pola sata, najviše četrdeset minuta i sve će biti jasno.

U šumi se ne može zalutati. Dobro ugažen šumski put vodi prema štabu. Evo, sada ćemo naići na proplanak, a onda zaokret udesno i stigli smo.

Evo ga, beli se putokaz okrenut udesno. Okrećemo, ali štaba... nigde. Ni žive duše. Prazne zemunice. Poskidana šatorska krila, koja su služila umesto vrata. Vetar lenjo podiže parčice hartije.

Prilazim tenku. Ševčenko po ko zna koji put pokušava da uspostavi vezu sa štabom. Uzalud.

Gde da tražimo svoje? Šta da radimo? Nisam li pogrešio što sam otišao iz divizije Vasiljeva?

Korovkin me čuteći posmatra.

— Šta je, zamislio si se?

— U svakom slučaju nećemo se predati tek onako.

»Gle ti njega o čemu misli!« Nije ni čudo: nas četvoricu smo sami u šumi. Ne poznajemo situaciju i ni sa kim nismo povezani.

A Nemci bez prestanka tuku li tuku Brode. Jedni avioni odleću, drugi doleću. Njihovo zujanje jedva se razlikuje u tutnjavi beskrajnog lanca eksplozija.

Najedared se čuje sasvim razgovetno treštanje motocikala. Vadim mauzer, Korovkin izvlači nagan.

Treštanje se prekida i čujemo ruski govor. Laknu nam.

Pre nego što stigosmo da sklonimo oružje, pojaviše se motociklisti. Oni primetiše tenk, a onda nas.

- Ko ste vi?
- Svoji. A ko ste vi?
- Mi smo takođe svoji.

Komandir motociklista me je poznao po glasu.

— Raportira potporučnik Jefremov. Naš vod je bio poslat da se stavi pod komandu pukovnika Gerasimova. Nismo uspeli da se probijemo i vratili smo se nazad.

- Šta znači »nismo uspeli«?

— Šuma pored reke Stira je sva u plamenu. Vatreni zid, ne možeš se probiti pa da ti je majka Jana. Na razne načine smo probali.

- Kada ste odlazili, da li je štab bio ovde?
- Bio je tu.
- Da li se pripremao da promeni mesto?
- Ne.

Na proplanak lagano dolazi limuzina. Farovi su pokriveni navlakama. Samo dva tračka svetlosti. Oni klize po drveću, panjevima, grudobranima opustelih rovova i zaustavljaju se na T-34.

- Zdravo da ste, druže brigadni komesaru.
- Kako ste me poznali?
- Po broju na tenku. Obaveštajac treba sve da primeti.

Pred mnom je major Petrenko, zamenik načelnika obaveštajnog odeljenja korpusa, veseo, prepreden čovek, priznati šaljivdžija u štabu.

- Odakle vi, Petrenko?
- Od Gerasimova. Tamo sam sa izviđačima ceo dan.
- Kako ste se vratili? Potporučnik uverava da je šuma u plamenu i da je nemoguće probiti se.
- Potporučnik je rekao istinu. Ja sam putovao okolo, kroz rejon Mišanjina.
- Mišanjina?

— Druže brigadni komesare, možda bi bilo dobro da se odmaknemo malo u stranu.

Seli smo ispod jednog drveta.

— Dešavaju se nezgodne stvari — nastavi Petrenko — Mišanjinova divizija je napustila položaj.

— Kako napustila?

— Izgleda da je dobila naređenje.

— A Gerasimov?

— Gerasimov je na svome mestu. Nije dobio naređenje za povlačenje. Uz put sam nekoliko puta nailazio na Mišanjinove borce. Vuku se ko kako stigne. Oficiri se ne vide. Priča se da su svi izginuli. Uveravaju da je general Mišanjin naredio da se odstupa prema Brodima, dok se on sa komandantom korpusa predao Nemcima.

— Da li vi, Petrenko, verujete u to?

— Da divizija odstupa ne mogu da ne verujem. Video sam svojim očima.

— A što se tiče zarobljavanja?

— Dozvolite da zapalim?

Bez žurbe, nagnuvši se u stranu, Petrenko vadi iz džepa kutiju, zamišljeno gnjeći cigaretu i udara njome po poklopcu.

— Zašto čutite, Petrenko?

Zaklanjajući plamičak dlanovima, major pripaljuje.

— Ne znam, možda je istina, a možda nije. Nisam video da su se predavali. Ali ih i uz put nisam sreo. Međutim, borci kao po komandi tvrde da su generali zarobljeni...

Na proplanak pristižu sve novi i novi ljudi. Oni su još juče izjutra, uoči napada, bili upućeni u pukove iz štaba korpusa. Više nije bilo sumnje: divizija Mišanjina, koja je u toku dana izbila na prilaze Berestečka, ostavila je noćas svoje položaje i otkotrljala se natrag prema Brodima. Napokon je postalo jasno zašto Nemci sa takvom jarošću bombarduju gradić...

Prošlo je otprilike jedan sat. Na ivici šume okupilo se već oko sto pedeset boraca i oficira iz pomoćnih jedinica

štaba korpusa, iz bataljona i pukova Mišanjinove divizije. U noćnoj gužvi ljudi su skretali s puta, lutali po šumi, nai-lazili na nas i radosni zbog toga, ostajali na bivšem komandnom mestu korpusa.

Petrenko i ja organizovasmo odbranu. Borci su pose-dali stare rovove i kopali nove. Petrenko je vikao, psovao i jurio s jednog kraja na drugi.

— Ne prilepljujte rovove jedan uz drugi. Neka bude kao u onoj priči: »Siromašan čovek nema kuda ni da prođe«.

— Kakva je to priča, druže majore? Dobro bi bilo da nam je ispričate...

Takvu molbu Petrenko nikada i nikome ne može od-bititi. Neka je situacija najnepodesnija za tako šta, neka je on još maločas psovao najpogrđnijim psovskama, ništa ne mari...

— Zaspao seljak u kolima, naleteo na telegrafski stub i razderao se: »Postavili stubove da siromašan čovek nema gde ni da prođe«.

Petrenko pokušava da iz priče izvuče pouku i silom je prilagođava našim prilikama.

— Kad fašisti navale, neka svuda budu rovovi — da siromašan čovek nema kuda da prođe.

— Slušajte, Petrenko, — obraćam mu se tiho — pa ta muzika nije iz iste opere...

— Osećam to i sam... Pričam onako... da podignem duh...

Ali meni se duh »ne podiže«. Vreme prolazi, nebo po-staje sivo, a ja kao i pre ništa ne znam o situaciji u kojoj se nalazi korpus, ne znam gde je štab, gde su Rjabišev i Mišanjin. Mogu da poverujem u najgore i najstrašnije, ali ne mogu da su se generali predali. Kad bi se makar pri-čalo da su ranjeni i zarobljeni, to bi još nekako i išlo. Ali kažu da su se sami predali. Ne, to je isključeno.

— Petrenko, preuzmite komandu nad odbranom. Ja će izići na put i postaraću se da nešto saznam.

Petrenko me gleda pravo u oči.

— Vi ste uvereni u to da je put slobodan?

— Nisam uveren, zato i idem.

Noć je na izmaku. Ali zora se približava nekako nedlučno. Sunce ne može da probije nagomilane oblake. Najedared se spusti oluja, koja je cele noći skupljala snagu. Krupne i teške kapi kiše, svaka veličine višnje, razbijaju se o oklop.

Mi se krećemo prema severu paralelno sa drumom. U šumi je toliko mračno, da smo primorani da upalimo farove.

Počinje šuma u kojoj je od sinoć besneo plamen. Sada je vatra slaba, poliva je kiša. Ali vetar pokušava da je podjari. Na nekim mestima se crne glavnje, koje ispuštaju zagušljiv dim, onda nedogorela stabla i žbunje; na drugim — veselo se lepršaju na vетru oranžasti plameni jezici.

Ljut dim ispunjava tenk. Kroz otvorenu kupolu šibaju mlazevi vode. Ševčenko bez prestanka kašuje. Ali svi su svesni toga da se kupola ne sme zatvoriti. Mora se stalno vršiti osmatranje.

Ja sam pokisao do gole kože. Zavoj na glavi mi je kao mokar oblog. Uostalom, zar ima nekakve koristi od te prljave, mokre krpe! Podižem ruku da ga popravim i osećam da je potpuno olabavio. Neka te đavo nosi!

Mokar zavoj ostade da visi na grani...

Učini mi se da čujem udaljenu buku motora. Naređujem da se tenk zaustavi. Osluškujemo. Korovkin je siguran:

— Tenkovi, druže brigadni komesare!

Tako je, to su tenkovi. Samo čiji li su?

Kožni đonovi klize po vlažnom oklopu. Skačemo na zemlju, udaljavamo se stotinak koračaja, razmičemo žbunje i pratimo šta se događa na drumu. Borci se u omanjim grupama vuku prema jugu. Ne obraćaju pažnju na sve jaču huku. Znači da su tenkovi naši.

Evo i čelnog. Gledam i ne verujem vlastitim očima: na kupoli stoji debelo izvučena cifra 50.

Zaboravivši sve na svetu i razmahujući mauzerom, istrčavam na put.

— Stojte, stojte kad vam kažem!

Tenk uz škripu gusenica naglo zakoči.

Prošlo je nešto manje od dvadeset četiri časa otkako smo Volkov i ja zajedno pošli u napad. Sada ga je teško prepoznati. Bled, isprljan, u pocepanom kombinezonu, sa usirenom krvlju na obrazu...

— Štitimo povlačenje divizije.

Pored nas, zaobilazeći komandantov T-34, prolaze ostali tenkovi.

Volkov kratko i umorno odgovara na moja pitanja. Trlja dlanom visoko čelo uvećano zaliscima. Nešto posle dva sata noću dobili su naređenje komandanta divizije da otpočnu sa povlačenjem pravcem Brodi — Počajev — Potkamenj. U zoru da se prikupe u rejonu Potkamenja.

— Ko je izdao naređenje?

— Načelnik štaba Popov, preko radija. Lično sam čuo.

— Jeste li videli generala Mišanjina?

— Ne.

— A generala Rjabiševa?

— Ne.

— Gde je štab divizije?

— Ne znam.

— Štab korpusa?

— Ne znam. Ni sa kim nemam vezu.

— Petre Iljiču, da li ti je jasno zašto se povlačimo? Volkov gleda sebi pred noge.

— Druže brigadni komesare...

— Ne želiš da odgovaraš.

— Ja sam navikao da izvršavam naređenja.

— Ti mi ne gledaš u oči, jer ne veruješ u osnovanost naređenja.

— Da, meni nije sve jasno. Zašto smo napadali i gubili ljudе... Možda komanda fronta ima svoje razloge...

— A da li ti je poznato da su Gerasimov i Vasiljev na starom mestu?

— Ma nije moguće!

Od malopređašnje mlitave utučenosti Volkova ne ostade ni traga.

— Pa mi ih onda prinosimo na žrtvenik Hitleru...

— Druže Volkov, naređujem da prekinete odstupanje i razvijete se za odbranu. Na jugozapadnoj ivici šume, na mestu gde se nalazilo komandno mesto korpusa, odbranu drži grupa majora Petrenka. Povežite se s njom.

— Razumem! — Volkov živahnu, a zatim zamišljeno reče: — Samo da vas posle, Nikolaju Kiriliču, ne lupe preko nosa zbog ovoga... Izgleda da je naređenje bilo iz štaba fronta.

— Živi bili pa videli. Ja krećem za Brodi... U slučaju nečega, držite put do poslednjeg daha...

Svanulo je. Pljusak koji je neprestano jačao, neočekivano je prestao, kao do kraja neizgovorena rečenica. Prošavši groblje, naš tenk je ušao u Brod. Kiša je pokvasila prašinu i ugasila požare. Samo su ovde-onde uz šištanje dogorevali komadi greda i daska. Ulicama se nije moglo proći. Rupe, cigle, grede, leševi. Leševi su bili svuda: i na kaldrmi, i na trotoarima...

— Dajte da probamo kroz povrtnjake — savetuje Krovkin — ne možemo preko naših...

Ali pogodi, ako možeš, gde su ulice, a gde povrtnjaci. Bombardovanje je zbrisalo raspored u gradu. Kada je Golovkin zaustavio tenk i mi izašli napolje, pokazalo se da se nalazimo u... sobi. Tri zida su porušena. Ostao je čitav samo četvrti. Na njemu se ispod nerazbijenog stakla nalazi slika svete deve Marije, lepe i ojađeno tužne.

Retki preživeli stanovnici traže po rupama i podrumima svoje bliske. Po samo njima poznatim znacima raspoznaju leševe.

U zgradi, kojoj je kao sekirom odsečen ugao, bio je, sudeći po natpisu na tabli, smešten gradski sovjet. Vrata su širom otvorena. Promaja podiže po hodnicima hartiju i pepeo. Fijoke iz stolova su izvučene, ormani otvoreni. Nigde žive duše...

Iza ugla stoji MK. Na dva koraka od njega leš oficira sa krvavom ranom na potiljku. Mrtva ruka ne ispušta ratnu torbu. Prevrćem leš. To je pukovnik Popov, načelnik štaba divizije. Uzimam torbu, vadim iz džepa dokumenta, neposlato pismo i dve fotografije. Pored njega nalazi se telo sa bluzom izukrštanom kaiševima i oznakama kapetana. Glava je razmrskana...

Lagano se krećemo po mrtvom gradu, zastajkajući na svakom koraku.

Na trgu, preko puta katoličke crkve stoji KV. Prvi tenk na koji smo naišli u Brodima. Čiji li je? Četa Žerdjeva se povlači sa Volkovljevim pukom...

Tenk se pribio uz do pola razrušen zid dvospratne kuće. Na oklopu su cigle i komadi maltera. Prednji otvor je otkriven. Zavirujem unutra.

Na vozačevom sedištu je general Mišanjin. Glava sa proređenom sedom kosom beživotno je opuštena, dok ruke nemoćno vise uz telo. Bluza i košulja su mu pocepane od okovratnika do pojasa, na grudima su masnice i krv. Desni rukav je izgoreo. Tada primećujem da je i kosa osmuđena.

— Druže generale!... Timofeje Andrejiču!

Nikakvih znakova života.

Provlačim se kroz otvor i drmam Mišanjina za rame.

Kao odgovor čuje se neartikulisano:

— M-m-a-a-a-...

Oboren glava je nepomična. Ponovo se čuje ječanje i više ništa.

Međutim, čujem neki glas iz unutrašnjosti tenka. Lampa ne gori. U pomrčini se ništa ne vidi.

Kroz gornji otvor pomalja se mlad oficir. To je Mišanjinov ađutant. Ranije sam samo u prolazu video rumenog mladog momčića. Sada on više nije rumen i teško je odrediti koliko je star, sav je zarastao, pocrneo i umazan.

Naslonivši se laktovima na tenk, potporučnik priča neprirodno glasno, ne obraćajući pažnju na moja pitanja.

— Ništa ne čujem, kontuzovan sam. I general je kontuzovan. Jako je kontuzovan. Dok je kontrolisao prolazak divizije, ovaj zid ga je zatrpano. Ja, vozač i radista jedva smo ga otkopali. Mislili smo da je mrtav, kad ono ostao živ. Ništa ne čuje i ne zna gde je. Mi smo ga sklonili u tenk. Ja sam ušao kod njega. I u tom trenutku radist i vozač...

Potporučnik pokaza glavom na dva unakažena leša, koja su ležala desetak metara dalje.

— Da znate samo kakvi su to momci bili... Šta sam ja... Ne umem da upravljam tenkom. A i ruke mi se tresu od kontuzije... Ali generala neću ostaviti. Kada smo ga otkopali, rukom je pokazao da ovde ostanemo... Umreću, druže komesare, ali generala neću ostaviti...

Potporučnik nije primećivao da njegovim licem teku suze. Drhtavim rukama je otkopčao bluzu i izvadio ispod pazuha revolver.

— Zakleo sam se...

Više ništa se nije moglo saznati od adutanta. Shvatio sam da su dva puka prošla kroz grad u pravcu juga.

Uskoro počesmo da sustižemo borce. Niko ništa nije znao da mi kaže o štabu korpusa i generalu Rjabiševu. Sada više nisam sumnjaо da je vest o zarobljavanju provokatorska glasina. Pa ipak, gde su Rjabišev i komandno mesto štaba?

Očigledno, štab se nije nalazio na ovom putu.

Od Brodâ je vodio još jedan drum prema jugozapadu. Vrativši se u grad, mi smo njegovom ivicom izašli na taj drum i, prošavši nekih dva kilometra, spazili pored puta KV komandanta korpusa. Ne zaustavljući se, pored tenka je gore-dole kao omađijan koračao Rjabišev.

Imao sam prilike da komandanta korpusa vidim u svakojakom raspoloženju. Ali u ovakovom — nikada. Jako izražene obrve spojile su se u jednu liniju presečenu vertikalnom borom i kao nadstrešnica zaklonile duboko upale oči. Od širokog nosa razgranale su se prema uglovima usta duboke bore. Sive usne su stisnute, čini se nema sile koja

će ih razdvojiti. Preko ramena nemarno ogrnut kožni kapat sa somotskim okovratnikom. Gologlav je.

Rjabišev mi klimnu glavom i odmah izvadi iz džepa na grudima presavijeno parče hartije.

— Upoznaj se.

Na listiću je napisano nekoliko redaka kaligrafskim pisarskim rukopisom. Okruglasta slova, podjednako iscrta priljubljena jedno uz drugo, nagnula su se na desnu stranu.

»37. pešadijski korpus brani se na frontu Nov. Počajev — Potkamenj — Zloćev. 8. mehanizovani korpus da se povuče iza linije 37. pešadijskog korpusa i da pojača njegovu odbranu svojim vatrenim sredstvima. Povlačenje početi odmah.«

Dole stoji potpis: »Komandant Jugozapadnog fronta general-pukovnik« i u zagradi štampanim slovima »Kirponos«, dok se iznad zagrada nalazila neka razvučena kuka.

— Pre nego što sam otišao do Mišanjina, skoknuo sam na naše komandno mesto — mrzovoljno je objašnjavao Rjabišev. — Nas dvojica smo se nekako mimošli. Tamo me je sreo general-major Panjuhov, iz štaba fronta. Uručio mi je naređenje... Bilo je to u dva i trideset.

— Jesi li se sretao ranije sa generalom Panjuhovom?

— Ne. Ali prezime mi je poznato. Dokumente sam proverio. Potpis je generała Kirponosa. Sigurno. Naređenje nije falsifikat. Ne nadaj se.

Zatim ljutito dodade:

— Možda bi bilo dobro da malo prodiskutujemo?

— O čemu da diskutujemo? Gerasimov i Vasiljev nisu dobili naređenje...

Rjabiševu ponestade daha.

— Šta?... Pa poslati su oficiri za vezu...

— Gerasimov i Vasiljev su na starim položajima, a Mišanjin...

Ja referisah o Mišanjinu i o pogibiji Popova. Rekoh da sam zaustavio puk Volkova.

Dmitrij Ivanovič sede, spusti noge u jarak pored puta i uhvati se rukama za glavu.

Priđe Cinčenko, ali se ne osmeli da uznemiri komandanta korpusa. A šta je mogao i da mu kaže! Nije bilo veze ni sa jednom divizijom. To nije bila tako nova vest da bi zbog nje vredelo zapovedati razgovor.

S juga se približavaše nekakva limuzina. Zaustavi se nedaleko od nas. Iz nje izađe poznati nama pukovnik iz stabla fronta. Neobrijan i crvenih očiju od besanih noći, on se suvo pozdravi sa nama i uruči Rjabiševu koverat.

Dmitrij Ivanovič skide pečat od crvenog voska i mi ugledasmo ona ista okruglasta, umorno nagnuta udesno slova i onaj isti potpis u obliku kuke. Samo je tekst bio sa svim drugačiji. Korpusu je naređeno da izjutra otpočne nastupanje iz rejona Brodâ pravcem Verba — Dubno i da uveče istog dana zauzme Dubno.

Rjabišev zaprepašćeno pogleda pukovnika:

— A prethodno naređenje?

Pukovnik nije pokazao želju da stupi u diskusiju.

— Kao što vam je poznato, izvršava se poslednje.

— Da je tako, tako je — zamišljeno primeti Dmitrij Ivanovič. — Dobro je što su bar dve divizije ostale na starim položajima i što Volkov drži put.

Pukovnik ga više nije interesovao.

— Cinčenko, Mišanjinova divizija da se okreće nazad. Naredite načelniku pozadine da obezbedi raščićavanje ulica u Brodim... .

Za to vreme pukovnik se već vraćao svojim kolima. Ja ga sustigoh.

— Imam niz pitanja...

On se nezadovoljno okrenu.

— Šta ima da pitate? Dobili ste naređenje, izvršavajte ga.

— Hteo sam nešto drugo... Kakva je situacija na frontovima? Ima li direktiva iz Moskve? Zašto nismo ni o čemu obavešteni?

Pukovnik me čuteći sasluša i protrlja dlanom čekinju na neobrijanim obrazima.

— Bolje bi bilo da mi date oficira da me otpriati do generala Karpeza. Mnogo se žurim...

Šofer pukovnikovih kola već je spavao, spustivši glavu na volan.

Ja se nisam predavao i nastavljao sam da postavljam pitanja.

— Da, pitanja su od suštinske važnosti — saglasi se pukovnik.

Njemu je bilo pomalo nelagodno. Ali se brzo snade:

— Napišite o svemu tome u upravu političke propagande. Vama će službeno odgovoriti. A sada vas molim da mi date pratioca...

Automobil pukovnika iz štaba fronta nestade iza okuke.
